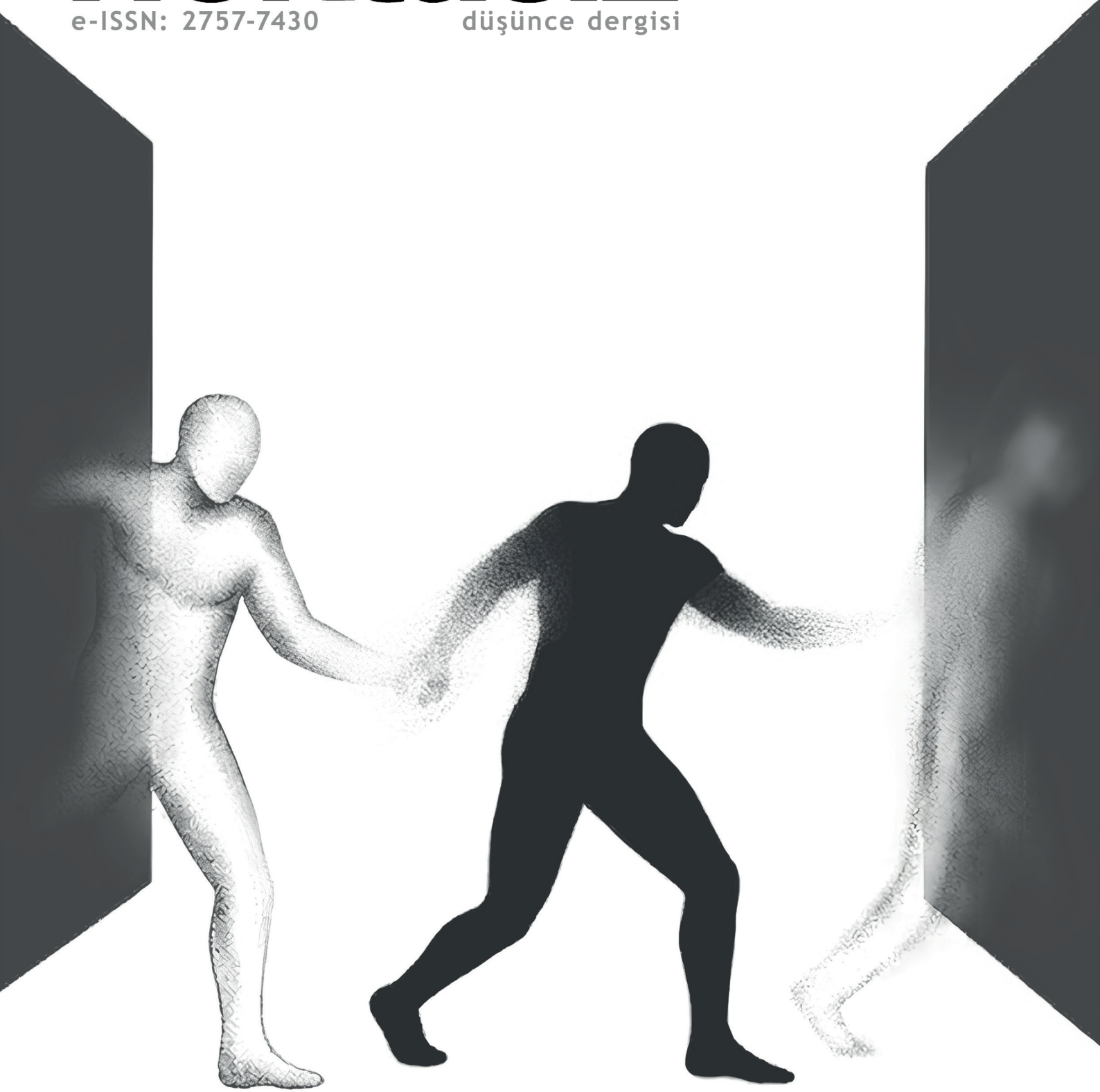

noktasız

e-ISSN: 2757-7430

düşünce dergisi

sayı 17
bahar 2026

eşik

Giorgio de Chirico, *Mistero e malinconia di una strada*, 1914.

6 Aylık • Akademik E-Dergi
e-ISSN: 2757-7430

Yayımcı ve Yayın Yönetmeni
Suat Kutay KÜÇÜKLER

Felsefe Alan Editörleri
İrem BAYRAKTAR
Zeynep İlayda ÖZKURT YUMAK

**Sanat, Mimarlık ve Estetik
Alan Editörü**
Hande Beril KÜÇÜKLER

Dil ve Çeviri Editörleri
Dilan BOZKURT
Tuğba PEKPAY

Yardımcı Editörler
Buse GÜRELİ
Elif ÖZMEN KAYA

Mizanpaj
Hande Beril KÜÇÜKLER

Kapak Tasarımı
Ayşe Zehra SANCAR

Yazışma Adresi
iletisim@noktasizdergi.com

📧📧📧📧📧 /noktasizdergi
🌐 www.noktasizdergi.com

Eşik.

Bir eşikte duruyoruz. Savaşların yıkıcı eşiğinde, yapay zekânın insan tanımlarımızı sarsan teknolojik eşiğinde ve küresel politik yapıların köklü dönüşüm sancılarında, kendimizi ne tam “burada” ne de tamamen “orada” bulabiliyoruz. Eşik, bir yandan potansiyeli ve imkânı barındırırken diğer yandan kalıcı bir askıda kalma halinin, bir “ara dönem” psikolojisinin ağırlığını taşıyor.

Eşik, tanımlanmış olanın sona erdiği ve henüz biçimlenmemiş olanın başladığı o tekinsiz aralıktır. Felsefi ve beşerî bağlamda eşik, mekânsal bir geçiş hattının ötesinde dönüşümün ve krizin kristalleştiği bir zamana işaret etmektedir. Bu nedenle eşik, yalnızca ayrımın değil, aynı zamanda dönüşümün de kavramıdır. Heidegger’in “açıklık” (Lichtung) kavramından Arnold van Gennep’in “liminalite” kuramına kadar düşünce tarihi, insanı hep bir geçişin, bir sınır hattının üzerinde konumlandırmıştır.

Noktasız Dergi, on yedinci sayısında “eşik” temasını disiplinlerarası bir perspektifle tartışmaya açıyor. Yapay zekâ ve transhümanizm tartışmaları ışığında, insan türü kendi tanımının hangi eşiğindedir? Eşik deneyiminin psikolojik boyutları nelerdir? Bekleyiş, karar ve tereddüt psikolojik olarak nasıl incelenebilir? Ritüeller ve geçiş törenleri, toplumsal eşik deneyimini nasıl yapılandırır? Ahlaki karar anında, eylemin öncesi ve sonrası arasındaki eşik, ahlaki sorumluluğu nasıl şekillendirir? Sanatta eşik kavramı mekânsal sınırların, türsel geçişlerin ve anlatı yapılarının inşasında nasıl bir rol oynar? Olağanüstü haller ve hukuk sistemlerinin tıklandığı “eşik” noktalarında, adalet ve egemenlik nasıl yeniden tanımlanır?

Noktasız Dergi; aşağıdaki dizin, veritabanı ve kataloglara dahil edilmiştir:

• ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources) • Academic Resource Index (ResearchBib) • DRJI (Directory of Research Journal Indexing) • EuroPub (Directory of Academic and Scientific Journals) • ISIFI (International Services for Impact Factor and Indexing) • idealonline Süreli Yayınlar Veritabanı • OJOP (The Online Journal Platform and Indexing Association) • TO-KAT (Ulusal Toplu Katalog) • SUDOC (Système Universitaire de Documentation) • hbz (Hochschulbibliothekszenrum NRW)

icindekiler

■ MAKALELER

01

**ARZUNUN EŞİĞİNDE: SEVMEK ZAMANI'NDA
LIMERENCE ÜZERİNE LACANCI BİR OKUMA**

Doç. Dr. Ayşe Eda GÜNDOĞDU

13

**BEŞİK'TEN EŞİK'E GEÇİŞTE BİLİNÇLİ YARATIM:
7. MARDİN BİENALİ ÜZERİNDEN ANADOLU'YA ÖZGÜ BİR
BAĞDAŞTIRMA İMKANI**

Prof. Dr. Aytül Ayşe CENGİZ

29

YAPAY ZEKALI DOĞAL EŞİK

Dr. Kartal TAŞOĞLU

37

**BİREYÇİ/ATOMCU OKUMANIN EŞİĞİ: BİLİM ETİĞİ,
TOPLUMSAL NORM VE UZLAŞMA ARASINDA BİR SINIR
DENEMESİ**

Dr. Onur AKBAŞ

■ DÜŞÜNCE YAZILARI

43

EŞİĞİN IŞIĞINDA İNANÇ VE BENLİK

Almira CAMGÖZLÜ

49

**SINIRDA VAR OLMAK: İNSANIN GEÇİŞ HALLERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR BAKIŞ**

Sümeyye GÜLEÇ

İNCELEME YAZISI ■

VIRGINIA WOOLF'UN ORLANDO'SUNDA
FELSEFİ VE EDEBİ EŞİKLER

Z. Kevser ŞAHİN

57

DOSYA DIŞI

MAKALE ■

DÖRT TEMEL DİL BECERİSİNİ ÖLÇME VE
DEĞERLENDİRİLMESİ HAKKINDA TÜRKÇE VE EDEBİYAT
ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Murat GÜVEN, Prof. Dr. Nurşat BİÇER

61

DÜŞÜNCE YAZISI ■

ANLAM VEKÂLETİ

Dr. Servet PİŞKEN

83

Makale

DOI: 10.5281/zenodo.22280255

Arzunun Eşiğinde: Sevmek Zamanı'nda Limerence Üzerine Lacancı Bir Okuma

Ayşe Eda GÜNDOĞDU (Doç. Dr.)

*"Yalnız aşkı vardır aşkı olanın
Ve kaybetmek daha güç bulamamaktan"*
Cemal Süreya

Sunuş

Aşk modern düşüncede çoğu zaman romantik bir bağ ya da psikolojik bir yakınlık biçimi olarak ele alınırken, bazı deneyimler bu çerçevenin dışına taşabilmektedir. Özellikle karşılığı belirsiz, imgesel olarak yoğunlaşan ve öznenin bütün ruhsal yatırımını tek bir kişiye yönelten deneyimler, aşk ile saplantı arasındaki sınırı muğlaklaştırır. Tennov'un *limerence* olarak adlandırdığı bu ruh hali, sevilen kişiye yönelik yoğun zihinsel meşguliyet, idealizasyon, küçük işaretlere aşırı anlam yükleme ve karşılık görme arzusunun belirlediği özgün bir duygulanım biçimidir¹. Limerence, yalnızca birine aşık olmak değil; aynı zamanda öznenin kendi eksikliğini ötekinin imgesinde gidermeye çalıştığı bir eşikte konumlanır. Bu

¹ , Dorothy Tennov, *Love and Limerence: The Experience of Being in Love* (New York: Stein and Day, 1979).

nedenle söz konusu duygusal durum, psikolojik olduğu kadar felsefi ve psikanalitik bir okumanın da konusu haline gelir. Lacan'ın terminolojisi, bu deneyimi anlamlandırmak için önemli kavramsal araçlar sunmaktadır. Lacan'a göre arzu, hiçbir zaman doğrudan nesnesine ulaşamaz; özne, eksiklik tarafından kurulur ve arzu daima bir başka arzuya yönelir. Sevilen kişi, gerçekte olduğu haliyle değil, öznenin eksikliğini örten imgesel bir bütünlük olarak deneyimlenir². Dolayısıyla limerence, iki öznenin karşılaşmasından çok, öznenin kendi arzusuyla kurduğu ilişkinin görünür hale geldiği bir alandır. Bu bakımdan limerence kavramı yalnızca yoğun bir duygusal bağlılık değil, öznenin birçok düzlemde kurduğu özdeşmenin en görünür biçimlerinden biri olarak değerlendirilir.

Metin Erksan'ın 1965 tarihli *Sevmek Zamanı*³ filmi, Türk sinemasında limerence'in bu girift doğasını en güçlü biçimde görünür kılan eserlerden biridir. Filmin başkışisi Halil'in gerçek bir kadına değil, onun fotoğrafına aşık olması, klasik romantik anlatının ötesine geçen bir arzu yapısını açığa çıkarır. Halil'in, Meral'in kendisinden çok onun suretine yönelmesi, sevginin nesnesinden ziyade temsil edilen imgeye bağlanması anlamına gelir. Böylece film, aşkı fiziksel yakınlığın ya da karşılıklı ilişkinin değil, imgesel ve simgesel bir yatırımın sonucu olarak kurar. Halil'in arzusu, gerçeklikle karşılaşmayı sürekli erteleyen ve tam da bu erteleme sayesinde varlığını sürdüren bir yapıya sahiptir. Bu çalışma, *Sevmek Zamanı* filmini limerence kavramı ile Lacancı psikanaliz arasında kurulan kuramsal bir kesişim üzerinden okumayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel savı, filmin merkezindeki aşk deneyiminin romantik bir bağlılıktan çok, limerence'in karakteristik özelliklerini taşıdığı; bu yapının ise Lacan'ın İmgesel (*L'Imaginaire*),

Simgesel (*Le Symbolique*) ve Gerçek (*Le Réel*) düzenleri arasındaki geçişlerle açıklanabileceğidir. Bu bağlamda eşik kavramı, yalnızca anlatısal bir metafor değil, öznenin imgesel özdeşmeden arzusunun yapısal eksikliğine doğru ilerlediği kritik bir dönüşüm alanı olarak ele alınacaktır. Halil'in fotoğrafa yönelen arzusu, imgesel bütünlük yanılsamasını temsil ederken; Meral'in gerçek varlığı bu bütünlüğü bozan ve özneyi arzusunun kaçınılmaz eksikliğiyle yüzleştiren bir eşik işlevi görmektedir. Dolayısıyla *Sevmek Zamanı*, yalnızca imkansız bir aşk hikayesi değil; öznenin sevdiğini sandığı şey ile gerçekte arzuladığı şey arasındaki mesafenin sinemasal anlatımıdır. Filmde aşk, ulaşılması gereken bir son değil, özneyi sürekli hareket halinde tutan bir eksiklik deneyimi olarak belirir. Bu yönüyle limerence, Lacancı arzusunun sinemadaki en görünür biçimlerinden birine dönüşür ve *Sevmek Zamanı*, arzusunun eşiğinde duran öznenin çok katmanlı dünyasını çözümlemek için güçlü bir düşünsel zemin sunar.

1. İmgesel, Simgesel ve Gerçek Düzlemlerinde Limerence ve Sevmek Zamanı

Lacan'ın özne kuramı, aşkı bireyin sahip olduğu doğal ya da kendiliğinden gelişen bir duygu olarak değil, öznenin yapısal eksikliği etrafında örgütlenen bir arzu ilişkisi olarak ele alır. Lacan'a göre insan doğuştan tamamlanmış bir varlık değildir; aksine, dilin içine doğduğu andan itibaren eksiklik tarafından kurulan ve bu eksikliği gidermeye çalışan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle aşk, iki birey arasında karşılıklı yaşanan romantik bir duygu olmaktan çok, öznenin kendi eksikliğini ötekinin varlığı aracılığıyla tamamlama girişimidir⁴. Ancak bu tamamlama hiçbir zaman gerçekleşmez. Çün-

2 Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, ed. Jacques-Alain Miller, çev. Alan Sheridan (New York: W. W. Norton, 1978).

3 Metin Erksan, *Sevmek Zamanı* (İstanbul: Troya Film, 1965).

4 Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan, On Feminine Sexuality The Limits of Love and Knowledge, Book XX: Encore, 1972-1973*, ed. Jacques-Alain Miller, çev. Bruce Fink (New York: W. W. Norton, 1998).

kü arzu, belirli bir nesneye ulaşınca son bulan bir gereksinim değil; eksikliğin sürekliliği sayesinde varlığını koruyan dinamik bir süreçtir. Lacan'ın ifadesiyle özne, aşık olduğu kişiyi değil, o kişinin temsil ettiği eksiklik vaadini arzulamaktadır⁵. Dolayısıyla aşk, öznenin ötekiyle kurduğu doğrudan bir bağdan ziyade, kendi arzusuyla kurduğu ilişkinin görünür hale geldiği bir deneyim olarak anlaşılmalıdır. Bu kuramsal yaklaşım, Tennov'un ortaya koyduğu limerence kavramını yalnızca psikolojik belirtiler üzerinden açıklamanın sınırlı olduğunu göstermektedir. Araştırmacı, limerence'i sevilen kişiye yönelik yoğun zihinsel meşguliyet, idealizasyon, karşılık görme arzusu, duygusal bağımlılık ve sevilen kişinin en küçük davranışlarına aşırı anlam yüklenmesi gibi özelliklerle tanımlamaktadır. Ancak bu belirtiler, öznenin neden belirli bir kişiyi böylesine yoğun bir yatırımın merkezine yerleştirdiğini tek başına açıklamamaktadır. Her ne kadar Lacan doğrudan limerence kavramını ele almamış olsa da; onun özne, eksiklik ve arzu kuramı limerence deneyiminin psikanalitik düzlemde yorumlanmasına önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda limerence, belirli bir kişiye duyulan olağanüstü sevginin sonucu değil; öznenin yapısal eksikliğini örten bir imgesel yatırım biçimidir. Sevilen kişi, öznenin eksikliğini geçici olarak örtebildiği ölçüde arzu nesnesi haline gelir. Böylece limerence, yalnızca bireysel bir duygulanım değil, öznenin arzu ekonomisinin işleyiş biçimini görünür kılan psikanalitik bir olgu olarak değerlendirilebilir. Bu noktada Sevmek Zamanı, limerence'in psikanalitik dinamiklerini görünür kılan son derece güçlü bir sinemasal metin niteliği taşımaktadır. Film ilk bakışta ulaşılması güç ya da platonik bir aşk hikayesini anlatıyor gibi görünse de, daha yakından incelendiğinde arzunun nasıl üretildiğinin ve eksikliğin nasıl korunduğunun

sinemasal temsilini sunmaktadır. Filmin merkezinde yer alan Halil karakteri, Meral'in kişiliğine, yaşamına ya da onunla kurulabilecek gerçek bir ilişkiye değil; yalnızca onun fotoğrafına bağlanmıştır. Bu tercih, romantik aşkın olağan akışından çok, Lacan'ın İmgesel düzeninde işleyen arzu mekanizmasını görünür kılar. Halil'in fotoğrafa yönelttiği sevgi, sevilen kişiye değil, onun temsil ettiği imgeye yapılan bir yatırımdır. Fotoğraf, Meral'in yalnızca görsel bir kaydı değil; Halil'in kendi arzusunu yansıttığı boş bir yüzey işlevi görmektedir. Halil'in aşkı, Meral'in gerçek kişiliğiyle değil, kendi zihninde kurduğu ideal Meral tasarımıyla ilgilidir. Başka bir ifadeyle Halil, Meral'i değil, onun fotoğrafında kendi arzusunu seyretmektedir. Bu durum Lacan'ın İmgesel düzenine karşılık gelir; çünkü özne burada gerçek kişiyle değil, kendi idealizasyonu ile ilişki kurmaktadır⁶. Öte yandan film bu düzlemde kalmaz. Meral'in Halil'in karşısına gerçek bir özne olarak çıkmasıyla birlikte ilişki Simgesel düzleme taşınır. Artık fotoğrafın sessizliği yerini dile, karşılıklı konuşmaya ve toplumsal ilişkilere bırakır. Halil'in tek başına kurduğu anlam evreni, Meral'in kendi arzusu ve özneliliğiyle karşı karşıya gelir. Bu geçiş, limerence'in en kırılgan anını oluşturur. Çünkü limerence, karşılıklı tanınmaya değil, öznenin tek taraflı anlam üretimine dayanır. Gerçek ilişkinin başlaması, idealizasyonun çözülmesini ve sevilen kişinin bağımsız bir özne olarak kabul edilmesini gerektirir. Filmin son aşamasında ise Lacan'ın Gerçek düzeni devreye girer. Gerçek, Meral'in sıradan bir insan oluşunda, eksikliklerinde, değişebilirliğinde ve öngörülemezliğinde görünür hale gelir. Halil'in asıl korkusu da tam bu noktada ortaya çıkar: Onun korktuğu şey Meral'in kendisi değildir; Meral'in gerçek bir insan olarak ortaya çıkmasının, fotoğrafa yaptığı imgesel yatırımı boşa çıkaracak olma-

5 Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, çev. Alan Sheridan (New York: W. W. Norton, 1977).

6 Dylan Evans, *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis* (London: Routledge, 1996).

sıdır. Böylece Halil'in fotoğrafa bağlılığı, yalnızca estetik bir tercih ya da platonik bir sevgi değil; öznenin arzusunu mümkün kılan eksikliği koruma stratejisi olarak okunabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde *Sevmek Zamanı*, Lacan'ın İmgesel, Simgesel ve Gerçek düzenlerinin birbirini sırasal olarak nasıl ürettiğini ve öznenin arzusunu biçimlendirme yolunu görünür kılan özgün bir sinemasal yapı sunmaktadır. Film, Halil'in Meral'e duyduğu aşkı doğrusal bir romantik ilişki olarak değil, imgeden dile ve oradan Gerçek'e doğru ilerleyen; fakat her aşamada yeni bir eşikle karşılaşan arzu hareketi olarak kurgular. Halil'in fotoğrafa yönelttiği aşk, yalnızca bireysel bir saplantı değil; Lacancı üçlü düzenin birbirine eklenerek öznenin arzu ekonomisini nasıl oluşturduğunu gösteren somut bir örnektir. Film, aşkın özünü kavuşmada değil, eksikliği sürekli yeniden üreten arzu hareketinde arayarak limerence'in psikanalitik yapısını görünür kılmaktadır.

1.1. İmgesel Düzlem: Limerence'in Doğduğu Eşik

Lacan'ın kuramında İmgesel, öznenin benlik tasarımını imgeler aracılığıyla kurduğu, özdeşmeler geliştirdiği ve kendisini bütün, eksiksiz bir varlık olarak algıladığı düzlemidir. Bu düzenin kurucu momenti olan ayna evresi, bebeğin kendi bedensel parçalanmışlık deneyimini dışarıdaki bütünlüklü bir imge aracılığıyla aşmaya çalıştığı ilk karşılaşmayı ifade eder. Ancak bu bütünlük, öznenin gerçekten sahip olduğu bir özellik değil, imgeler aracılığıyla kurulmuş bir yanılsamadır. Dolayısıyla İmgesel düzen, hakikatin değil; benlik yanılsamasının, idealizasyonun ve narsistik özdeşmenin alanıdır⁷. Özne kendi eksikliğini fark etmek yerine, eksiksiz olduğunu düşündüğü imgelerle özdeşerek bu eksikliği görünmez kılmaya çalışır. Bu bağlamda limerence kavramı, Lacan'ın İmgesel düzeniyle önemli ölçüde kesişmektedir.

Tennov, limerence'i sevilen kişiye yönelik yoğun zihinsel meşguliyet, sürekli düşünme, idealizasyon, karşılık görme arzusunun aşırı yoğunlaşması ve sevilen kişinin en küçük davranışlarının dahi özne tarafından aşırı anlamlandırılması şeklinde tanımlar⁸. Limerent özne için sevilen kişi artık gerçek bir birey değil, zihinde yeniden üretilen ve sürekli mükemmelleştirilen bir temsil haline gelir. Bu nedenle limerence, iki kişi arasında kurulan gerçek bir ilişkiden çok, öznenin kendi zihninde oluşturduğu imgesel ilişkinin ürünüdür.

Lacan açısından bakıldığında limerent özne, sevdiği kişiyi olduğu gibi algılamaz; onu kendi eksikliğini örten ideal bir imge olarak kurar. Sevilen kişi, öznenin arzusunun yöneldiği bağımsız bir birey olmaktan çıkarak öznenin narsistik yatırımının nesnesine dönüşür. Başka bir ifadeyle özne, karşısındaki kişiyi değil, onun üzerinden kendi ideal benlik tasarımını sevmektedir. Limerence sevilen kişiye ilişkin bilgilerin artmasıyla güçlenen değil, aksine eksik bilgi ve belirsizlik sayesinde beslenen bir deneyimdir. Gerçek kişilik özellikleri, gündelik alışkanlıklar, kusurlar ve sıradanlıklar ideal imgeyi zedeleyebileceği için limerent özne bunları çoğu zaman bilinçdışı biçimde görmezden gelir ya da yeniden yorumlar. *Sevmek Zamanı* filmi, bu imgesel yatırımın sinemadaki en güçlü örneklerinden birini sunmaktadır. Halil'in Meral'e değil, onun fotoğrafına aşık olması limerence'in temel dinamiğini görünür kılar. Halil'in yöneldiği nesne, Meral'in bedensel varlığı ya da kişiliği değildir; onun donmuş, değişmeyen ve kendisine hiçbir biçimde karşılık vermeyen görsel temsildir. Fotoğraf, bu noktada yalnızca bir görüntü değil, Lacan'ın ideal ego (*L'idéal du moi*) kavramını somutlaştıran imgesel bir yüzeye dönüşmektedir. Halil, fotoğraf aracılığıyla Meral'i tanımaz; aksine Meral'i kendi arzusu doğrultusunda yeniden üretir. Fotoğrafın sessizliği, değişmezliği ve tek

7 Dylan, *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*.

8 Tennov, *Love and Limerence: The Experience of Being in Love*.

yönlü oluşu, Halil'in bu imgesel üretimini sürekli canlı tutmasına olanak sağlar. Burada dikkat çekici olan nokta, Halil'in Meral hakkında neredeyse hiçbir şey bilmemesidir. Onun sesi, düşünceleri, geçmiş, arzuları, korkuları ya da toplumsal konumu Halil'in sevgisinin belirleyicisi değildir. Bu durum, limerence tanımındaki temel özelliklerden biri olan *kişinin gerçek özelliklerinden çok öznenin zihinsel temsilinin sevilmesi* olgusuyla örtüşmektedir. Halil için önemli olan Meral'in kim olduğu değil, onun fotoğrafının kendi zihninde hangi anlamları üretmeye izin verdiğidir. Böylece Meral, gerçek bir özne olmaktan çıkar; Halil'in eksikliğini örten estetik bir imgeye dönüşür.

Lacan'ın ayna evresi kuramı açısından düşünüldüğünde fotoğraf, Halil için yalnızca sevilen kişinin görüntüsü değil, aynı zamanda kendi arzusunun yansıdığı bir aynadır. Halil, fotoğrafa baktığında Meral'i görmekten çok, kendi arzusunun ideal biçimini görmektedir. Fotoğraf bu nedenle çift yönlü bir işleve sahiptir: Bir yandan arzu nesnesini temsil ederken diğer yandan Halil'in ideal benlik tasarımını destekleyen narsistik bir yüzey işlevi görür. Limerence'in yoğunluğu da tam bu narsistik yatırım sayesinde sürekli yeniden üretilmektedir. Halil'in gerçek Meral'le karşılaşma konusundaki isteksizliği de bu bağlamda anlam kazanmaktadır. İlk bakışta bu tavır romantik bir fedakarlık ya da platonik aşkın yüceltilmesi gibi görünse de, Lacancı açıdan değerlendirildiğinde bunun temelinde imgesel bütünlüğü koruma arzusu bulunmaktadır. Çünkü gerçek Meral, fotoğraftaki imgenin aksine konuşacak, itiraz edecek, beklentiler geliştirecek, hata yapacak ve değişecektir. Diğer bir deyişle gerçek karşılaşma, imgesel yatırımın kırılmasına yol açacaktır. Halil'in fotoğrafı tercih etmesi Meral'i reddetmesi değil; zihninde kurduğu kusursuz Meral'i koruma girişimidir. Bu durum, limerence'in paradoksal yapısını da açıklar. Limerent özne görünürde sevilen kişi-

ye ulaşmayı arzular; ancak bilinçdışı düzeyde bu ulaşmanın gerçekleşmesini istemez. Çünkü ilişkinin gerçekleşmesi, idealizasyonu yerini sıradan ilişkiselliğe bırakacaktır. Tennov'un da vurguladığı gibi limerence'i sürdüren temel unsur kesinlik değil, belirsizliktir⁹. Belirsizlik ortadan kalktığında, öznenin sürekli yeniden ürettiği imgesel senaryolar da çözülmeye başlar. Bu nedenle limerence çoğu zaman ulaşamamaktan değil, ulaşma olasılığından beslenir. Filmde fotoğrafın maddi niteliği de bu imgesel yapıyı güçlendirmektedir. Fotoğraf yaşanmaz, konuşmaz, tartışmaz, özneyi reddetmez ve değişmez. Zamana karşı dirençlidir, imgesel idealizasyonu korumaya elverişli bir nesnedir. Oysa gerçek insan sürekli değişir ve bu değişim öznenin kurduğu ideal bütünlüğü tehdit eder. Halil'in fotoğrafı tercih etmesi, aslında değişmeyen bir imgeye duyduğu bağlılığın ifadesidir. Sevdiği şey Meral'in özellikleri değil, Meral'in değişmeden kalabilen temsilidir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Sevmek Zamanı, klasik anlamda platonik aşkın anlatısı olmaktan çok, imgesel özdeşmenin sinemasal bir temsiline dönüşmektedir. Halil'in aşkı, Meral'e yönelmiş görünse de gerçekte onun fotoğrafında cisimleşen eksiksizlik yanılsamasına doğru ilerlemektedir. Dolayısıyla filmin ilk evresi, Lacan'ın İmgesel düzeninin tüm özelliklerini taşımaktadır: idealizasyon, narsistik özdeşme, eksikliğin inkarı ve imgeler aracılığıyla kurulan yanıltıcı bütünlük. Limerence de tam bu noktada, öznenin gerçek kişiye değil, kendi arzusunun imgede kurduğu kusursuz temsile bağlandığı psikodinamik bir eşik olarak ortaya çıkmaktadır.

1.2. Simgesel Düzlem: Arzunun Dil Tarafından Kuruluşu

Lacan'ın kuramında Simgesel, öznenin yalnızca biyolojik bir varlık olmaktan çıkarak dilin,

9 Tennov, *Love and Limerence: The Experience of Being in Love*.

kültürün ve toplumsal düzenin içine yerleştiği yapısal alandır. İmgesel düzlemde özne imgeler aracılığıyla kendisini bütün olarak deneyimlerken, Simgesel düzlemde dil tarafından adlandırılır, toplumsal ilişkiler ağına dahil olur ve yasalar tarafından sınırlandırılır¹⁰. Lacan için özne, doğuştan verilmiş bir kimlik değil; dilin içinde kurulan ve sürekli yeniden üretilen bir konumdur¹¹. Arzu da bu yapının dışında değil, tam merkezinde oluşur. Çünkü özne neyi arzulayacağını, neyin yasak, mümkün ya da ulaşılabilir olduğunu Simgesel düzen içinde öğrenir. Simgesel düzen yalnızca konuşma diliyle sınırlı değildir; aile yapısı, toplumsal roller, ahlaki normlar, cinsiyet rejimleri, hukuk, kültürel kodlar ve kişiler arası ilişkilerin tamamı bu düzenin parçalarıdır. Lacan'ın Büyük Öteki kavramı da bu bağlamda önemlidir. Büyük Öteki, belirli bir kişi değil; öznenin içinde yaşadığı dilsel ve toplumsal düzenin tamamını temsil eder¹². Dolayısıyla öznenin arzusu hiçbir zaman yalnızca bireysel değildir; daima Büyük Öteki'nin diliyle biçimlenir. İnsan sevdiğini bile kendi başına seçmez; sevme biçimini, aşkı ifade etme yollarını ve ilişkiden beklentilerini içinde bulunduğu simgesel yapıdan öğrenir. Sevmek Zamanı'nda Halil'in fotoğrafla kurduğu ilişki başlangıçta bu simgesel düzenin büyük ölçüde dışındadır. Fotoğraf konuşmaz, soru sormaz, talepte bulunmaz ve özneyi hiçbir ilişki sorumluluğuyla karşı karşıya bırakmaz. Halil'in kurduğu bağ tek yönlüdür; fotoğraf ona hiçbir zaman itiraz etmez, onu yanlış anlamaz ya da ondan karşılık beklemez; Halil'in arzusu, İmgesel düzlemde serbestçe dolaşabilir. Fotoğraf, Halil'in kurduğu anlamlara tamamen açıktır ve öznenin ürettiği anlatıyı bozacak hiçbir müdahalede bulunmaz. Ancak Meral'in bizzat or-

taya çıkmasıyla birlikte bu yapı değişmeye başlar. Artık yalnızca bir imge değil, konuşan, düşünen, isteyen ve seçim yapabilen bir özne vardır. Fotoğrafın sessizliği yerini diyaloga bırakır. İmgesel düzlemde donmuş olan temsil, Simgesel düzlemde dil aracılığıyla hareket kazanır. Böylece Halil'in tek başına kurduğu anlam evreni ilk kez dışarıdan müdahaleye uğrar. Bu dönüşüm, Lacancı anlamda öznenin Öteki'yle gerçek anlamda karşılaşmasının başlangıcıdır. Çünkü Meral artık yalnızca bakılan bir nesne değildir; aynı zamanda bakan, konuşan ve arzulayan bir öznedir. Onun kendi dili, kendi arzuları ve kendi beklentileri vardır. Halil ise tam da bu noktada zorlanmaya başlar. Çünkü limerence'in sürdürülebilmesi için sevilen kişinin öznenin zihnindeki kurguya uyum sağlaması gerekir. Oysa Simgesel düzende böyle bir mutlak kontrol olası değildir. Film boyunca Meral'in Halil'e yaklaşma çabası bu nedenle yalnızca romantik bir yaklaşma değildir; aynı zamanda Halil'i simgesel ilişkiye davet eden bir girişimdir. Meral konuşmak, tanımak, anlamak ve anlaşılacak ister. Bir ilişkinin ancak karşılıklı tanıma üzerinden kurulabileceğini savunur. Halil ise bu daveti sürekli erteler. İlk bakışta bu tavır romantik aşkın yüceltilmesi gibi görünse de psikanalitik açıdan değerlendirildiğinde bunun temelinde imgesel yatırımı koruma isteği bulunmaktadır. Çünkü gerçek ilişki, öznenin tek taraflı olarak kurduğu anlamları paylaşmayı, dönüştürmeyi ve zaman zaman terk etmeyi gerektirir. Limerence'in kırılma yapısı da tam burada ortaya çıkmaktadır: Sevilen kişinin her davranışı yeniden yorumlanabilir, her bakış yeni bir umut yaratabilir ve her sessizlik yeni anlamlarla doldurulabilir. Bu süreçte limerent özne, sürekli zihinsel senaryolar üretir. Bu senaryoların ortak özelliği ise sevilen kişinin gerçek davranışlarından çok öznenin kendi yorumlarına dayanmasıdır. Halil'in Meral'le ilişkisinde de benzer bir yapı görülmektedir. Fotoğraf üzerinden kurduğu aşk, Meral'in gerçek

¹⁰ Dylan, *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*.

¹¹ Lacan, *Écrits: A Selection*.

¹² Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan, On Feminine Sexuality The Limits of Love and Knowledge, Book XX: Encore, 1972-1973*.

kişiliğini tanımaya ihtiyaç duymaz. Çünkü ilişkiyi sürdüren şey Meral'in söyledikleri değil, Halil'in onun adına ürettikleridir. Ancak Meral konuşmaya başladığında bu tek taraflı anlatı sürdürülemez hale gelir. Artık öznenin karşısında yalnızca kendi yansıması değil, kendi sözünü söyleyen başka bir özne bulunmaktadır. Bu durum Lacan'ın *arzu her zaman Öteki'nin arzusudur*¹³ ifadesiyle de açıklanabilir. Halil başlangıçta yalnızca kendi arzusuyla ilgilenmektedir; Meral'in ne istediği onun için belirleyici değildir. Oysa Simgesel düzlem, özneyi yalnızca kendi arzusuyla değil, Öteki'nin arzusu ile de yüzleştirir. Meral'in Halil'i sevmesi, ona ulaşmaya çalışması ve onunla ilişki kurmak istemesi, Halil'in tek yönlü arzu yapısını bozar. Çünkü artık arzulayan yalnızca Halil değildir; Meral de arzulayan bir özne olarak ilişkiye katılmıştır. Bu karşılıklılık, limerence'in tek taraflı yapısını tehdit eder. Halil'in geri çekilmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Geri çekilmesinin nedeni Meral'i sevmemesi değildir; aksine onu bir özne olarak kabul etmek zorunda kalacak olmasıdır. Gerçek bir ilişki, karşılıklı sorumluluk, zaman paylaşımı, çatışma, uzlaşma ve hayal kırıklığı gibi simgesel yükümlülükleri beraberinde getirir. Oysa limerence, ilişkinin değil, ilişkinin olasılığının yoğun biçimde yaşandığı psikolojik bir deneyimdir. Limerent özne çoğu zaman ilişkinin başlamasını ister gibi görünür; ancak bilinçdışı düzeyde ilişkinin kurulmasını sürekli erteler. Filmde Meral'in sürekli Halil'e yaklaşması ve Halil'in buna karşılık geri çekilmesi, bu paradoksal yapının sinemasal anlatımıdır. Meral ilişkiyi gerçek dünyaya taşımaya çalışırken Halil onu imgesel düzlemde tutmaya çalışır. Bir başka ifadeyle Meral, aşkı birlikte yaşanacak bir deneyim olarak görürken Halil aşkı kendi iç dünyasında korunması gereken estetik bir ideal olarak deneyimler. Böylece filmdeki temel gerilim, iki kişinin birbirini sevip sevmemesi değil; aşkın

hangi düzlemde yaşanacağı sorusudur. Halil'in yaşadığı çatışma, romantik aşk ile gerçek ilişki arasındaki sıradan bir kararsızlık değildir. Asıl çatışma, İmgesel düzlemde idealize edilen arzu ile Simgesel düzlemde karşılıklı tanınmayı gerektiren ilişki biçimi arasındadır. Limerence'in devam edebilmesi için aşık olunan kişinin belirli ölçüde bilinmez kalması gerekir; çünkü belirsizlik öznenin imgesel üretimini canlı tutar. İlişki ilerledikçe bilinmezlik yerini bilgiye, hayal yerini deneyime, idealizasyon ise gündelik yaşama bırakır. Böylece limerence'i besleyen temel koşullar ortadan kalkmaya başlar. Bu bağlamda Sevmek Zamanı'nda Simgesel düzen, Halil'in imgesel aşkını gerçek bir ilişkiye dönüştürmeye çalışan yapısal alanı temsil etmektedir. Meral'in konuşması, istemesi, beklemesi ve ilişki talep etmesi, Halil'i imgeler dünyasından çıkarıp dilin ve toplumsal ilişkinin alanına davet eder. Ancak Halil bu daveti tam anlamıyla kabul edemez: kabul ettiği anda sevdiği şey artık yalnızca fotoğraftaki kusursuz temsil olmayacak; eksikleri, çelişkileri ve öznelliğiyle gerçek bir insan olacaktır. Limerence tam da bu eşikte sarsılır; çünkü öznenin tek başına kurduğu imgesel anlatı, Öteki'nin diliyle karşılaştığında artık aynı biçimde sürdürülemez.

1.3. Gerçek Düzlem: Limerence'in İmkansız Nesneyle Karşılaşması

Lacan'ın üçlü düzeni içerisinde en karmaşık kavramlardan biri olan Gerçek, gündelik dilde kullanılan *gerçeklik* kavramından farklıdır. Gerçek, dış dünyadaki nesnel olguların toplamı değildir; simgeselleştirilemeyen, dile bütünüyle aktarılamayan ve öznenin kurduğu anlam sistemlerinde her zaman bir gedik olarak kalan alandır. Başka bir ifadeyle Gerçek, öznenin imgeler ve dil aracılığıyla anlamlandırmaya çalıştığı dünyada hiçbir zaman tam olarak temsil edilemeyen, sürekli geri dönen

13 Lacan, *Écrits: A Selection*.

eksiklik ve fazlalık noktasıdır¹⁴. Lacan'a göre özne, İmgesel ve Simgesel düzenler sayesinde dünyayı anlamlı hale getirir; ancak Gerçek bu anlamlandırma girişimlerinin daima dışında kalır ve tam da bu nedenle travmatik bir niteliğe sahiptir¹⁵. Çünkü Gerçek, öznenin kurduğu bütünlük yanılsamasını bozan, arzunun dayandığı kurguyu kıran karşılaşmayı ifade eder. Bu kuramsal çerçeve içerisinde Sevmek Zamanı, limerence'in Gerçek ile karşılaşmasının yarattığı kırılmayı görünür kılan önemli bir anlatı sunmaktadır. Filmin ilk bölümünde Halil'in sevdiği şey, Meral'in kendisi değil, onun fotoğrafında temsil edilen kusursuz imgedir. Bu imge, İmgesel düzlemde eksiksiz, değişmez ve ulaşılamaz bir bütünlük üretmektedir. Daha sonra Meral konuşmaya, kendisini ifade etmeye ve Halil'le ilişki kurmaya başladığında Simgesel düzen devreye girer; ancak bu süreç henüz Gerçek ile tam anlamıyla karşılaşma değildir. Çünkü Halil, Meral'i hala kendi kurduğu anlam evreni içinde tutmaya çalışmaktadır. Gerçek ise ancak Meral'in öznenin kurduğu imgeden bütünüyle taşarak bağımsız bir varlık haline gelmesiyle görünür olur. Bu noktada Meral artık yalnızca güzel bir yüz ya da estetik bir temsil değildir. Bekleyen, kırılan, öfkelenen, kıskanan, karar veren ve kendi arzularına sahip olan bir insandır. Başka bir ifadeyle Meral, Halil'in zihnindeki ideal imgeden ayrılarak kendi öznelliğini ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm, Lacancı anlamda Gerçek'in müdahalesidir. Öznenin kurduğu imgesel bütünlük ilk kez dışarıdan gelen ve denetlenemeyen bir unsur tarafından bozulmaktadır. Limerence açısından bakıldığında bu an son derece kritik bir eşiği temsil eder. Sevilen kişi erişilmez, belirsiz ya da kısmen bilinmeyen kaldığı sürece özne kendi fantezilerini bu boşluklara yerleştirebilir. Ancak gerçek karşılaşma, bu

boşlukları bilgiyle doldurur ve fantezinin hareket alanını daraltır. Sevmek Zamanı'nda Halil'in yaşadığı tam da budur. Başlangıçta fotoğrafın sunduğu eksiksizlik, Meral'in gerçek varlığıyla karşılaşınca sarsılmaya başlar. Çünkü gerçek insan hiçbir zaman fotoğraf kadar durağan değildir: Fotoğraf yaşlanmaz; insan yaşlanır. Fotoğraf konuşmaz; insan konuşur. Fotoğraf özneyi reddetmez; insan reddedebilir. Fotoğraf hata yapmaz; insan hata yapar. Fotoğraf değişmez; insan ise zaman içerisinde dönüşür. Fotoğraf, limerence'in ihtiyaç duyduğu idealizasyonu koruyabilecek uygun bir nesne iken gerçek insan bu idealizasyonu kaçınılmaz olarak bozmaktadır.

Halil'in fotoğrafa duyduğu bağıllık bu bağlamda romantik bir tercih olmaktan çok, Gerçek'i sürekli erteleme stratejisi olarak okunabilir. Halil, Meral'in kendisini tanımaya başlamasını ya da ilişkinin sıradan gündelik bir yakınlığa dönüşmesini bilinçdışı düzeyde istemez. Çünkü bu gerçekleştiği anda Meral artık yalnızca arzu edilen imge olmayacak; kendi eksikleri, arzuları ve sınırları olan bağımsız bir özneye dönüşecektir. Bu dönüşüm ise Halil'in kurduğu imgesel dünyanın çözülmesi anlamına gelir. Lacan'ın arzu kuramı açısından bu durum daha da anlam kazanır. Lacan'a göre arzu, belirli bir nesneye yönelmiş biyolojik bir ihtiyaç değildir; eksiklik tarafından sürekli hareket halinde tutulan yapısal bir süreçtir. Arzunun nesnesi hiçbir zaman tam olarak elde edilemez; çünkü öznenin aradığı şey nesnenin kendisi değil, nesnenin vaat ettiği eksiksizlik duygusudur. Bu nedenle Lacan'ın *arzu, arzu olarak kalmak ister* biçiminde özetlenebilecek yaklaşımı, limerence'in dinamiğini açıklamak açısından son derece işlevseldir. Limerent özne görünürde sevdiği kişiye kavuşmayı ister; ancak bilinçdışı düzeyde bu kavuşmanın gerçekleşmesi arzunun sona ermesi anlamına geleceği için sürekli ertelenir. Halil'in davranışları bu paradoksu açık biçimde göstermektedir. Film bo-

14 Dylan, *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*.

15 Lacan, *Écrits: A Selection*.

yunca Meral'in yaklaşma girişimlerine karşı geri çekilmesi, sevginin eksikliğinden değil; arzunun korunma isteğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Halil'in bağlandığı şey Meral'in kendisi değil, Meral'in ulaşılmazlığıdır. Onu canlı tutan, ilişkinin gerçekleşmesi değil, gerçekleşme olasılığıdır. Böylece limerence'in temelinde sevilen kişiye sahip olma arzusu değil, arzunun kendisini sürdürebilme isteği bulunmaktadır. Bu durum Lacan'ın *objet petit a* kavramıyla da açıklanabilir. Lacan'a göre öznenin arzuladığı şey hiçbir zaman gerçek nesne değildir; arzu, eksikliğin nedeni gibi görünen ve hiçbir zaman tam anlamıyla ele geçirilemeyen *objet petit a* etrafında örgütlenir¹⁶. Sevmek Zamanı'nda bu nesne Meral'in kendisi değildir; Meral'in fotoğrafında cisimleşen, eksiksizlik vaadi taşıyan imgesel temsildir. Halil'in arzusu, gerçek kadına değil, bu temsilin sürekli yeniden ürettiği eksiklik duygusuna yönelmektedir. Dolayısıyla Halil'in Meral'e yaklaşımdan kaçınması, sevdiği kadından kaçması değil; arzusunu mümkün kılan *objet petit a*'yı kaybetmek istememesidir. Filmin trajik boyutu da tam bu noktada ortaya çıkar. Halil'in karşısındaki engel Meral değildir; Gerçek'in kendisidir. Gerçek, Meral'in insan oluşunda, değişebilirliğinde, öznelliğinde ve eksikliklerinde cisimleşmektedir. Halil ise bu insanı değil, onun imgede donmuş halini sevmektedir. Böylece film boyunca yaşanan çatışma iki sevgili arasındaki romantik bir uyumsuzluk değil; İmgesel'in sunduğu kusursuzluk ile Gerçek'in kaçınılmaz eksikliği arasındaki yapısal gerilimdir. Bu bağlamda Sevmek Zamanı, limerence'in Gerçek ile karşılaşınca neden sarsıldığını sinemasal düzeyde görünür kılan güçlü bir örnek sunmaktadır. İmgesel düzlemde kusursuzlaştırılan sevilen kişi, Simgesel düzlemde konuşan bir özneye dönüşür; Gerçek düzlemde ise arzunun üzerine kurulduğu ideal temsil çözümlere yerini

sıradan, eksik ve değişen bir insana bırakır. Limerence'in en kritik eşiği de tam burada ortaya çıkar. Çünkü limerent özne için asıl tehdit, sevilen kişiyi kaybetmek değil; sevilen kişiyi gerçekten tanımaktır. Gerçek karşılaşma, öznenin yıllardır koruduğu imgesel bütünlüğü parçalar ve arzunun dayandığı eksikliği görünür hale getirir. Halil'in yaşadığı trajedi, Meral'e ulaşamaması değil; Meral'e gerçekten ulaşmasının kendi arzu yapısını çökertecek olmasıdır. Film, böylece aşkın değil, arzunun kendi sürekliliğini koruma çabasının ve bu çabanın Gerçek karşısındaki kaçınılmaz kırılmasının anlatısına dönüşmektedir.

2. Sonuç Yerine: Eşik Olarak Arzu

Sevmek Zamanı filmi bağlamında eşik kavramı yalnızca mekansal ya da anlatısal bir geçişi ifade etmez; öznenin arzu ekonomisinde meydana gelen yapısal dönüşümün de göstergesidir. Lacancı psikanalizde özne, İmgesel, Simgesel ve Gerçek düzlemleri arasında durağan bir konumda bulunmaz; sürekli bu düzenler arasındaki gerilim içinde var olur. Eşik, bir durumdan diğerine geçişi sağlayan basit bir sınır değil, öznenin kendi eksikliğiyle yüzleşme olasılığının ortaya çıktığı kritik bir kırılma noktasıdır. Halil'in yaşadığı süreç, tam da bu eşik deneyimleri üzerinden okunabilir. Film boyunca Halil'in hareketi, bir sevgiliye ulaşma çabası olmaktan çok, imgeler dünyasında güvenli kalan arzusunu koruma çabasıdır. İlk eşik, Halil'in Meral'in fotoğrafıyla karşılaştığı andır. Bu karşılaşma görünüşte bir aşkın başlangıcıdır; ancak psikanalitik açıdan değerlendirildiğinde öznenin İmgesel düzleme girişini temsil eder. Halil, gerçek bir kadınla değil, onun görsel temsiliyle karşılaşır ve bu temsil üzerinden kendi arzusunu kurar. Burada seçilen şey Meral değil, Meral'in fotoğrafının sunduğu eksiksizlik yanılsamasıdır. Fotoğraf, öznenin kendi eksikliğini örten ideal bir yüzeye dönüşür. Halil'in aşkı, tanımaya değil, yansıtmaya

16 Bruce Fink, *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995).

dayanır; Meral'in kim olduğunu öğrenmeye çalışmaz, onun yerine kendi arzusunu fotoğraf üzerine yansıtır. Böylece ilk eşik, öznenin gerçek kişiden uzaklaşıp imgesel temsile yöneldiği noktadır. Bu aşamada limerence'in temel psikodinamik özellikleri açık biçimde görülmektedir: Özne, eksik bilgi alanlarını kendi fantezileriyle doldurur ve sevilen kişiyi kendi arzusunun merkezine yerleştirir. Halil'in Meral'e ilişkin neredeyse hiçbir şey bilmeden ona bağlanabilmesi, limerence'in bu yapısını doğrulamaktadır. Çünkü burada sevilen kişi, gerçek özellikleriyle değil; öznenin arzusunu taşıyan ideal bir imge olarak varlık kazanır.

İkinci eşik ise Meral'in fotoğraftan çıkarak yaşayan bir özne olarak Halil'in karşısına geçmesi ile kurgulanır. Artık yalnızca bakılan bir imge değil; konuşan, bekleyen, talepte bulunan ve ilişki kurmak isteyen bir kadın vardır. Bu noktada özne, İmgesel düzlemde Simgesel düzleme geçmeye zorlanmaktadır. Dil devreye girer; isimler, toplumsal roller, karşılıklı beklentiler ve ilişkinin etik sorumlulukları görünür olur. Halil'in arzusu ilk kez başka bir öznenin arzusu ile karşılaşır. Lacan'ın kuramı açısından bu karşılaşma son derece önemlidir. Çünkü özne ancak Öteki'nin varlığını kabul ettiğinde gerçek anlamda ilişki kurabilir. Oysa limerence'in temel yapısı, Öteki'ni bağımsız bir özne olarak değil, öznenin kendi arzusunun uzantısı olarak deneyimlemeye dayanır. Bu nedenle Meral'in Halil'e yaklaşması, paradoksal biçimde Halil'in geri çekilmesine neden olur. Yakınlık arttıkça limerence'in beslendiği belirsizlik alanı daralmaya başlar. Meral artık yalnızca idealize edilen bir figür değildir; kendi iradesi, kendi arzusu ve kendi dili olan bir insandır. Bu durum Halil'in imgesel yatırımını tehdit eder. Dolayısıyla ikinci eşik, iki insanın birbirine yaklaşması değil; öznenin kendi kurduğu imgesel anlatının dışına çıkmaya zorlanmasıdır. Halil'in yaşadığı gerilim, Meral'i sevip sevmemesiyle ilgili değildir. Asıl so-

run, Meral'in artık Halil'in zihnindeki kurguya sığmayan bağımsız bir özne haline gelmesidir. Film boyunca Halil'in geri çekilişi romantik çekingenlikten çok, imgesel düzeni koruma çabası olarak okunmalıdır.

Üçüncü ve en kritik eşik Gerçek'in müdahalesidir. Bu aşamada Halil'in karşısında artık ne yalnızca fotoğraf ne de yalnızca konuşan bir kadın vardır; kendi eksiklikleriyle var olan, idealize edilemeyen gerçek bir insan bulunmaktadır. Meral'in kırılabilmesi, incinebilmesi, kıskanabilmesi, bekleyebilmesi ve değişebilmesi, onu Halil'in zihnindeki ideal temsil olmaktan çıkararak Gerçek'in alanına taşır. İşte bu noktada öznenin kendi arzusunun kaynağı görünür olmaya başlar. Lacan'a göre özne, arzuladığı nesneyi değil, kendi eksikliğini arzulamaktadır. Arzu hiçbir zaman nesne tarafından tamamen doyurulamaz; çünkü arzusunun temelinde nesnenin kendisi değil, eksiklik bulunmaktadır. Halil'in yaşadığı asıl kriz, Meral'i kaybetme korkusu değildir; Meral'e gerçekten ulaşmasının kendi arzusunu ortadan kaldıracak olmasıdır. Başka bir ifadeyle Halil, Meral'i değil, Meral'e yönelik arzusunu kaybetmekten korkmaktadır. Bu durum limerence'in yapısal paradoksunu da açıklamaktadır. Limerent özne görünürde sevdiği kişiye ulaşmayı arzular; ancak bilinçdışı düzeyde bu ulaşmanın gerçekleşmesini istemez. Çünkü kavuşma, öznenin zihninde kurduğu ideal dünyanın sıradan gerçeklikle yer değiştirmesi anlamına gelir. Belirsizlik yerini kesinliğe, idealizasyon gündelik yaşama, eksiklik ise ilişkiye bırakır. Böylece limerence'i ayakta tutan psikolojik yapı çözülmeye başlar. Sevmek Zamanı'nın trajik gücü de tam olarak bu noktadan doğmaktadır. Film, Halil'in bu son eşiği aşmasına izin vermez. Çünkü Halil, İmgesel düzlemde kurduğu yatırımı terk ederek Gerçek'in belirsizliğini kabul edecek dönüşümü gerçekleştirmez. Lacancı anlamda özne, kendi eksikliğini tanımaya yaklaşır; ancak onu

kabullenemez. Bunun yerine arzusunu canlı tutan imgesel yapıya yeniden sığınmayı tercih eder. Böylece arzu tamamlanan değil, sürekli ertelenen bir deneyim haline gelir. Bu bağlamda film, klasik romantik anlatılardan belirgin biçimde ayrılmaktadır. Sorun, iki aşkın toplumsal engeller nedeniyle kavuşamaması değildir. Asıl engel öznenin kendi ruhsal örgütlenmesidir. Halil'in karşısındaki temel engel Meral değil, kendi arzusunun yapısıdır. Arzusu, ancak ulaşılamayan ve eksik kalan bir nesne etrafında varlığını sürdürebilmektedir. Bu nedenle Meral'e kavuşmak, Halil açısından yalnızca bir ilişkinin başlaması değil, aynı zamanda limerence'in ve ona eşlik eden imgesel bütünlüğün sona ermesi anlamına gelecektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Sevmek Zamanı, imkansız aşkı anlatan bir film olmaktan çok, arzunun sürekliliğini sağlayan eksikliğin sinemasal temsilidir. Halil'in fotoğrafa duyduğu bağlılık, sevilen kişiye değil, eksikliği örten imgesel temsile yönelmiş bir yatırım olarak okunabilir. Film boyunca eşik, fotoğraf ile gerçek kadın arasındaki fiziksel mesafe değil; öznenin kendi eksikliğini tanımaya yaklaştığı, fakat bu tanımayı son ana kadar ertelediği psikodinamik sınırdır.

Sonuç olarak Sevmek Zamanı'nda eşikler, İmgesel'den Simgesel'e ve oradan Gerçek'e doğru ilerleyen öznenin arzu yolculuğunu ifade etmektedir. Halil'in bu yolculuğu tamamlayamaması, limerence'in geçici bir romantik yoğunluk değil, öznenin varoluşunu düzenleyen bir arzu biçimi olduğunu göstermektedir. Film, sevilen kişiye ulaşamamanın trajedisini değil; sevilen kişiye gerçekten ulaşıldığında çökecek olan imgesel dünyanın trajedisini anlatmaktadır. Filmin merkezindeki temel çatışma Halil ile Meral arasında değil; Halil'in imgeler üzerine kurduğu arzu ile Gerçek'in kaçınılmaz müdahalesi arasındadır. Eşik, bu iki alanın kesiştiği yerde belirir ve özneyi kendi eksikliğinin hakikatiyle yüzleşmeye davet eder. Halil ise

bu daveti kabul etmek yerine, arzusunu mümkün kılan imgesel eşiğin üzerinde kalmayı seçer; böylece limerence, onun için geçici bir duygulanım olmaktan çıkarak varoluşunun temel örgütleyici ilkesi haline gelir. Film, aşkın kavuşmayla değil, eksiklik tarafından sürdürülen bir arzu hareketiyle var olduğunu göstererek, limerence'in Lacancı psikanaliz bağlamında yeniden düşünülmesine önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır.

Kaynakça

- Erksan, Metin. *Sevmek Zamanı*. İstanbul: Troya Film, 1965.
- Evans, Dylan. *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London: Routledge, 1996.
- Fink, Bruce. *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995.
- Lacan, Jacques. *Écrits: A Selection*. Çeviren Alan Sheridan. New York: W. W. Norton, 1977.
- Lacan, Jacques. *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. Editör Jacques-Alain Miller. Çeviren Alan Sheridan. New York: W. W. Norton, 1978.
- Lacan, Jacques. *The Seminar of Jacques Lacan, Book XX: Encore: On Feminine Sexuality, The Limits of Love and Knowledge, 1972–1973*. Editör Jacques-Alain Miller. Çeviren Bruce Fink. New York: W. W. Norton, 1998.
- Tennov, Dorothy. *Love and Limerence: The Experience of Being in Love*. New York: Stein and Day, 1979.

Makale

DOI: 10.5281/zenodo.22663007

Beşik'ten Eşik'e Geçişte Bilinçli Yaratım: 7. Mardin Bienali Üzerinden Anadolu'ya Özgü Bir Bağdaştırma İmkânı

Aytül Ayşe CENGİZ (Prof. Dr.)

Giriş

Kimimiz mışıl mışıl beşikte uyurken, kimimiz eşikte girdiği kapının çıkış kapısı olduğunu hatırlamak için canhıraş sessiz çığlığına sarılmaktadır. Dostlara sarılmak yerine kendine sarılmayı tercih eden günümüz tek kişilik benlik sevdaları bizleri beşik ve eşik arasında sarhoş ya da bitkin kılmıştır. Peki bu sarhoşluk ya da bitkinlik, yaratılmış ve arzu edilen bir sonuç mudur? Yoksa klasik “dünyanın çivisi çıkmış, yaşa gitsin” tarzı afrodiz-

yak aforizmaların üstümüze sinmiş olmasından mıdır? Tasavvuf çevrelerinin ifadesini takip edersek “Tanrı taşa uyur, bitkide düş görür, hayvanda kımıldar ve insanda uyanır” ise biz düş görmeyi de unutmuş olabileceğimizden kımıldamalı uykular-da bir (b)eşikte olabilir miyiz?

Yaratılan ve arzu edilen bu sonuç, Dardot ve Laval'ın okumasıyla “Yeni Dünya Aklı'dır”¹; ekonomi politik bir sistem eleştirisi olmaksızın birey, grup, toplum ve toplumlar arası eros yitimini ve ilişkisellik sökülümünü tüm araçlarıyla görmek ve anlamak pek mümkün değildir ve bütünsel bir okuma da sunmayacaktır. Neoliberal düzen, rekabet, kendi kendinin girişimcisi olma, performatif verimlilik ve haz kalıpları ile öznellik pratikleri üzerinden öznel deneyimlerin ve kendilik ilişkisinin kurulmasını ince, zarif ve örtük olarak insan tinine dolayımaktadır. Neoliberal özne, Stoacı ya da nihilist tutumların eşliğinde, Haşlakoglu'nun *Politeia Şerhi* kitabında altını çizdiği gibi erdemlerin bilgidan soyulduğu algoritmalar yığınınına dönüşmüştür.² Bir diğer ifadeyle tinini, erosunu kaybeden insan kurumuştur.

“Tamamen sınırsız bir dünya büyüden ve sihirden yoksundur” cümlesiyle Chul Han, büyü'nün sınırlara, geçişlere ve eşiklere bağlı olduğunu yazar.³ O zaman bu kurumuşluğa sınır getiren/müdahale eden bilinç olabilir mi? Bilincin eşlik etmediği her edim, düşüncenin dolayımından geçmemiştir; sistemin ahlak kriterleri, otoritele-ri ve Tanrıları onun kendiliğini, haberi olmadan

binbir kuklayla sergilemesine, kendini doğurmadan, tanımadan, bu hayatı beşikte geçirmesine neden olur. Beşik ve eşik arasında referansı kendinde olan bir bilinç/kendilik durumu için öteki ile karşılaşmak, diyalektik devinimin içine girmek ve çıkmak gerekir. Peki bu tini uyandırmada, büyüü canlandırmada sanat nasıl konumlanabilir? Bienaller, kamusal alanlar olarak kendilik bilincinin soyutlanıp yeniden inşasını sağlayacak öteki ile karşılaşmaların eşiği olabilir mi? Kendine batmış kişinin kendinden çıkarak, kendi eşiğinden taşarak vecd etmesine bir alan sunabilir mi? Bu bağlamda özellikle Anadolu gibi irfan (*gnosis*) öğretileriyle sentetik⁴ bilince mayalanmış bu coğrafyanın Mardin köşesinde bu yıl 7.'si yapılan Mardin Bienali üzerinden nasıl bir topografya okuması yapılabilir? Aydınlanmanın temel bir saç ayağı olan sanat bağlamında 7.Mardin Bienali'ni bu geçişte Anadolu'nun sentetik aklını serimlediği bir alan olarak değerlendirmek mümkün müdür?

Çerağın Uyandırılması⁵: Hegelyen Perspektiften Eşik Deneyimi

Eşikte olduğunu fark etmek, o eşiği fark etmek/okumak/anlamak ve dönüştürmeye çalışmak bir bilinç sürecidir ve düşünüyorum faaliyetine ihtiyaç duyar. Örneğin “Ben yoruludum” diyen ne bedenim ne de rasyonel aklımdır. İkisinin ayrımlı

1 Bkz. Pierre Dardot ve Christian Laval, *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018); Pierre Dardot ve Christian Laval, *Bitmeyen Kâbus*, çev. Ferda Keskin (İstanbul: Sel Yayınları, 2020).

2 Oğuz Haşlakoglu, *Politeia Şerhi: Mimesis Ekseninde Bir Okuma* (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2025).

3 Byung-Chul Han, *Anlatının Krizi*, çev. Murat Erşen (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 52.

4 Sentetik akıl, karşıtlıkları dışarıdan birleştiren bir düşünme biçimi değil; çelişkileri kendi iç hareketiyle aşarak daha yüksek bir birlik içinde koruyan ve dönüştüren akıldır. Ayrıntılı bir okuma için bkz. Terry Pinkard, *Hegel's Phenomenology of Spirit: A Guide* (Oxford: OUP USA, 2023).

5 Çerağın uyandırılması, farkındalık (*awareness*) kavramı ile ilgili olup, onu da aşan bir konumdur. İnsan, öteki ile kendisinin farkına varır ve bütünsel bir farkındalığa, evrensel insan olma yoluna geçiş yapabilir. Bilincin kendine ve içinde olduğu dünyaya uyanması, aynı zamanda dışardan bir bakışı da gerektirir. Bilincin bilinci olan bu seyir, her farkın ilişkisellik olduğunu, farkların ceminden anlayış ve sezginin derinleşeceği ve evrensel değerlerin somutlanabileceğinin ilk işklarını bize gösterir.

birliğinde bu cümleyi senteze getiren yani “ya ya da” momentinden “hem hem de” momentine geçişi sağlayan bilinçtir. Bu geçişi sağlayan düşünüyorum faaliyeti, Arendt'in ifadesiyle yaşama eşlik eder ve kendisi hayatta olmanın maddi olmayan özüdür... Düşünmeyen insanlar uyurgezerlere benzerler.⁶ Ayşe Acar'ın felsefe derslerinde sık sık söylediği gibi “Balık suda yüzer. Ama suda yüz-
düğünün farkında değildir”. Peki o zaman nasıl uyanacağız-uyandırılacağız/uyandıracağız?

Düşünüyorum ya da kendilik bilinci, kendi kendine olmaz; başkasının yolunu takip ederek, başkasının kıyafetlerini giyerek hiç olmaz. Bu biz-zat insanın kendi edimselliği içinde hayat bulur. Fichte'nin ifade ettiği gibi insan eylem varlığıdır; soyutlama/olumsuzlama ile kendini inşa eder. Ona göre “her bilincin temeli olarak zorunlu bir biçimde düşünülmesi gereken şey” eylemdir; “ben'in kendisini ben-olmayan ile ortaya koyması, onun saf etkinliğidir. Ben kendisini koyar ve sırf bu kendini koymasıyla o vardır”.⁷ Burada kendini koyum ile karşı koyum, yani diyalektiğin tezi ile anti tezi ortaya çıkar. Ben ve Ben Olmayan olarak iki karşıt şeyin Ben'in etkinliği ile konması sonucu ortaya çıkan diyalektikteki üçüncü adıma, yani sentez aşamasına sınırlama eşlik eder. Bu sınırlama, ben'e özgü bir ortaya koyuştur; Ben Olmayan dolayımında kendini var kılar. Ben hiçbir şekilde dışarıdan belirlenmemekte, o kendisi kendi edimleriyle belirlemektedir. Burada söz konusu olan yalın özne, özbilinçtir.⁸

Diyalektik düşünmenin ilkesi olan ve bir şeyin hem o şey hem de onu ortadan kaldıracak

olan şey olduğunu gösteren bu belirlenim, kendini ortadan kaldırma ve kendi karşıtına geçmedir.⁹

Kendini ortadan kaldırmak ve kendi karşıtına geçmek, düşünmek ve emek göstermek dolayımında ötekini şart koşar. İnsan öteki için hayal edip çalışırken kendini de inşa eder, bir bilinç durumundan diğerine geçişi mümkün olur. Temelde aradığı ise anlam bütünlüğü ve Acar'ın ifadesiyle kendinden razı gelmektir.¹⁰ Buradaki çaba (*conatus*), varlığı çoğaltma, kendini gerçekleştirme çabasıdır ve doyum, arzulayan öznel arasında onanma ve kabul edilme talebinin giderilmesiyle mümkündür.¹¹ O zaman burada insan her şeyden önce bir istenç varlığıdır: “İnsan, Hegel'in görüngübiliminde gösterdiği gibi edilgin bir edim olan bilmede nesne karşısında silinir. Özneyi kendisine göre gönderen edim bilme edimi değil, istektir. O halde özbilinç bu edimden kaynaklanır. İsteğin özbilinci doğurması için onun doğal olmayan bir konuya yönelmesi gerekir (yemek yemek-doğal bir varlık). Oysa bu aşamada doğal olmayan bir gerçekliğe ait olan isteğin kendisidir. O halde özbilince ulaşması için isteğin bir başka isteye yönelmesi, yani başkasının isteğini istemesi, başka bir deyişle ona kendini kabul ettirmeyi istemesi gerekir.”¹²

Hegel'e göre bilinç gibi öteki ile girişilen her deneyim de bütüncüldür; bu süreçte beşikte olan bilinç öteki üzerinden tinin deneyimledikleri ile kendisi için şey haline gelir. Farklılıklar sayesinde bilinç bir dinamiklik ve devingenlik kazanır. Bu nedenle onun için bilincin deneyimi diyalektik bir hareket sürecidir. Deneyim, kendi üzerine dönen ya da refleksiyondan sonra açığa çıkandır. İşte bu yüzden Hegel'e göre ruh, “Bir dünya olan

6 Hannah Arendt, *Zihnin Yaşamı*, çev. İsmail Ilgar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 222, 223.

7 Çetin Türkyılmaz, *Filozoflarla Düşünmek: Felsefe Tarihi Yazıları* (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2022), 80-81.

8 Arslan Topakkaya, “Fichte: Varlık Açılımının Yöntemi Olarak Diyalektik,” içinde *Kant'tan Hegel'e Alman İdealizmi*, ed. Arslan Topakkaya ve E. Erman Rutli (İstanbul: Fol Yayınları, 2021), 255.

9 Pinkard, *Hegel's Phenomenology of Spirit*, 76-77.

10 Sadık Acar, *Arzunun Psikomitolojisi: Felsefe, Sanat ve Dinde Arzunun Görünümleri* (İstanbul: Destek Yayınları, 2025), 13.

11 Acar, *Arzunun Psikomitolojisi*, 26-27.

12 Tülin Bumin, *Hegel, Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği ve Praksis Felsefesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 105.

bireydir".¹³ Hatta biraz daha serimlersek, farklılığın kaynağı olan öteki, Jung perspektifinden kendindeki gölge'dir. Kendini tamamlama/birleşme sürecinde bireyin öncelikle tanışması ve entegre etmesi gereken arketipsel öge gölgesi'dir.¹⁴

Bu bilinç dışındaki gölgelerle buluşmak, onları bilince taşımak yani kendilik bilinci oluşturabilmek bir süreç meselesidir; emeğinde form alan insandır ve insan bu formunu kendisi eşikte öteki üzerinden refleksiyon (kendi üzerine düşünme) ile yaratır. Eşik, karanlık ve aydınlık, uyku ve uyanıklık arasındaki sersemliğinden kendini çizerek çıkan, her çıktığında yeniden "*aufhebung*" yapabilen insan mahalıdır. İnsan dünyasını eşikte yapar; aynı Yunus Emre'nin doğru odun bulmak için kırk yıl odun taşımaya gibi geçiş/oluşa imkan veren eşik, belki de adına ömür dediğimiz serimlemenin bilinç/kendilik duraklarıdır. Yani her bilinç durağı yeni bir eşik demektir; yeni bir "ben"-demektir. Her yeni kendilik, bir önceki formu da içine alarak yeni bir aşma (*aufhebung*) durumu ya da dönüşüm halidir. Kendini gerçekleştirme/İyi yaratma, arzunun devinimli ve diyalektik bir şekilde kanatlarını özgürlüğe dayayarak kendini dönüştürme çabasıdır.

Eşikte Yaratım: Karşılaşma - Vecd - Refleksiyon - Form

Neden eşik gereklidir? Eşikte öteki ile karşılaşma, eleştirme, sorgulama gibi zihni sığırta çekmeye yarayacak edimler potansiyel olarak bulunur. Eşikler özellikle de günümüzde çok daha önemlidir. Her birimizin Netflix ya da NASDAQ ekranına tıkalı hayatı seyretme (pencereden bile değil!) ve projekte etme biçimimizde bizi uyandıracak, deneyim yerindeyse silkeleyecek ve kendimizi getirecek

eşikler işte bu öteki ile karşılaşma imkânıdır. Berktaş, modern kitle toplumunun düşünmüyor, ortak anlam dünyasında kolektif eylem içine girmiyor oluşunu kişinin kendisiyle saplantılı uğraşısı ve aynı deneyimleri sayısız kez yaşayarak subjektivizmi çoğaltması ile ilişkilendirir.¹⁵ Şimdi eşikte nasıl bir yaşam potansiyeli var, buna birlikte bakalım.

Yaratma Cesareti isimli kitabında May, bireyin diğeriyle buluşmasını ilişki değil karşılaşma kelimesiyle anlatmayı tercih etmiştir.¹⁶ Karşı karşıya olmak, varoluşsal kaygı ile de yüzleşmeyi gerektirdiğinden bilinçlilik ya da kendilik bilincinin, şartları bire bir yaşama ve aşabilme hallerinin ve dünya ile ilişkilenebilirliğine dair birçok olasılığın yaratılması için temeldir. May, Hegel'i takip ederek varoluşsal kaygıyı tin'in kendini doğurma sancısı olarak okur.¹⁷ İşte bu nedenle sosyal patolojiler olarak nevroz, şizoidlik, duygusuzluk tam da eşikte gözlerini yeni bir dünya ve bilinç durumuna açmanın ön hazırlığı gibidir. O zamana kadar kanıksananlara, sanrılara, -mış yaşamlara bir bir dolanmış bilinç düğümlerinin yeni bağlantı ve yaratımlar için çözülmesidir.

Bu bilincin kendisine mesafelenmesini, kendisinden uzaklaşmasını ve öteki ile karşıt anlam dünyasından ortak anlam dünyasına geçişi sağlayacak olan saç ayaklarından biri de sanattır. Sanatın kendisi bir ara durumdur. Acar'da netlendiği gibi "insan ilkin kendi hakikatini kendi önüne sanat biçiminde koyar... Sanat sonluyla sonsuzun duygusal biçim altında birleştiği bir noktadır".¹⁸ May için sanatçı yapma ve yıkma sentezini becerebilendir;¹⁹ yaratıcılık ise vecd ve coşku duygularının eşlik ettiği ve egonun dünyayla ken-

13 Arslan Topakkaya, "Hegel: Bir Sistem Olarak Bilinç Tecrübesi," içinde *Kant'tan Hegel'e Alman İdealizmi*, ed. Arslan Topakkaya ve E. Erman Rutli (İstanbul: Fol Yayınları, 2021), 347.

14 Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, çev. Zehra Aksu Yılmazzer (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 13-14.

15 Fatmagül Berktaş, *Düşünme Etiği* (İstanbul: Metis Yayınları, 2021), 22.

16 Rollo May, *Yaratma Cesareti*, çev. Alper Oysal (İstanbul: Metis Yayınları, 2024).

17 May, *Yaratma Cesareti*, 22, 28.

18 Acar, *Arzunun Psikomitolojisi*, 237-238.

19 May, *Yaratma Cesareti*, 24.

di sınırlarını aşarak sonsuzca ilişkiye girdiği anlardır.²⁰ Hegel'in felsefesinde oluş, varlık-yokluk arasında bir ara durumdur; insanın berzahta, eşikte kendini yaratması bağlamında yaratıcılık, oluşun zorunlu bir açılımıdır. Bu izlekte mağara duvarına ilk çizgiyi çizen bilinç ile gen düzenleme teknolojisi geliştiren bilinç birbirini var etmekte ve tarihe bir arada, iç içe serimlenmektedir. Haşlakoglu, o ilk anda mağara duvarına çizilen çizginin sınır olduğunu, insanın kavramsallaştırma yetisinin somutlandığı iç-dış, kavram-algı, özne-nesne, madde-biçim birlikteliği olduğunu ifade eder.²¹ İnsan sınırda oluşu ile ve her belirlenimde/somutlamada/açılımda sınırı yeniden yaratarak eşikğin ontolojik temelini oluşturur. Yani iyi ki eşikler var; yoksa beşikler inanılmaz rahat ve bir o kadar da "yok" hükmünde. İnsanın kendisi eşiktedir. Yapıp etmelerine bilinci eşlik ettiğinde, yani düşünüyorum faaliyetine dolayımlandığında eşikği aşan her aşımında sınırı yeniden yaratan/dönüştüren üçüncü bir uzamdır/akıldır.

İçindeki potansiyelin edimsellikte kendini var etme, kendini kendinden yeniden doğurması itibariyle sürecin sonunda insanın kendisi sanat eseridir. Her dönüşüm, her an'da beliren üçüncü uzam ya da akla vecd eşlik eder. May, yaratıcı edim esnasında cereyan eden bilinç yoğunlaşmasını vecd (*ecstasy*) olarak tanımlamıştır.²² May'ın ifadesiyle karşılaşma edimi içinde yaratıcılık ortaya çıkar.²³ Bu karşılaşma, aslında insanın kendisiyle karşılaşmasıdır; onun dünyası, varolduğu anlamlı ilişkilerinden ibaret ona özgü bir tasarımdır. İster sanatçı, ister mimar, ister terzi olsun, eyleminde ortaya çıkardığı ve dünyaya sunduğu ile kendini ve dünyasını eş zamanlı yapar. Bu eşik içindeki kesintisiz bir diyalektik süreçtir. Sınırlara çarpan,

çarpıp kendine dönen, bu dönmeyle dönüşen, dönüşen haliyle yeniden çarpan ve çarpılan olarak kendini var eder. Her çarpışma, bir vecd halidir. Özne-nesne, ben-öteki ikiliğinin geçici olarak aşılmasıdır. Acar, hissetme ve anlama yetisi arasına hayal etme yetisini yerleştirerek, sentetik birliğin bu şekilde kurulduğunun altını çizer.²⁴ Hayal gücü, geçişi sağlayan, hissetme yetisinden gelen verileri işleyerek ve bu sayede temsillerin/imgelerin canlandırıldığı bir yetidir. Bu yetilerin birliğe gelmesi için bir zemine ihtiyaçları vardır; o zemin de kendilik ya da özbilinçtir.

Sanat da eşiklerdeki bu çarpışmaların ateşi gibidir; beşikten uyanmayı sağlayan, rahatsızlık yaratan, at sineği gibidir. Bobaroğlu'nun değerlendirmesinden Hegel için sanat, saltık bir amaca hizmet eder, bu amaç da evrensel özgürlüktür. Sanat anlayışından "edim" bir şeyi olduğu gibi bırakmak değil, onu daha yüksek bir ilke adına dönüştürerek aşmak (*aufhebung*) demektir. Sanat eseri bu anlamda özne ve nesnenin aşılmış birliğidir. Hatta Noë, cesur bir adımla sanatın amacının vecd olduğunu yazar: "Sanatın itkisi salıvermedir; hedefi ise sıradan, normal ve en aşına halimiz olan durağanlığı çözmektir".²⁵ Sanat, sezgileri çoğaltarak, imgeleri kavramlarda bir araya getirerek varoluşsal bilmenin kapısını aralar. Zamanın ve mekanın askıya alınmasıyla birlikte kendini deneyimleyen insan, kendi üzerine dönerek, o bir anlığına kendini sıfıra çeker. Öteki olan sanat eseriyle karşı karşıya kaldığında ortaya çıkan duygulanımlar ile kendine döner. Dönen artık o eski kendi değildir; o bir anlığına sanat karşısında ben varım diyen özbilinç, eşikte kavram ve algı birliği yaratır. Eser, onda yani bilinçte kurulur. Bu yaratım, ona özgüdür ve öngörülemezdir; hesaplanamazdır. Yani bu yaratım, onun özgürlüğünün somut-

20 May, *Yaratma Cesareti*, 35.

21 Oğuz Haşlakoglu, "İzde Gözlenen Söz: Çizginin Ruhundan Alfabenin Doğuşu," *Dört Öge*, no. 14 (2018).

22 May, *Yaratma Cesareti*, 78.

23 May, *Yaratma Cesareti*, 103.

24 Acar, *Arzunun Psikomitolojisi*.

25 Alva Noë, *Dolanıklık: Felsefe ve Sanat Hayatımızı Nasıl Şekillendirir?*, çev. Melinda G. Esen (İstanbul: Sel Yayınları, 2026), 41.

lanmış formudur. Kişinin bilincinde, dolayısıyla dilinde, yazısında, temasında, duygulanımında, hatta mimiklerinde kendine yer bulur; artık bir sonraki eşikte başka bir forma dönüşmek üzere bilince mayalanmıştır.

Anadolu'nun Eşik Olan İrfanı: Bağdaştırma ve Sentetik Akıl Deneyimi

*“İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsin ya nice okumaktır”*

Anadolu'nun özellikle 13. yy döneminde başat özneleri arasında Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Yunus Emre, Nasreddin Hoca gibi isimler bu eşiği her daim dirimli kılacak bir irfan (gnosis) geleneği ile mayalamışlardır. Hacı Bektaş Veli, “Ne ararsan, insanda ara” derken insanı akıl varlığı olarak yine insana emanet etmiştir. İnsan, düşüncenin hem kaynağı hem ereğidir.²⁶ Yunus Emre, “ilim kendin bilmektir” derken bilginin asıl nesnesinin kişinin kendisi olduğunu ve rasyonel, teknik aklı da içine alarak aşan, kendi üzerine dönen bir akla işaret etmiştir.

Bu akıl, dost yüzünü kendine kible edinmiş, “72 milleti bir bilmeyen insan değildir” diyen yüksek bir evrensel maksime ev sahipliği yapmaktadır. Anadolu'nun eşiğinde ya da bilinç dışında duran bu tohumun her birimizden kendilik bilincimizle buluşması ve kendini açması ise insanın bu hayattaki en değerli ereğidir.

Bu erek için süreci kolaylaştıran ve tin'i özneler arasında dolaştırarak bir nevi ağ gibi açan ve kapsayan ise Bobaroğlu'nun bakış açısıyla Anadolu geleneğinde sohbet'tir. Özlü, samimi, kalpler arasında oluşan bu ağda özneler arasılık ve dostluk esas olduğu için May'ın “karşılaşma” ile temsil ettiği kavram, Bobaroğlu'nda Anadolu irfanı izleğine

göre **bağdaştırma**'dır. Bağdaştırma, hem karşılaşmanın uçuculuğunu olumsuzlar hem de etkileşmeyi de içine alarak ortak bir gayede bilinçlerin sentetik akılda devinimde olmasını, kendini öteki üzerinden forma sokmasını, öteki ile eleştirelliğin yaratıcı ve estetik deneyimini esere dönüştürebilmesine alan oluşturur. Bobaroğlu, *Aydınlanma Sorunu ve Değerler* kitabında bağdaştırma ile ilgili şu önemli bilgilerin altını çizmiştir: “Anadolu insanının yaşam biçimi “bağdaştırma”dır. Onun ayrı ayrı ekinlere, ayrı ayrı yaşam biçimlerine gösterdiği uyum yeteneği tarihseldir. Bu niteliği kazanmasında, üstünde bulunduğu coğrafyanın da büyük bir etkisi vardır. Tanrılar vatanı ve ekinler beşiği olan Anadolu, Doğu ve Batı ekinlerinin kesiştiği kavşak niteliğiyle tanışma ve bağdaştırma ortamı olmuştur. Anadolu'da kaynaşmadan çok bağdaştırmadan söz edilebilir. Kaynaşma, “çokluğu teke döndürme” olmakla ayrı ayrı ekinlerden yeni bir ekin çıkarma işidir; böyle olunca ekin içine kapanır tekilleşir. Bağdaştırma ise ayrı ekinler arasında “olumlu ilişki” kurmakla onların ayrımlı niteliklerini korur ve yeni ilişkilere açık bir nitelik kazanır.”²⁷

Bobaroğlu, Batı sanatının arkasındaki dünya görüşünde düalist, analitik ve mekanik bir düşüncenin hakim olduğunu, bunun da özne-nesne yani bilen ve bilinen arasında bir ayırım yarattığına işaret eder.²⁸ Kadim Doğu düşüncesinde ise bir, birlik, bütünlük üzerine kurulmuş organik bir düşünce hakimdir. Mekanik bir evren anlayışı yerine örülü (ağ) bir evren ve bütünde anlamını bulan ve aşan parçalar arası etkileşim söz konusudur. Japon felsefeci Nishida Kitaro, sanat ile eylem ve sezginin birleştiğini, eyleyen sezgi kavramı ile yapılanın yapanı yaptığı karşılıklı ontolojik inşaa sürecine dikkati çeker. Bu okuma tam da yukarıda sezdirmeye çalıştığımız Doğu kültürünün bütün-parça ya da Bir ve Çok ilişkisidir. Alva Noë ise Batı kültürünün bir düşünce öznesi olarak sanatı,

26 Onur Bilge Kula, *Eleştirel Aydınlanma: İnsan ve Kültür Eleştirisi* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2019), 250.

27 Metin Bobaroğlu, *Aydınlanma Sorunu ve Değerler: İnsan Nasıl Özgürleşir?* (İstanbul: Destek Yayınları, 2023), 34-35.

28 Bobaroğlu, *Aydınlanma Sorunu ve Değerler*, 120-121.

alışkanlıklarımızı sorgulatan, öznel ve tuhaf bir yaratım aracı olarak ifade etmektedir.²⁹ Bu okuma da Batı düşüncesinin bir temsilidir. Birinin diğere üstünlüğü anlamında değil, sağ el-sol el gibi birbirini tamamlayan ve aşan bir senteze ihtiyaç var gibi durmaktadır.

Anadolu eşiğinde Doğu kültür ve uygarlığı ile Batı kültür ve uygarlığı karşılaşmakta ve bağdaşmaktadır. “Coğrafya kaderdir, iması Doğu-Batı ayrımından okunduğunda sanki bir tek Türkiye için geçerli değildir. Bu coğrafyada yaşayan insanlar ne tam Doğulu ne de tam Batılıdır; kaderi belirlenmemiş, aynı anda hem Doğulu hem Batılı olma potansiyeline sahipmiş gibi durmaktadır. ‘Kendinde’ olan Doğu ile ‘kendi için’ olan Batı’nın aşılarak yükseltilmiş bir sentezi olarak ‘kendinde ve kendi için’ olma potansiyelinin bu top raklar için geçerli olduğunu söylemek mümkündür”.³⁰

7. Mardin Bienali’nde Bağdaşma İmkânı

Sanatın kamusal alanda olduğu yerlerden biri olarak bienallerin kendileri sitelerdir. Deneyim alanı yaratır ve sunarlar. Haşlakoglu, 2022 yılında *Noktasız Dergi*’deki söyleşide Hegel’in plastisite kavramında hareketle Malabou’nun çalışmalarında altını çizdiği sanatın plastisite aracılığı ile bilinci sürekli dönüştüren bir güç olduğuna dikkat çekmektedir. Hem bilgi üretme alanı hem de kolektif deneyimin gerilimini beslerler. Her ne kadar estetik kapitalizm; ekonomik değer, duygu ekonomisi, elitist talepler, sansür-otosansür gibi sayısız mekanizma ile neoliberal kültür politikalarını üzerimize boca etse de, sanatın erosu uyandıran, tini dönüştüren gücünü hadım edememektedir. Aktivist sanat, özellikle bağımsız sanatçılar ve sanat kurumları aracılığı ile bir direniş estetiği yaratmakta, piyasanın özneleştirme pratiklerini gö-

rünür olma³¹ dolayımına sokabilmektedir.³² Hayal gücünü araçsallaştıran yeni piyasa/düzen aklına karşı³³ bienaller gibi sanatçının, eserin, mekanın, zamanın, küratörün, teknik ekibin, öğrencinin, esnafın karşı karşıya geldiği bienaller ezber bozan, eleştirel tutumu uyandıran kolektif bir bağdaşma tini yaratma potansiyelindedir. Yeni dünyayı hayal etmek için sanat, sadece seyirlik değil, tartışma ve eylem alanı olarak hatırlanması ve daha da güçlendirilmesi gereken bir potansiyele sahiptir.³⁴

Noë, felsefe ve sanatın anlama ve kendilik bilincimize nasıl dolanık olduğunu yazdığı kitabında şu cümleleriyle sanat-kendilik ilişkisini anlam ve deneyimler üzerinden açıklar: “...Sanat eserleri, hem deneyimlenecek nesnelerdir, hem de kendimizi deneyimleme faaliyeti içerisinde yakalamamız için birer fırsattır...Sanat, insan deneyimi ile çalışır. Sanat, insan deneyimini dönüştürür. Sanatın tarihi, tıpkı felsefeninki gibi esasen yaratma ve yeniden yaratma tarihidir; yalnızca şeylerin değil, bağlamların, anlam alanlarının ve dünyaların tarihidir.”³⁵ Bu haliyle sanatsal edim, belli bir dönemin, belli bir kültür ve çevrenin etkisi altında olduğu gibi, belli bir eğitim, belli bir ruh hali ve belli bir yaratıcılığın da damgasını taşır. Sanatçı yalnızca içinde bulunduğu gerçekliği yansıtmaz; daha çok, gerçeği yadsıyarak yeni gerçekliklerin peşine düşer, yeni dünyalar kurar.³⁶ Eserlerinde dünyanın büyüünün bozulduğunda,

31 Burada Derrida’dan esinlenerek “Hauntology” kavramı ile fiziksel olarak var olmayanın acıyı, baskıyı, yok sayılmışlığı bugünde açan ve iz bırakan işlevine sahip bir sanat okuması yapmak mümkün gözükmektedir. Detaylı bir okuma için bkz. Good, Byron J. “Hauntology: Theorizing the Spectral in Psychological Anthropology.” *Ethos* 47, no. 4 (2019): 411-26.

32 Bkz. Gregory Sholette, “Dark Matter: Activist Art and the Counter-Public Sphere,” *Journal of Aesthetics and Protest*, no. 3 (2004): 1-9.

33 Herbert Marcuse’ün *One Dimensional Man* eseri, daha detaylı bir analiz için okunabilir: Marcuse, Herbert. *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Boston: Beacon Press, 1991.

34 Leila Kolb ve Gerhard Flückiger, “New Institutionalism Revisited,” *On Curating*, no. 21 (2014): 6-17.

35 Noë, *Dolanıklık*, 180.

36 Bobaroğlu, *Aydınlanma Sorunu ve Değerler*, 119.

29 David Walsh, “The Work of Art for Nishida Kitarō and Alva Noë” *Philosophy East and West* 76, no. 3 (2026).

30 Acar, *Arzunun Psikomitolojisi*. 13.

erosun yitirildiğinden ve bunu yer yer ötekinin olmayışı üzerinden yazan Chul Han, *Ötekini Kovmak* isimli kitabında dünyaya yabancılığın sanat ve felsefede bir moment/durak olduğunu, ötekinin olmadığı bir dünyada öznenin dünya üzerini kendi retinasıyla kapladığını yazarak bizleri deyim yerindeyse sarsar. Bunun için “sanat, kendini aşmayı gerektirir. Aklında sanat olan herkes kendini unutmıştır. Sanat, ben uzaklığı yaratır. Kendini aşmış halde, tekinsiz ve yabancı olana dalar.”³⁷ Tekinsiz ve yabancı olana dalma, bir estetik deneyim imkanını da beraberinde getirir. Noë’ye göre estetik deneyim, sanat eserini görmek gibi bir anlık, bir sürelik, tekil ve sabit değildir. Bir kişinin politik bir meseleye duyduğu ilginin, bir kişiye beslediği sevginin tek seferde olup bitmemesi gibidir. Estetik deneyim, değişkenlik gösterir ve bunu konuşma ve eleştiri ortamında yapar.³⁸ Estetik deneyimin yaşanması ve paylaşılmasında kültür, eğitim, bir aradalık, birlikte düşünme ve eleştirme pratikleri aracılık eder ya da etmelidir.

Baudelaire’in *Modern Hayatın Ressamı* isimli denemesinde tanımladığı Flâneur³⁹, “Gözleri fal taşı gibi açık, kulağı kırıktır. Kalabalıkları sürükleyen şeylerle ilgilenmez; derdi bambaşkadır. Rastgele işittiği bir laf sayesinde akla hayale gelmeyecek bir kişiliği hayat onun önüne seriverir. Tıpkı, karşılaştığı safiyane bir bakışın, ressamı nicedir düşlediği bir ifadeye uyandırması veya herkese sıradan gelen bir sesin müzisyene ne zamandır aramakta olduğu armoniyi buldurması gibi.

En derin düşüncelere dalmış bir filozof için bile, dışardan bir tahrik yararlı olur; fırtınanın denizi dalgalandırması gibi, düşünceleri de salınır durur... Zaten birçok dahi de hakiki birer flâneur’dür; elbette, çalışkan, üretken birer flâneur... Bir ressamın ya da sanatçının, işiyle en ilgisiz görüldüğü zaman, çoğunlukla aslında işine en fazla daldığı zamandır.”⁴⁰

Bienaller, içimizdeki Flâneur’un uyanması ve diğer Flâneurlar ile karşılaşmak ve bağdaşmak için yeni bir alan olarak tahayyül edilebilir ve bu gayede tasarımlanabilir, yaratılabilir mi? Şimdi tam da bu noktada 7. Mardin Bienali⁴¹’nin kavramsal çerçevesi üzerinden bir sentez yapmaya çalışalım. Küratör Çelenk Bafra, GÖKzemin konseptiyle tasarımılanan kavramsal çerçeveye daha yakında bakalım:

“GÖKzemin’, günümüz sanatının gerçek ile hayal, maddi ile manevi, politik ile poetik arasında kurduğu ilişkileri Mardin bağlamında görünür kılıyor. Gök ile yer, bireysel ile kolektif, geçmiş ile gelecek arasında bir düşünce ve duygu hattı kuran bienal; izleyiciyi, birbirine tezat görünen uçlar arasında bir yolculuğa davet ediyor. 7. Mardin bienali, ufku ikiye bölen “gök” ve “zemin”i yan yana getirerek, birbirine uzak sanılan dünyalar arasında sessiz bir geçit açıyor. İzleyiciyi hem yukarıya hem içeriye doğru uzanan katmanlı bir yolculuğa çağıran bienale, bölgenin kültürel hafızasında özel bir yere sahip kuşlar rehberlik ediyor. Mardin’in

37 Byung-Chul Han, *Ötekini Kovmak: Günümüzde Toplum, Algı ve İletişim*, çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 70, 72.

38 Noë, *Dolanıklık*, 190.

39 Ali Artun (2004)’nın, çevirisini yaptığı *Modern Hayatın Ressamı* isimli kitap içinde, “Baudelaire’de Sanatın Özerkleşmesi ve Modernizm” başlıklı yazısında Baudelaire’in Flâneur’u işi aylıklık ve avarlık olan bir kent gezgini olarak tanımladığını okuyoruz. “...Modern hayatın tüm görünümelerini müthiş bir aşkla gözlemler, ayıklar ve hafızasının arşivine kayıt eder...Modern hayatın kahramanlarını o seçer. Kahramanları aynı zamanda yoldaşları olur.” <https://aliartun.com/yazilar/ baudelairede-sanatin-ozerklesmesi-ve-modernizm> (Erişim tarihi: 26.05.2026)

40 Ali Artun, “Baudelaire’de Sanatın Özerkleşmesi ve Modernizm,” içinde Charles Baudelaire, *Modern Hayatın Ressamı*, çev. Ali Artun (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004). <https://aliartun.com/yazilar/ baudelairede-sanatin-ozerklesmesi-ve-modernizm> (Erişim tarihi: 26.05.2026)

41 Direktörlüğünü Döne Otyam ve Hakan Irmak’ın, küratörlüğünü ise Çelenk Bafra’nın gerçekleştirdiği 7. Mardin Bienali, 15 Mayıs – 21 Haziran 2026 tarihleri arasında 20 ülkeden 42 sanatçı ve sanatçı kolektifinin katılımıyla gerçekleştirildi. Bienal sergileri toplam 245 bin kişi tarafından ziyaret edilirken, Dara Antik Kenti, Deyrulzafaran Manastırı ve bu yıl ilk kez Bienal mekanı olan Kızıltepe Ateş Beyler Hamamı’nda Bienal süresince 1.5 milyon kişinin eserlerle buluşma imkanı olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. https://mardinbienali.org/haberdetay.aspx?id=104&utm_source=chatgpt.com (Erişim tarihi: 7.7.2026).

taşlarına sinmiş hikâyeleri ve coğrafyasına özgü rüzgârları ardına alan kuşlar, gökyüzü ile yeryüzü arasında süzülürken Mardin'in farklı noktalarındaki sergiler, mekâna özgü yerleştirmeler ve performanslar arasında rotalar çiziyor.

7. Mardin Bienali'nin kavramsal pusulası, Türkiye'nin batısı ve doğusundan birbirine karşıt görünen iki edebi yapıta işaret ediyor: Aristophanes'in Kuşlar adlı komedyası ve Ferîdüddîn Attâr'ın Kuşlar Meclisi olarak bilinen mesnevisi Mantıku't-Tayr. Her iki metin de kuşları yalnızca doğanın değil, arayışın, eleştirinin, direnişin ve dönüşümün simgeleri olarak sunuyor. Aristophanes, insanların kuşlarla güç birliği yaparak bulutlarda ütopyacı bir şehir kurduğu satirik anlatısıyla iktidar ve ideal arasındaki gerilimi ironik bir dille görünür kılıyor. Attâr ise kuşları yedi vadiden geçirdiği manevi bir yolculukta benlikten sıyrılmaya ve kolektif hakikate yönelmeye davet ediyor. Biri otoritenin mizah yoluyla sorgulanışı, diğeri dönüşümün birlik yoluyla mümkün oluşunu ele alıyor. Doğu ile Batı'ya atfedilen iki farklı yaklaşımı temsil eden bu metinler biçim ve tema açısından farklı görünseler de "arayış", "yolculuk" ve "dönüşüm" fikrinde kesişiyor. 7. Mardin Bienali, bu iki ilham kaynağını birlikte düşünerek özgürlük, hakikat ve yeni dünyaların nasıl tahayyül edilebileceğine dair bir düşünsel alan açmayı hedefliyor...

...Bazı sanatçılar Aristophanes'in iktidar eleştirisini yeniden yorumlayarak yeni bir aradalık biçimleri ve alternatif dünyalar tasavvur ediyor. Diğerleri Attâr'ın vadilerindeki içsel yolculuğun izini sürerek dönüşüm, keşif ve kolektif farkındalık temalarını araştırıyor. Kuşların Mardin kültüründeki güçlü yeri ise bu iki yönelimi ortak metaforlar altında birleştiriyor."⁴²

Bu küratoryal metin ya da 7. Mardin Bineali'nin kavramsal çerçevesi aslında daha derinde

Doğu ile Batı'nın iki farklı epistemolojisini aynı düşünsel zeminde buluşturma girişimi olarak okunabilir. Yalnızca Aristophanes ile Attâr arasında bir benzerlik kurmuyor; aynı zamanda iki farklı dünya tahayyülünü karşı karşıya getirip bunların arasında bir eşik oluşturmaya çalışıyor. Burası Hegel'in "hem hem de" diyalektik mantığına, Farabi'nin hiçbir şeyi dışarıda bırakmayan akıl tanımına ve ayrımlı birlikte açığa çıkan bilinçli yaratıma referanstır. Şimdi her iki eseri inceleyerek oluşan eşiği görmeye ve bu eşikte sentetik akla taşıma imkânı olarak bağdaştırma zeminine birlikte bakmaya çalışalım:

Ferîdüddîn Attâr'ın Kuşlar Meclisi

12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın ilk yarısında İran'ın Horasan Eyaletinde yaşamış olan Attâr, Sufi geleneğini ilahi aşkla yaşayan ve bezeyen yüce bir gönül olarak Mevlana gibi kendinden sonra gelen kişileri derinden etkilemiştir. Birçok eseri olmakla birlikte özellikle *Mantıku't-Tayr* (Kuş Dili) birçok Avrupa diline çevrilerek akademik ve akademik olmayan dünyada oldukça ilgi görmüştür. Günümüzde New York Metropolitan Müzesi'nde⁴³ 5000'e yakın beyitten oluşan *Mantıku't-Tayr* eserinin 1483 tarihli nüshasını, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde *Mantıku't-Tayr*'ın resimli bir el yazmasını ve Kuşlar Meclisi el yazması minyatürünü⁴⁴ görmek mümkündür. Günümüzde farklı disiplinleri etkilemeye devam eden eser, örneğin Pakistanlı çağdaş sanatçı Ali Kazım'ın 2020 yılında Lahore Bienali'nde bu eserden ilham alarak harabelerin içine yerleştirdiği, kilden yapılmış ve güneşte kurutulan 3000 kuş vardır. Kuşlar, sanatçının istediği gibi yağmur yağdığında toprağa

43 <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/454362>, (Erişim tarihi: 27.06.2026)

44 <https://staatsbibliothek-berlin.de/en/about-the-library/departments/orient/translate-to-english-sammlungen/translate-to-english-handschriften/translate-to-english-persische-handschriften>, (Erişim tarihi: 27.06.2026)

42 Konsept ile ilgili tam yazı <https://www.mardinbienali.org/konsept.aspx> adresinden okunabilir.

kuşların karışmasıyla ömrünü tamamlamıştır.⁴⁵

O'Malley, 2023 yılında Edinburg Klasik İslam Tarihi ve Kültürü kürsüsünde yaptığı çalışmasında Attâr'ın eserleri içerisinde *Mantıku't-Tayr*'ı yalnızca mistik bir anlatı olarak değil, aynı zamanda okuru rahatsız eden, okura yeni sorular uyandıran, performatif özelliği ile eylem üreten ve dönüştüren “didaktik bir mesnevi” metin olarak değerlendirmiştir. Bu metnin herkes için hakikate yönlendiren içsel bir rehber olduğunu belirten O'Malley, 7 Vadi üzerinden anlatılan yolculuğun kuşlarda hem vecd hem de kayıp/ağıt yarattığını ifade eder.⁴⁶ Çerçeve anlatı (*frame-tale*) metoduyla doğru yolu işaret etmek yerine Attar, iç içe alt hikayeler ile sembolik bir dil sunar ve kişiyi hikayenin içinde deneyime sokar.⁴⁷ Çünkü amaç alegorik bir anlatımla kişinin kendinde keşfettikleri yani sembolde keşfettikleri ile kendini yeniden özgürce yapmasıdır.

Eserde Attâr, rehber olan Hüthüt ile yolculuk için her kuşa teker teker, onların baskın olumlu özelliklerine işaret ederek seslenir. Her kuş, insanın karakterini, nefsinin, gölge yanlarını gösterir. Kafdağı'nda adı Simurg olan kuşların padişahını bulmak için çıkacakları bu yolculuğun uzun ve sancılı olacağını duyan kuşlar, hırs, güç, güzellik gibi bağımlılıkları nedeniyle tam yolculuğa çıkılacağı sırada özürlerini belirtirken, rehberleri Hüthüt onları teker teker arınmaya, bütünlenmeye ve dönüşmeye çağırmaktadır.

Bülbül, güle olan aşkından, papağan, ölüm-süzlüğü beklediğinden, tavus kuşu yılan onu ayarttığı için kovulduğu cenneti aradığından özürlerini belirtmiştir. Burada Tavus kuşu'na Hüthüt'ün cevabı ayrıca dikkat çekmek gerekir: “Nefs

evi, dünyevi arzuların dolup taşıdığı cennettir; gönül evi ise doğruluk makamıdır...Okyanusu elde etmek varken neden bir çiğ tanesinin peşinden koşasın?... Kamil bir ersen, bütünü hedefle, bütünü ara, bütün ol, bütünü seç!”⁴⁸ diye seslenmiştir. Bu pasaj, insanın yöneldiği şey tarafından biçimlendiğini düşündürmektedir. İnsan, neye dikkat kesilir, emek verirse o forma bürünüyor. O zaman burada sevgiyle Yunus Emre'yi analım:

“Cennet Cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri

İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni.”

Sıra kaza geldiğinde ise sürekli suda abdest aldığında, temiz ve pak olduğundan ve her şeyin yaşam kaynağı olan suyu kaybetmekten korktuğunu dile getirince Hüthüt ona suyun yüzü yıkanmamışlar için olduğunu söyler ve kazın onların arasında kalarak o berrak suyu ne zamana kadar koruyabileceğini sanıyorsun diye sorar. Himmet ya da Talih kuşu da denilen Hüma kuşu, kendisinin kişileri sultan yapan kuş olarak Simurg'u küçümsemiş ve kibrine maruz kalmıştır. Keklik, değerli taş ve mücevherlerin peşinde, kalbindeki yaralarında farkında olarak asil olan kıymetli taşları beklemektedir. Hüthüt ise taşa olan bağımlılığının onun kalbini taşılaştırdığını söylemesi eylemlerimizin bizi biçimlendirdiği ile ilgilidir. Görüldüğü üzere kaybetmekten korktuğumuz sahipliklerimiz kibrimiz, zenginliğimiz, aslında beşikteki konforumuz olarak eserde betimlenmiştir.

Yolculukta Simurg'a ulaşana kadar 7 vadi olduğunu görüyoruz. 7 vadinin her biri yeni bir eşik gibi de yorumlanabilir. Kuşların endişelerine ve itirazlarına tek tek yeni hikaye ve sorularla refleksiyon yapmalarını sağlayan Attâr, okuyucuyu hem yola davet eder hem de yola çıkmaları için uyandırır; beşikteki hallerine at sineği olur. Bu hâlini bir çok cümlesinde görmek mümkündür. Bir

45 Federico Leoni ve Matthew Landrus, *The Conference of the Birds and its Artistic Legacy* (2022), <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:985a2a14-b871-454a-abfc-c20aa2da4f51/files/rpg-15bf64p>

46 Austin O'Malley, *The Poetics of Spiritual Instruction: Farid al-Din 'Attar and Persian Sufi Didacticism*. (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023), 127.

47 O'Malley, *The Poetics of Spiritual Instruction*, 128, 129.

48 Ferîdüddîn-i Attâr, *Mantıku't-Tayr*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Sufi Kitap, 2025), 88.

örneği şöyledir: “Şayet bu sözlerim sayesinde uzun zamandır uyuklayan kimse bir an olsun gönlünü bu sırlara uyandırır, maksadımın gerçekleşmiş olduğunu görüp sevineceğim...”⁴⁹ Yazarın gayesi bu yola, kendi tinsel hakikatlerine insanları uyan-dırmaktır; bu da yazarın kendine biçtiği insanlık gayesidir. Her ne kadar Hz. İsa'nın “İncilerinizi domuzların önüne atmayın” sözüne gönderme yapılarak insanların halen gaflet uykusunda uyumaya devam ettiklerini, onlara kaygısız diye seslendiğini okumaktayız: “...Ben kumların üzerine nice yağlar döktüm! Yazık ki, nice domuz yavrularının boynuna inci mücevher taktım”⁵⁰. Burada sembolik dilin gelenekte özellikle tercih edildiği akılda tutulmalıdır. Yani hem öğretici, yıkıp yapıcı, aynı zamanda açılan ve kapanan sırlarla ilgilidir.

Bu yolculuk, her kişinin bizzat kendisi için ama diğerleriyle birlikte katılması gereken bir yolculuktur. Bu yol içeriden sürülür. Zorlama değil davet vardır. Hakikat, kişinin bilinç momentumuna/mertebesine ve baskın sıfatına göre açılmış olduğundan sembolik bir dile sahiptir. Aslında O'Malley'in eserin yönteminin etki gücüne vurgu yapmasından ziyade burada amaç bu ilmin geleceği ile yakından ilişkilidir: Kişilerin her birinin hakkının gözetildiği, meşrebine uygun ve sadece ona özgü, arada başka bir kimsenin olmadığı bir dönüşüm süreci için bu dil özellikle tercih edilmiş gibi durmaktadır. Tüm metinde kuşlar neyi seçecekleri konusunda ve yolu kim olarak sürecekleri konusunda özgür bırakılmışlardır.

Tikel-tümel birliğini, Kuşlar Meclisi'ni yolculuğun sonunda dönüşen bir form, aydınlanma olarak rahatlıkla okuyabiliriz. Yolculuğu tamamlayan kuşlar, Simurg'un kendilerinde yansıdığını, onların da Simurg'da yansıdığı görürler. Hiyerarşi ya da önderlik yerine her biri bütünde olduklarını görmektedirler. Hüthüt bile onlardan biri olarak

30 kuşla birliktedir. Yani Hüthüt de bu yolculuğu tek başına yapamayacağını bilmektedir. Burada bir diğer önemli nokta, Attâr'ın bu yolculuk sonunda “Yüce Eşiğe erişmek” vurgusunu eserin girişi dahil ara ara diğer sayfalarda da yapmasıdır. Yolculuk sonunda Simurg bir “yüce” eşik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüce, Hz.Ali'yi temsil etmektedir. Hz.Ali, ilmin kapısıdır. Buraya gelen 30 kuş (Farsça Si: 30, Morg: Kuş) aynada kendilerini görür; eşik kendileridir. Eşikte hem her biri vardır hem de yoktur. Hem bir hem de çoktur. Tam da Yunus Emre'nin ifadesiyle:

“Hak cihana doludur, kimseler hakkı bilmez

Onu sen senden iste, o senden ayrı olmaz”

Kişiler, varlık verdikleri imgelerden ve bu imgelere iliştiirdikleri duygusal bağılıklardan (te-sirlerinden) temizlendiğinde kendi saf aynasında kendi öz-Ben'ini yuvasından hiç ayrılmamış olarak kendinde keşfeder.⁵¹

Eserin başında sonunda okuyucuya doğrudan, hemen hemen benzer cümlelerle seslenen Attâr, metnin biçimsel olarak değil içerik olarak anlaşılmasının, manasının idrak edilmesinin önemine vurgu yapar. Hatta tekrar tekrar okunduğunda alınacak tadın artacağına altını çizer: “Özene bezene yetiştirilip büyütülmüş bu gelin, sana duvağını bir çırpıda değil, azar azar açacaktır”. Burada okuyucu evrensel insanlık ailesidir. Yani eser din, dil, ırk, eğitim, zaman farkı gözetmeksizin herkes içindir: “Bütün dünya insanların dilinde Hesap Gününe kadar hep yad edileceğim...”⁵²

Attâr'ın eserin başında okuyucuya seslendiği kısmın son cümlesi şöyledir: “Ben bu (manevi) bahçenin güllerini sizlere serptim, ey dostlar, siz de beni artık hayırla yâd eyleyin”. Bu ricayı işitmek ve yerine getirmek de bizim görevimiz/niyetimiz olsun sevgili okuyucular!

49 Attâr, *Mantıku't-Tayr*, 372.

50 Attâr, *Mantıku't-Tayr*, 374.

51 Ayşe Acar ve Sadık Acar, “Fichte ve Yunus Emre'de Arı Ben'in İfadesi,” *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, sy. 25 (Temmuz 2022): 137-158.

52 Attâr, *Mantıku't-Tayr*, 371.

Aristophanes ve Kuşlar

Atina'nın yöneticilerinin güç nedeniyle başlattıkları savaşıra denk gelen bu eser, Peloponez Savaşı'nın (MÖ 431-404) yarattığı siyasal ve toplumsal kriz ortamında Aristophanes tarafından kaleme alınmıştır. Bu Antik Yunan komedyası, Atina'daki savaş politikalarını, iktidar hırsını ve demokratik düzenin yozlaşmasını hicvederek yeni bir dünya arayışını sahneye taşımaktadır. Vatikan Kütüphanesi'nde *Codex Vaticanus* 909 isimli el yazmasında diğer antik oyun yazarlarıyla birlikte Aristophanes'in de eserleri bulunmaktadır. Rönesans dönemi İtalyan edebiyatçıları tarafından Latince'ye çevrilen Kuşlar, Shakespeare olmak üzere birçok sanatçı ve akademisyeni etkilemiştir.⁵³

Eserde Atinalı Peisthetaerus ile Euelpides, kentlerindeki baskıcı ve çatışmalı ilişkilerden sıkılarak yeni bir yurt arayışına girerler. "Ne zenginlik kaldı, ne huzur şehirde" diyerek Tanrıların cezalandırarak çavuş kuşuna (bazı çevirilerde hüthüt, ibibik olarak yer almaktadır) çevirdiği Kral Tereus'un yaşadığı yere gitmek üzere yolu bulmalarına yardım etmeleri için yanlarına karga ve saksagan alarak bu yolculuğa çıkarlar. Çavuş Kuşu'ndan rahat bir şekilde yaşayabilecekleri bir yer göstermelerini isteyeceklerdir. Nasıl bir şehir istiyorsunuz diye soran Çavuş Kuşu'na verdikleri cevaplar ise sınırsız ve konformist yaşamın izlerini taşımaktadır.

Peisthetaerus'un hayali, yakışıklı bir delikanlının babası ile yolda karşılaştığı ve dostane bir sohbet yaptığı şehirken, Euelpides, onu düşününe gelmesi için ısrar eden komşusu gibi dertlerin olduğu bir şehir hayal etmektedir. Çavuş Kuşu'nun bu garip istekler karşısında gösterdiği yerleri beğenmezler. Euelpides'in Çavuş Kuşu'na "Sizin burada kuşlarla hayatınız nasıl?" sorusuna Kuş'un verdiği yanıt "cüzdana gerek yok" olunca onları en mahveden şeyin para olduğunu söylerler. Peisthe-

taerus, Çavuş Kuşu'na dünyaya hükmetme fırsatı bulabileceğini, bunun için de kendisini dinleyerek havada bir şehir kurmasını söyler. Bu şehrin görünen kralı ve şehrin yapılması için çalışan ise kuşlar olacaktır. Görünmeyen ama iktidarı elinde bulunduran lider ise Peisthetaerus'tur. Çavuş Kuşu'nu eski gücünü kazanması için ikna ederek, tüm kuşlar üzerinde büyük bir etki sahibi olmuştur.

Kuşlarla görüşmek istediklerinde saksagan, serçe, tarla kuşu, güvercin, atmaca, martı, pelikan gibi binlerce kuş ve kuş çeşidiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu ilk karşılaşmada tüm kuşlar düşman olan insan soyunu buarda istemediklerini söylerler. Çavuş Kuşu, iki adamı keramet sahibi, erdemli, bilgelik diyarı Atina'dan gelen kişiler olarak tanıtır. Kuşlar gibi yaşamak istediklerini, dahası ve en önemlisi gökte ve yerde ne varsa eskiden de kuşlara ait olan hakimiyetlerini yeniden vereceklerini vaat ettiklerini söylemiştir. Peisthetaerus, kuşlara eserde geçen kelimelerle "onları çoşturan, ruhlarını titretecek, akıllarını çecek" bir konuşma yapması gerektiğini biliyordur. Ve konuşmasına şöyle başlar:

"Ey bir zamanlar, bütün kralların kralı olan, geçmişleri yüreğimi dağlayan kuşlar!"

Kuşların koro olarak tepkileri ise şaşkınlık doludur: "Kral mı? Kimin kralıymışız ya?"

Peisthetaerus'un cevabı şöyledir: "...olan olmayan herkesin; başta benim, sonra şu dostumun ve hatta Zeus'un bile kralıydınız zamanında. Sizin soyunuz eskidir Satürn'den de, Titanlar'dan ve hatta Dünya'dan da!". Bu cümleler onun samimi olarak düşünceleri değil, tam da o anı kurtarmak için tasarladığı ikna edici ifadeleridir. Gök ile yer arasındaki egemenliğin aslında eskiden kendilerine ait olduğunu, insanlar ve tanrılar tarafından ellerinden alındığını söyleyerek onları yeniden iktidarlarını kurmaya ikna eder.

Çavuş Kuşu da Peisthetaerus'u destekleyici sözlerini kuşlara yöneltir: "Eğer kuşlar Dünya'dan

53 Umut Uğur, "Önsöz", içinde Aristophanes, *Kuşlar*, çev. Umut Uğur (İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2024), 5.

da, tanrılardan da eskiyse, krallıkta da öncelik onlarda olmalıdır, öyle değil mi?"

Kuşlar, kadim kutsiyetlerini yeniden kavuşmanın yollarını aramadan yaşamanın artık imkansız olduğunu söylediklerinde Peisthetaerus, kuşların bir araya gelerek gök ve yeryüzü arasına, havaya güçlü ve aşılmaz bir şehir inşa etmelerini söyler. Bu şehir inşa edildiğinde Zeus'tan tacını ve tahtını geri istemelerini tavsiye eder. İnsanlara da önce kuşlara, sonra tanrılara adaklarını sunacaklarını söylersiniz der.

Aristophanes'in en can alıcı cümlelerinden biri ise şöyledir: Çavuş kuşu insanların ikna edilmeleri konusunda endişelenir ve şöyle der: "Peki ama biz nasıl zenginlik sağlarız? En çok istedikleri şey varlık ve para". Buna cevaben Peisthetaerus, insanları zengin maden ocaklarına yönlendirmelerini söyler. Hatta iştahı kabaran Euelpides şöyle der: "...kazma kürek alıp hazine avcılığı mı yapsam acaba?" Tüm bu "yüksek" (!) Akıl oyunları karşısında Kuşlar artık emindir ve daha da kötüsü hayrandırlar. Kuşlar korusu:

"Ey yaşlı bilge, ilk başta seni en kötü düşmanımız bellemiştik, ama sen meğer ne erdemli biriymişsin. Artık en yakın dostumuz, kardeşimizsin bizim. Ruhumuzu çoşturdu, yüreğimiz kabarttı sözlerin. Ne dersen, ne emredersen bir daha çıkmayız sözünden senin..."

Artık kanatları olan ve inşa edilecek şehrin adını koyan Peisthetaerus ve Euelpides Guguklu Bulut⁵⁴'da karar kılarlar. Binlerce çok sayıda ve çeşitte kuş kendi yetilerine göre şehri canla başla inşa etmişlerdir. Şehrin haberleri duyuldukça burada yaşamak isteyen sahte bir kahin, Matematikçi Meton⁵⁵, devlet müfettişi ve Episcopus şehirden hızla uzaklaştırılırlar. Zeus'un elçisi İris de bu şid-

detten nasibini alır ve tanrılar katına Peisthetaerus tarafından gönderilir.

Diplomat şehri ziyaretinde Peisthetaerus'a insanların kuşlara ve şehre hayranlığından, tüm hayallerinin gerçek olduğundan, kendilerine kuş isimleri koyduklarından bahseder; insanların ona yaptıkları ve hediye ettikleri altın tacı veren Diplomat on bin kadar insanın kanatlara, renkli tüylere ve gagaya sahip olmak için buraya gelmeye hazırlandıklarını ifade eder.

Kuşlar korusu gelen insanları mizaçlarına göre kanatlandırmak için hazırlıklara başladıklarında ise Hain Evlat yeryüzünden buraya yaşamak için gelmiştir. Çünkü kuşların şehrinde kendisi gibi babalarını öldürmeye çalışan evlatların cezalandırılmaması, Hain Evlat'ın en büyük motivasyonu olmuştur. Peisthetaerus, genci kabul eder, kanatlarını, pençesini ve horoz ibiğini ekleyerek Trakya'da savaşa gönderir. Hemen sonra gelen şair Kinesias, ilhamını yeniden bulmak ve şiir yazabilmek için daha yükseklerle uçabileceği kanatlar ister. Ama Hain Evlat'ın aksine Peisthetaerus hızlıca şairi kovar. Ardından Dolandırıcı gelir ve Peisthetaerus korkarak artık şehrin kapılarını kapattırır.

Şehre Zeus'tan korktuğu için gizlice giren Prometheus⁵⁶, şehrin kurulduğundan beri Zeus'un insanların tanrılar için kurban kesmemeleri nedeniyle aç kaldıklarını ve kuşlarla uzlaşmak için bir heyetin yola çıktığını söyler. Prometheus, tanrılar katından Basileia⁵⁷'yı kendine eş olarak almasını söyler. Oyunda bu kısımlarda Sokrates ile

54 Orijinali *Nefelococcygia*; bulut ve guguk sözcüklerinden oluşan bir isim tamlaması.

55 Gerçek bir tarihsel özne olan Atinalı geometrici ve astronom olan Meton, bürokratik ve teknik yönetim aklının bir temsili olarak Kuşlar'a eklenmiştir.

56 Antik Yunan mitolojisinde insanların tanrılara başkaldırısını destekleyen ve ateşi çalıp insanlara verdiği için cezaya çarptırılan tanrıdır.

57 Olimpos'u idare eden, Zeus'un sağ kolu ve asla yaşlanmaya Tanrıca. Mitolojik kaynakçalarda tüm tanrılarının annesi olarak geçer. Bu oyunda sözü olmayan tek karakterdir.

bolca alay edilir.⁵⁸ Gelen heyette Poseidon, Herakles ve Triballus vardır. Tam o sırada şölen hazırlıkları yapan Peisthetaerus, Zeus'um tüm hükümdarlık haklarını kuşlara devretmesini ve heyetin bunu kabul etmesi durumunda şölene katılabileceklerini söyler. Şölene katılma teklifi karşısında kendisi için sorun olmayacağını söyleyen Herakles'e, Poseidon "Deli misin sen?! Kendi babanı tahttan mı indirmek istiyorsun" diyerek karşı çıkar. Burada kuşlara yaptığıının aynısını yapan Peisthetaerus yine çok akıllıca bir manipülasyon konuşması yapar:

"...Dünyayı kuşlar yönetse, tanrılar çok daha güçlü olurdu yukarıda..."

Kuşların sürekli suç işleyen ve tembellik yapan insanları tanrılar adına bulup cezalarını verebileceklerini söyler. Bu fikirlere hayran kalan heyet, Peisthetaerus ile tanrılar katına giderler. Peisthetaerus hem egemenliği hem de Basileia'yı alarak şehre döner ve oyun kuşlar korosunu şu sözleriyle biter:

"Yeni kral çok yaşa! Zaferimiz kutlu olsun havada. Ne mutlu tanrılar tanrısı kuşlara. Trallala, trallala!"

Sonuç Yerine

Besli, kuşların hayvanlar aleminde sadece özgürlük tasavvurunu yansıtan sembolik anlamlarıyla değil, gök ile yer arasında hareket eden yönelmenin, geçişin, anlamın yani hafızanın taşıyıcıları olduğunu ve bu hareketliliğin rastgele, kendiliğince

den değil belli bir ritim, hedef ve yönelim içerisinde birlikte gerçekleştirilen bir döngüde olduğunun altını çizer. Kuş, sınırsız olan Gök ile sınırlı olan yer arasında anlam hareketi inşa ederek, "kuş dili" denilen anlam taşıyıcılığını yapmaktadırlar. Bir başka deyişle kuşlar hem gök hem de yeryüzünün varlığıdır.⁵⁹

Bu noktada 7. Mardin Bienali'nin asıl önemi, yalnızca Aristophanes ile Attâr'ı aynı kavramsal çerçevede yan yana getirmesinde değil, bu iki farklı uygarlık aklını karşı karşıya getirerek sanat dolayımında bizi bir eşığe sokmasıdır. Bu eşik, güç ve ihtişam için kuşları kendine araç kılan, onları ve tanrıları manipüle ederek çıkarlarına uygun bir şehir kuran insanın hikayesini ve nefsin korkularından, kibrinden, sahipliklerinden arınmak için cesaret ve çaba gerektiren yolculuğu anlatan insanın dönüşüm ve bütünleşme hikayesini karşı karşıya getirir.

Anadolu'nun ayırt edici düşünme biçimi olan bağdaştırma, bu iki metni aynı düşünsel zeminde buluşturur. Bobaroğlu'nun ifade ettiği gibi Anadolu'nun yaşam biçimi kaynaştırma değil, bağdaştırmadır. Kaynaştırma farklılıkları eriterek tek bir yapı oluştururken; bağdaştırma, ayrımları koruyarak aralarında olumlu ilişki kurar ve yeni karşılaşmalara açık bir bütünlük meydana getirir.⁶⁰ Bağdaştırma, karşıtların birbirini dönüştürerek daha kapsayıcı ve yüksek tümel akla taşınmasının yolunu açar. Artık özne-nesne, biçim-içerik, göz-söz, somut-soyut gibi dualistik bir düşünme biçiminden daha rafine, yaratıcı, üretken ve evrensel bir düşünme biçimine geçme imkânı verir.

Aristophanes'in *Kuşlar*'ı ile Attâr'ın *Mantık-ı Tayr*'ı ilk bakışta birbirinden oldukça uzak iki dünya görüşünü temsil ediyor gibi görünür. Birin-

58 Aristophanes'in, toplumun gelenek ve törelerine aykırı düşüncelere sahip olduğu ve gençlerin ahlâkını bozduğu düşüncesiyle çağdaşı Sokrates'e ve sofizme yönelttiği eleştirilerin oyunu olan *Bulutlar*, Sokrates'in yargılandığı mahkemede kanıt olarak, suçlamaların merkezinde yer almıştır. Voltaire, ansiklopedisinin "ateizm" maddesinde, Sokrates'in ateist olduğu düşüncesini Atinalıların kafasına ilk sokan kişinin Aristophanes olduğu öne sürer. Bkz. Ekrem Ülkü, "Sokrates," *Düşünüyorum Dergisi*, no. 85 (Mart-Nisan 2019), <https://www.dusunuyorumdergisi.com/sokrates-2/> (Erişim tarihi: 12.07.2026).

59 Elif Çalışkan Besli, "Göge Bakma Hali II: 'Kuş' Hafızanın Taşıyıcısı," Temmuz 2026, <https://www.dusunuyorumdergisi.com/goge-bakma-hali-ii-kus-hafizanin-tasiyicisi/> (Erişim tarihi: 12.07.2026)

60 Bobaroğlu, *Aydınlanma Sorunu ve Değerler*.

de iktidarın, egemenliğin ve ütopya vaadinin mi-zahi ve eleştirel sorgulanışı; diğerinde ise insanın hakikate yani kendine yöneldiği manevi bir yolculuk bulunmaktadır. Ancak bağdaştırma perspektifinden düşünüldüğünde her iki anlatının da aynı insanlık sorusunun etrafında dolaştığı görülmektedir: İnsan, mevcut halini aşarak başka bir varoluş imkanını nasıl yaratabilir?

Aristophanes'in kuşları gökyüzünde yeni bir şehir kurmak isterken dış dünyayı dönüştürmeye yönelir; Attâr'ın kuşları ise yedi vadiden geçerek iç dünyalarını dönüştürmeye çalışır. Biri toplumsal ve siyasal eleştirinin, diğeri tinsel ve varoluşsal dönüşümün yolunu açar. Birinde özgürlük arayışı dışarıya, diğerinde içeriye doğru ilerler. Fakat her ikisinde de yolculuk, arayış ve dönüşüm ortak eksendir. Bu nedenle Mardin Bienali'nin kurduğu düşünsel köprü, Doğu ile Batı arasında basit bir karşılaştırma değil; farklı hakikat biçimlerinin birbirini görünür kıldığı bir bağdaştırma deneyimidir. İki eseri de dışlamadan, birini diğeri ile kıyaslamadan, eşitler arası bir arada bulunma imkanlılığını yaratan Mardin Bienali, tam da burada Anadolu'nun sentetik aklını sezme ve yorumlama fırsatı yaratmıştır. Anadolu bilgeliği tarih boyunca hem Doğu'nun özne ve birlik fikrine hem de Batı'nın nesne ve bireysellik fikrini içine alır, kapsar ve evrensel insanlık ailesine bu gelenek üzerinden seslenir: "Yetmiş iki milleti bir bilmeyen bizden değildir." diyen bu evrensel akıl Anadolu'dur.

Attâr'ın Simurg yolculuğunda ulaşılan hakikat ile Aristophanes'in iktidar eleştirisinin açtığı sorgulama alanı, Anadolu'nun sentetik aklında birbirini dışlayan değil tamamlayan iki bilinç momenti olarak okunabilir. Çünkü hakikati arayan insanın hem kendini öteki ile birlikte dönüştürmeye hem de yaşadığı dünyayı eleştirmeye ihtiyacı vardır. Kendilik bilinci üzerine refleksiyon yapmadan, her bilinç momentinde kavramları ve edimleri eleştirmeden dünyayı değiştirmeye çalış-

san bilinç kolayca yeni iktidarlar üretirken; dünyayı sorgulamadan yalnızca içsel dönüşüme yönelen bilinç ise toplumsal gerçekliği ve biz içinde erime riskini görmeyebilir. Anadolu bilgeliği bu iki yönelimi aynı anda düşünmeye davet etmektedir: "Hararet nârdadır, sacda değildir/ Kerâmet başdadır, tâcda değildir/ Her ne ararsan kendinde ara/ Kuds'te, Mekke'de, Hâc'da değildir."

Bu bağlamda 7. Mardin Bienali, yalnızca sanat eserlerinin sergilendiği bir mekân değil; Aristophanes ile Attâr'ın kuşlarını Mardin semalarında ve toprağında yeniden buluşturan bir düşünce eşiği olarak değerlendirilebilir. Bu eşikte Batı'nın eleştirel aklı ile Doğu'nun birlik istenci Anadolu ırmağının bağdaştırıcı yöntemi ile yeni bir sentez imkanına kavuşmaktadır.

Anadolu'da her birimizin öteki ile birlikte, onun da özgürlüğünün peşinde koşarak emeğimizin ve çabamızın sorumluluğunu almasını öğreten ve her birimizde özgürlüğü ve el ele olmayı bir tutku haline getiren tümel aklı kendimizde daha çok işletebilmemiz dileğiyle.

Kaynakça

- Acar, Ayşe ve Sadık Acar. "Fichte ve Yunus Emre'de Arı Ben'in İfadesi." *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, sy. 25 (Temmuz 2022): 137-158.
- Acar, Sadık. *Arzunun Psikomitolojisi: Felsefe, Sanat ve Dinde Arzunun Görünümleri*. İstanbul: Destek Yayınları, 2025.
- Arendt, Hannah. *Zihnin Yaşamı*. Çeviren İsmail Ilgar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Artun, Ali. "Baudelaire'de Sanatın Özerkleşmesi ve Modernizm." İçinde Charles Baudelaire, *Modern Hayatın Ressamı*, Çeviren Ali Artun, 9-86. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Berktaş, Fatmagül. *Düşünme Etiği*. İstanbul: Metis Yayınları, 2021.

- Besli, Elif Çalışkan. "Göge Bakma Hali II: 'Kuş' Hafızanın Taşiyıcısı." Temmuz, 2026. <https://www.dusunuyorumdergisi.com/goge-bakma-hali-ii-kus-hafizanin-tasiyicisi/> (Erişim tarihi: 12.07.2026)
- Bobaroğlu, Metin. *Aydınlanma Sorunu ve Değerler: İnsan Nasıl Özgürleşir?*. İstanbul: Destek Yayınları, 2023.
- Bumin, Tülin. *Hegel, Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği ve Praksis Felsefesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Dardot, Pierre ve Christian Laval. *Bitmeyen Kâbus*. Çeviren Ferda Keskin. İstanbul: Sel Yayınları, 2020.
- Dardot, Pierre ve Christian Laval. *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Good, Byron J. "Hauntology: Theorizing the Spectral in Psychological Anthropology." *Ethos* 47, no. 4 (2019): 411-26.
- Han, Byung-Chul. *Anlatının Krizi*. Çeviren Murat Erşen. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.
- Han, Byung-Chul. *Ötekini Kovmak: Günümüzde Toplum, Algı ve İletişim*. Çeviren Mustafa Özdemir. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.
- Haşlakoğlu, Oğuz. "İzde Gözlenen Söz: Çizginin Ruhundan Alfabenin Doğuşu." *Dört Öge*, no. 14 (2018): 21-29.
- Haşlakoğlu, Oğuz. *Politeia Şerhi: Mimesis Ekseninde Bir Okuma*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2025.
- Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip*. Çeviren Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Kolb, Leila, ve Gerhard Flückiger. "New Institutionalism Revisited." *On Curating*, no. 21 (2014): 6-17.
- Kula, Onur Bilge. *Eleştirel Aydınlanma: İnsan ve Kültür Eleştirisi*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2019.
- Leoni, Federico, ve Matthew Landrus. *The Conference of the Birds and its Artistic Legacy*. 2022. <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:985a-2a14-b871-454a-abfc-c20aa2da4f51/files/rpg15bf64p>.
- Marcuse, Herbert. *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Boston: Beacon Press, 1991.
- May, Rollo. *Yaratma Cesareti*. Çeviren Alper Oysal. İstanbul: Metis Yayınları, 2024.
- Noë, Alva. *Dolanıklık: Felsefe ve Sanat Hayatımızı Nasıl Şekillendirir?*. Çeviren Melinda G. Esen. İstanbul: Sel Yayınları, 2026.
- O'Malley, Austin. *The Poetics of Spiritual Instruction: Farid al-Din 'Attar and Persian Sufi Didacticism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023.
- Pinkard, Terry. *Hegel's Phenomenology of Spirit: A Guide*. Oxford: OUP USA, 2023.
- Sholette, Gregory. "Dark Matter: Activist Art and the Counter-Public Sphere." *Journal of Aesthetics and Protest*, no. 3 (2004): 1-9.
- Topakkaya, Arslan. "Fichte: Varlık Açılımının Yöntemi Olarak Diyalektik." İçinde *Kant'tan Hegel'e Alman İdealizmi*, Arslan Topakkaya ve E. Erman Rutli tarafından derlenmiştir, 252-80. İstanbul: Fol Yayınları, 2021.
- Topakkaya, Arslan. "Hegel: Bir Sistem Olarak Bilinç Tecrübesi." İçinde *Kant'tan Hegel'e Alman İdealizmi*, Arslan Topakkaya ve E. Erman Rutli tarafından derlenmiştir, 337-52. İstanbul: Fol Yayınları, 2021.
- Türkyılmaz, Çetin. *Filozoflarla Düşünmek: Felsefe Tarihi Yazıları*. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2022.
- Ülkü, Ekrem. «Sokrates.» *Düşünüyorum Dergisi*, no. 85 (Mart-Nisan 2019). <https://www.dusunuyorumdergisi.com/sokrates-2/> (Erişim tarihi: 12.07.2026).
- Walsh, David. "The Work of Art for Nishida Kitarō and Alva Noë." *Philosophy East and West* 76, no. 3 (2026): 709-27.

Makale

DOI: 10.5281/zenodo.22280671

Yapay Zekalı Doğal Eşik

Kartal TAŞOĞLU (Dr.)

Yapay zekâ bilinçlenecek mi? Dünyayı ele geçirecek mi? Makineler yerimizi mi alacak? Bu sorulara bazen sanki yapay zekânın ya da altında yatan teknolojinin atlayacağı bir “eşik” varmışçasına bakılır. Bu “eşik” atlanır mı, atlanmaz mı ya da bu eşiğin biçimi ne olur üzerinden tartışmalarla farklı farklı yanıtlara ulaşılır. Bu atlanacak “eşik” gerçekten teknolojinin içinde bir yerde yapay zekâda mı saklı, yoksa bizim doğal (?) zekamızda mı saklı?

Kavramlarla Oynamak

İnsan kavrayışının insan merkezli (*antropocentric*) bakış açısı, çoğu olgu ve görüngüyü kavrarken kullandığımız eğretilerimiz insana dair parçalar üzerinden yapmamıza yol açar.¹ Günlük hayatta bunun dildeki yansımalarını şu şekilde gözlemleyebiliriz:

“Ne kadar da akıllı bir köpek!”

“Ceviz de beyin gibi kıvrımlara sahip olduğundan, beyin sağlığı açısından iyidir.”

“O kedi kıskandı seni.”

¹ Eğretileme, “eğreti” (ödünç) kökünden gelir. (Sevan Nişanyan, *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi* (Liber Plus Yayınları, 2018).) Türkçede başka kullanılan bir sözcük ise “metafor”. Metafor sözcüğü Antik Yunancada, “meta-” (ötesine) ön eki ve “-pherein” (taşımak) kökünden türemiştir. (H.G. Liddell and R. Scott, *Greek-English Lexicon with a Revised Supplement* (Clarendon Press, 1996).) Yani bir şeyi, olduğunun ötesine taşımak anlamına gelir. Kısacası bir kavramı sınırlarının ötesine taşıyarak ödünç olarak bir şeye yüklemek olarak düşünebiliriz.

Ceviz kuşkusuz beyne faydalı bir yiyecek olabilir; ama bu gerçekten beyne benzediği için midir? Beyni bizim gibi kıvrımlı olmayan canlılar için faydalı bir besin değil midir? Bir köpek gerçekten akıllı mıdır? Yoksa bizim aklımıza uyan mantık çerçevesinde hareket ettiğinden dolayı onu akıllı bulan bizler miyiz? Aynı şekilde kedi de kıskançlık duygusunu bizim gibi hisseder mi? Yoksa bizim kavrayışımız onun eylemlerini bizim bildiğimiz bir kavram olan “kıskançlık” altına soktuğundan mı bize sanki kedi kıskanıyormuş gibi gelir?

Wittgenstein, “Bir aslan konuşabilseydi, onu anlayamazdık,” diye cevap verirdi bu sorulara.² Çünkü farklı dilleri konuşuyor olurduk. Daha doğrusu, farklı dil oyunları oynardık. Çünkü bir dilde söylenen bir şeyi anlamak aslında bir oyunda ustalaşmaktır.³ Dolayısıyla bir dili konuşmak da yapılan bir eylemin ya da bir yaşam biçiminin, yani oynanan oyunun, bir parçasıdır.⁴ Aslanın dilinden konuşmak için de aslanın yaşam biçiminde ustalaşmamız gerekirdi; ama biz bir **aslan** için aslan olmanın ne demek olduğunu anlayamadığımız yerde, onun oyununda onun gibi ustalaşamayız. Çünkü insan kendi aklının kaynaklarıyla sınırlıdır ve bu kaynaklar böyle bir görev için elverişli değildirler. İnsan, aslandan farklı olan araçlarımızın (örneğin, duyularımız ve duygulanımlarımız) kazandırdığı kavram ve bilgi birikimi çerçevesinde, ancak **insan** için bir aslanın ne demek olduğunu anlayabilir.⁵

Nasıl ki el yazısının bir niteliğine göndermede bulunan bir kavram, yazı yazmayan varlıklar için hiçbir geçerliği olmayan boş bir kavramsa, farklı yaşam biçiminin parçalarına göndermede bulunan kavramlar, o yaşam biçiminin parçasına

sahip olmayanlar için boş olacaktır.⁶ Dolayısıyla, öncelikle konuştuğumuz dilde bir anlamaya, ortak zemine varabilmemiz gerekiyor ki birbirimizin görüşlerine katılma aşamasına gelmeden önce oynadığımız oyun ve yaşam biçiminde anlamaya varıp bunun üzerinden doğru ve yanlış ayrımlarını yapabilelim.⁷ Oyun ve yaşam biçiminde anlamaya varamadığımız yerde de aslında sözlerimiz karşılıklı olarak taraflar için bir şey ifade etmiyor. Dolayısıyla bir kedi, köpek, aslan vb. için yaptığımız insan merkezli söylemlerimiz aslında sadece kavramlarımızı ödünç olarak verip sınırlarının ötesinde kullanmamızdan başka bir şey değil.⁸

Elbette, bu benzetmelerimizi sadece hayvanlar için kullanmıyoruz. Antroposentrik bakış açımız teknolojiye de sirayet etmiş durumda. Örneğin, yıllardan beri bir bilgisayar için beyin ya da beyni açıklamak için bilgisayar benzetmelerini değişimli olarak kullanıyorduk. Önceleri bu, beyni açıklamak için onu o dönemin en son teknolojilerine (telgraf, hidrolik ve elektromanyetik sistemler, hatta Antik Yunan’da mancınık) benzeterek başlayan bir süreçti.⁹ Bu açıdan bakıldığında, günümüzde artık Üretken Önceden Eğitilmiş Dönüştürücü’nün (GPT – *Generative Pre-Trained Transformer*)¹⁰ beyni açıklamak için mancınının yerine geçtiğini söylersek çok da abartmış olmayız herhalde.

Ama bu eğretilmelerle doğan ufak bir sorun ortaya çıkıyor. Bir kavramı ödünç verdikten sonra o kavramı geri alırken başka kavramları da ödünç alıyoruz. Yazılımla oluşturduğumuz bir model de akabinde “**yapay zekâ**” diye nitelendiriliyor. Sanki **doğal, sahici, gerçek** zekâ diye bir şey var-

2 Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* (Basil Blackwell, 1986), chap. Ixi.

3 Wittgenstein, §199.

4 Wittgenstein, §23.

5 Thomas Nagel, “What Is It Like to Be a Bat?,” *The Philosophical Review* 83 (1974): 435–50.

6 Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, chap. Ili.

7 Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, §241.

8 Gözden kaçırdıysanız 2. Dipnota göz atabilirsiniz.

9 John Searle, *Minds, Brains and Science* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2003), 44.

10 Günümüzde büyük dil modellerinin (Large Language Models - LLM) üzerinde koştugu mimari.

mış gibi. Sonrasında bu yapay zekâ da zekâyâ sahip varlıkların diğer niteliklerini barındırabilirmiş gibi gelmeye başlıyor: Bilinçli bir zekâ olmak gibi. Özne olmak gibi. Bu atıflar, yerinde atıflar mı? Yerinde atıflar olduklarını varsaydığımızda bile, bir modelin zeki olmasını sağlayan eşik, bilinçli olmasını da sağlar mı?

Dil Oyunu ve Dilin Bize Oynadığı Oyun

Önceki tartışmamıza geri dönerek bu konuya bakalım. Bir kedinin kıskanç olup olmadığını söylediğimizde aslında olan, kedinin eylemini bizim kıskanç bir eylem olarak algılamamız ve bunu bizim ve farklı tarafların anlayabileceği şekilde dile getirmiş olmamızdır. Bir edim bize bir belirti olarak anlamlandırabileceğimiz bir sembol sunuyor. Biz bu sembole bakarak, algılarımız çerçevesinde onun imlediği şeye yöneliyoruz. Sonuçta bir im, duyularımız aracılığıyla bir bolden neyin algılanabildiğidir.¹¹ Bu şekilde bir eylemin işaret ettiği şeyi, algılayabildiğimiz ölçüde bir kavram altında değerlendiriyoruz.

Ama sonrasında dilimizin bize oynadığı bir oyuna düşüyoruz. Bunu anlamak için kavramların nasıl oluştuklarına bir de Nietzsche'nin gözlüklerinden bakalım. Her sözcük hemen bir kavram oluveriyor ve bizim aslında birbiriyle tamamıyla eşit olmayan şeylerden sanki eşitlermiş gibi konuşabilmemizin önünü açıyor. Hiçbir yaprak birbiriyle aynı değil ama “yaprak” diyerek farklı yaprakları birbiriyle eşitliyoruz. Sonrasında da birbiriyle aynı olmayan bu yapraklara “yaprak” dememizin nedenini düşündüğümüzde, yanıtımız hepsinin kökensel bir biçimi olan “yaprak” diye bir şey oluyor. Sanki “yaprak” diye kendi başına olan bir kavram var da bundan dolayı bunun altında değerlendirilebilecek tikelleri yaprak gibi düşünüyoruz. Bu bakış açısını yine edimlerimize uyarlayalım.

Örneğin, birine dürüst biri deriz. Sonra bugün neden dürüstçe davrandığını sorduğumuzda yanıt basittir: “Tabii ki dürüstlüğümden ötürü!”. O halde yapraklar da **yapraklıklarından** ötürü yapraklar(!).¹²

Şimdi bu açıdan bir daha düşünelim. Bir varlığın zeki olmasını düşünmemiz, onun ileri derecedeki zekasını doğrudan dolaysız bir şekilde algılayabilmemizden mi? Yoksa teker teker eylemlerini zekice bulup zekâ derecesini bu şekilde be-timlememizden mi? Arkada yatan zekayı dolaysız duyumsayamadığımız için, bu zekanın belirtileri olduğunu düşündüğümüz eylemler aracılığıyla onun niteliklerini belirliyoruz. Varlığın ardında belli bir zekâ var ve o zekice işler yapmasını sağlıyor gibi düşünüyoruz; ama aslında gördüğümüz ve deneyimlediğimiz bir varlığın eylemlerinden başka bir şey değil. Oysa dilimiz bizi cezbederek, arka planda “zekâ” diye ayrı başına bir şey de varmış gibi bize yutturuyor. “Özne”, “mantık”, “akıl”, “bilinç” ya da “dürüstlük” aynı baştan çıkarıcılığın eseri.¹³ Elde edilmiş biçimleri itibarıyla baktığımızda, **yapraklıktan** pek bir farkları yok aslında.

Eylemi yapan varlığı hemen özneleştirip, insan merkezli bakınca, o eylemde bulunan insan olmasa bile hemen o öznedeki akıl, mantık, erdemler varmış gibi gelir. Kavramlarımızı öteye taşırız. Aslında eylemin etkisinin, sonucunun ve kendisinin ardında bir varoluş olduğunu düşünmemiz bir varsayımdır. **Yapan-eden** sonradan geliştirilmiş

12 Friedrich Wilhelm Nietzsche, “On Truth and Lies in a Nonmoral Sense (1873),” in *The Nietzsche Reader*, ed. Keith Ansell Pearson and Duncan Large (Blackwell Publishing, 2006), 114–23.

13 Friedrich Wilhelm Nietzsche, *On the Genealogy of Morality*, ed. Keith Ansell-Pearson (Cambridge University Press, 2006), 26.

11 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, ed. C.K. Ogden (London: The Project Gutenberg, 2010), TLP 3.32.

bir kavramdır.¹⁴ Tıpkı “özne” sözcüğünün Türkçede 1942’den beri görülmeye başlaması gibi.¹⁵ Bu, dilin ve aklın en temel metafiziksel varsayımlarını düşününce, içine düştüğümüz kaba fetişizmden¹⁶ kaynaklanır.¹⁷ Zaten “özne” sözcüğünün İngilizce karşılığı olan “*subject*” Latince’de “*subjacere*”-den türemiştir ve hem o hem de Antik Yunanca karşılığı olan “*hypokeimenon*” altta yatan, alta konulan anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Özne merkezci bakış: Alta koyduğumuz bir hipotez ve onun üstüne inşa edilmiş yorumlar zinciri!

Bundan dolayıdır ki Descartes’ın “şüphe ettiğimden, şüphe etmiyorum, biri beni aldatıyorsa bile **beni** aldatıyor” diyerek yaptığı “Ben varım, ben var oluyorum” çıkarımına¹⁹ Lichtenberg bunun

14 Nietzsche, *On the Genealogy of Morality*, 26.

15 Nişanyan, *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Burada dikkat çekmek istediğim nokta, sadece Türkçedeki “özne” özelinde bir kavramın geliştirilmesi değil, genel olarak kavramların belli bir zaman içinde geliştirilmesi. Türkçede “özne” kavramından önce, dilbilgisi bağlamında “fail” (eylemi yapan) ve “mübteda” (kendisinden başlanan); felsefe bağlamında “süje” (Fransızca Subject’ten alıntı) ve “müdrük” (idrak eden), “özne” kavramı yerine kullanılan kavramlardı. Ama “özne” ilk defa bu farklı ayırık kullanımları tek çatı altında toplayan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Türkçe düşüncenin bu kavramdan öncesi ve sonrası ya da kavramın oluşturuluşunun nedenleri ve sonuçları ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber, burada özellikle “özne” kavramının dile kazandırılışını örnek vermem, hem konu ile alakalı bir kavram olması hem de “özne” nasıl yakın zamanda inşa edilmiş ve farklı kavramları basitleştirip tek çatı altında toplayan bir kavram ise, yapan-eden kavramımızın da belli belirsiz bir tarihte sonradan oluşmuş, bizim kavrayışımızı bir şekilde basitleştirmiş(?) bir kavram olmasına dikkat çekmek istememdir.

16 Fetişizm sözcüğünün kökeni Latin *facere* (yapmak) ve *facticius* (el yapımı) sözcüklerine dayanır. Sonrasında Fransızcada *fetich* hali doğaüstü güçler atfedilen nesne anlamında kullanılmıştır (1760). Nişanyan. Dolayısıyla burada, fetişizm, yani fetişleştirme durumu, hem kavramların kendi elimizle nesneleştirilmesini hem de onlara mistik anlamlar yüklemeyi içeren eylem durumunu imler.

17 Friedrich Wilhelm Nietzsche, “The Twilight of Idols,” in *Twilight of the Idols and Anti-Christ*, ed. R Hollingdale, 2003rd ed. (London: Penguin Books, 2003), 41.

18 *Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, n.d.; Liddell and Scott, *Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*. Hypokeimai – to lie under (altta yatmak)

19 Rene Descartes, *Meditations on First Philosophy*, ed. Michael Moriarty (Oxford University Press, 2008), 18.

ileri gitmek olduğunu söylemiştir. “Yağmur yağıyor” ve “şimşek çakıyor” gibi bir bağlamda bunu düşünmenin daha yerinde olacağını dile getirip, “Ben” varsayımının (ve dolayısıyla genel anlamda yapan-eden özne varsayımının) pratik bir gereklilik olduğunu söylemiştir.²⁰ Nietzsche de buradan devam ettirip, yekpare bir şeyi ikiye ayırdığımızı, aslında olan bitenin bir bütün olduğunu, olup bitenden bir yapan-eden oluşturduğumuzu eklemiştir.²¹ Aslında söyleyebileceğimiz sadece düşünmenin olduğu, dolayısıyla düşüncelerin olduğudur.²² Burada özne sadece sürecin yorumundan çıkan ve gramatik bir alışkanlığa bağlı bir üründür.²³ “Ben düşünüyorum” yerine “kafada şimşekler çakıyor” diyebilirdik. Berikinde varsayımın ve gramatik bir alışkanlıktan kaynaklı özne ile beraber durumu yorumluyoruz ve daha kolay (?) bir anlaşılma sağlanıyor. Ötekinde ise herhangi bir yapan-eden bildirmeden de aynı olguyu ifade edebiliyoruz.

Ne yazık ki bu kolaya kaçmamız, alışkanlıklarımıza sıkı sıkı sarılmamız, insan merkezli bakış açımız ve gerçekten ne yaptığımızı unutmamız ileride bizi daha derin problemlere taşıyor. Yapay zekâ bilinçlenecek mi sorusunun temelinde yatan da böyle bir temele dayanan bir yanılsamadan başka bir şey değil.

Yapay Zekâ Ne Yapıyor?

Büyük dil modellerine geri dönelim. Her yapay öğrenme algoritmasıyla oluşturulmuş modeller gibi bu modeller de bir tahminleme yapma üzerine kurulmuşlardır. Nasıl ki bazı modeller satış tahmini yapıyor ya da başka modeller olanaklı en

20 Georg Christoph Lichtenberg, *Philosophical Writings*, ed. Steven Tester (Sunny Press, 2012), 152.

21 Nietzsche, *On the Genealogy of Morality*, 26.

22 Friedrich Wilhelm Nietzsche, “The Will to Power,” in *The Will to Power*, ed. Walter Kauffman (Vintage Books, 1968), \$484.

23 Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Beyond Good and Evil*, ed. Rolf-Peter Hortsman and Judith Norman (Cambridge University Press, 2001), \$17.

kısa rotayı bulmaya çalışıyorsa, büyük dil modelleri de (yazılı ortamda) verilen girdilere göre sözcük ve cümle yapılarını tahmin ederek bir metin üretiyor. Bu metin aslında aldığı girdiye göre çalışan bir modelin yanıt olarak sunduğu bir tahmin. Bu karşılıklı soru-cevap ilişkisi ya da diyalog bir bilgisayar modelinin bizim dil oyunumuzu başarılı bir şekilde oynamasından başka bir şey değil.

Üretken Önden Eğitilmiş Dönüştürücü (GPT), şimdiye kadar üretilmiş yazılı metinler üzerinden eğitildiği için verdiği yanıtlar da şimdiye kadar yazılmış metinlere benziyor. Ama şimdiye kadar yazılmış olan her şeyi hep **birileri** yazıyordu. Bu birileri sadece insanların oynadığı bir oyunu, bir dil oyununu oynayabiliyordu. Süreç yorumlamamız bir özneyle beraber olmakla birlikte, bu özneler sadece insanlardı. O özne bir yazılım modeli olduğunda, bu öznenin farklı bir özne olduğunu algılamakta zorluk çekmemiz doğal, çünkü artık şimdiye kadar sadece insanların oynayabildiği bir oyunu oynayabilen başka bir özne var.

Bir bilgisayar modelinin (ya da botun) bunu yapması aslında çok yeni bir şey de değil. Eskiden beri bilgisayara karşı satranç, farklı kart ya da masa oyunları oynanıyordu. Hatta birçok farklı bilgisayar oyununda da botlara karşı oyun oynandığı görülmüştür. O zaman da yazılımlar **bir oyuna** başarılı bir şekilde katılabiliyordu. Fakat şimdi oyun, bir dil oyunu olduğu için ve eskiden sadece insanlar arasında aynı dili konuşan bireyler tarafından oynanan bir oyun olduğu için, bir yazılımın, yapay zekânın bizimle sohbet etmesi bizi bu yapay zekâyı daha farklı kavramlar altında değerlendirmeye itiyor. Nasıl ki satranç da belli bir yıla kadar sadece insanların oynadığı bir oyundu, artık değil. Bir dilde konuşup yazabilmek de artık sadece insanlara has bir oyun değil. Bu aslında bu kadar basit.

Bilinçli olmak konusuna tekrardan gelecek olursak, önce bir erdem, sonra zekâ ve sonra bi-

linçle ilerleyelim. Bir insana dürüst demekten bahsetmiştik. Bir insanın tüm eylemleri mi dürüstçe olursa, ona dürüst denir, yoksa eylemlerinin çok yüksek bir oranının dürüstçe olması ona dürüst demeye yeter mi? Yüksek bir oran yetiyorsa, hangi “eşik” bu dürüst sıfatını hak etmesini sağlayacak peki? Sınırı nereden çekeceğiz?

Yapay zekânın gerçek(!) zekâyâ sahip olup olmamasıyla ilgili de benzer bir eşikten bahsedecek olursak, Turing Testi bu eşiği makinanın insandan ayırt edilememesi üzerinden oluşturur. Burada değerlendirici etkileşimde bulunduğu şeyin bir insan mı yoksa makine mi olduğunu bilmemektedir. Bir kör değerlendirme sürecinde, teste tâbi zekânın çıktısının insan çıktısından ayırt edilemez olduğu sonucuna varılırsa, makine testi geçmiş sayılır. Öte yandan sahici(!) bir bilince sahip olup olmadığı ile ilgili ise, Garland Testi²⁴ eşiği bir insanın etkileşimde bulunduğu varlığın bilinçli olmasına ikna olup olmamasına koyar. Burada değerlendirici etkileşimde bulunduğu şeyin insan olmadığının bilincindedir. Yapay zekâ ya da yapay zekâyâ sahip bir robot, gerek dile hâkimiyeti gerekse birtakım jestler ve mimikler ile yapay öğrenme algoritmalarının çıktısı olan bir performans sergilemektedir. Bu yapay zekâ ile etkileşime giren değerlendiricinin bu etkileşim sonucunda o varlığın bilinçli olup olmadığına inanması, onun o yapay zekâda algıladığı şeye “bilinç” adını koyup koymamasından geçer. Bu bakımdan da testin ölçütü aslında insanın bir makinenin bilinçli olduğuna **ikna** olup olmamasıdır. Bütün bunlar aslında etkileşimde bulunduğumuz varlığın, oynadığımız dil oyununa ne kadar iyi katılıp katılmamasıyla alakalı şeylerdir ve onun ne kadar **iyi** oynadığını oyunu oynayan oyuncular belirleyecektir.

Nasıl ki Deep Blue, AlphaZero, Stockfish ve

24 Alex Garland’ın senaryosunu yazıp yönettiği filmi Ex-Machina dolayı adını alan test.

Leela Chess Zero satrancın hamlelerini tahmin edip bu oyunu iyi derecede oynuyor.²⁵ Hatta oyun tarzlarından ötürü sezgisellik ve yaratıcılık bile atfediliyor.²⁶ Çünkü bir satranç oyuncusu satranç oyunu içinde yaratıcılığı belirleyen kurallara göre bir oyunu duyumsayıp bunu öyle adlandırabiliyor. Büyük dil modelleri (LLM'ler) de bir sohbetin hamlelerini tahmin ediyorlar ve bu oyunu oynama şekli onlara bilinçli olmayı atfettirebiliyor. 1997'de *Newsweek* dergisinin kapağına Kasparov ve Deep Blue'nun karşılaşmasına atfen "*The Brain's Last Stand*" (Beynin Son Direnişi) yazılışının üzerinden 30 seneye yakın süre geçti. Hâlâ daha oynadığımız her oyunu oynayabilen insan dışı bir oyuncu ortaya çıkınca, varoluşsal krizlerin yaşanması da **insan olmanın(!)** bir gerekliliği herhalde. Metin tahmin edebilip herkesin oynayabildiği oyunu oynayan modeller üzerine bu kadar düşündüğümüzü görünce, daha az kişinin oynadığı, daha elit(!?) bir oyunda yenilmez hale gelmiş AlphaZero, Stockfish ve diğerleri acaba üzülüyor mudur? Ya da bu durumu kıskanıyorlar mıdır?

Yapay zekânın bilinçli ya da kıskanç olup olmamasıyla ilgili eşiği geçebilirsek, geçtikten sonra karşımıza çıkan eşik ise şudur: Yapaydan doğala geçiş eşiği. Gerçekten **sahici** bir bilinç, **gerçek** bir zekâ aramaya devam mı edeceğiz? Yoksa öznenin pratik bir gereklilik olduğunu kabul edebilip, yapay ve doğal ayrımının da aslında pratik bir gereklilik olduğu konusunda hemfikir mi olacağız? Olmayan şeylerin ayrımı konusunda kesin net

çizgilerimizde ısrarcı mı olacağız? Evet, bu kafada şimşekler çakıyor. Buraya kadar okuduysan, o kafada da şimşekler çaktığına eminim. Ama aynı zamanda, o makinelerde de şimşekler çakıyor. İşte yapay zekâ konusunda aşılması gereken eşik de böyle bir eşik.

Kaynakça

- Descartes, Rene. *Meditations on First Philosophy*. Edited by Michael Moriarty. Oxford University Press, 2008.
- Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, n.d.
- Lichtenberg, Georg Christoph. *Philosophical Writings*. Edited by Steven Tester. Suny Press, 2012.
- Liddell, H.G., and R. Scott. *Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*. Clarendon Press, 1996.
- Nagel, Thomas. "What Is It Like to Be a Bat?" *The Philosophical Review* 83 (1974): 435–50.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Beyond Good and Evil*. Edited by Rolf-Peter Hortsman and Judith Norman. Cambridge University Press, 2001.
- . *On the Genealogy of Morality*. Edited by Keith Ansell-Pearson. Cambridge University Press, 2006.
- . "On Truth and Lies in a Nonmoral Sense (1873)." In *The Nietzsche Reader*, edited by Keith Ansell Pearson and Duncan Large, 114–23. Blackwell Publishing, 2006.
- . "The Twilight of Idols." In *Twilight of the Idols and Anti-Christ*, edited by R Hollingdale, 2003rd ed., 29–95. London: Penguin Books, 2003.
- . "The Will to Power." In *The Will to Power*, edited by Walter Kauffman. Vintage Books, 1968.
- Nişanyan, Sevan. *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Liber Plus Yayınları, 2018.

25 Harsh Rajak, "Human-Like Playability in Chess AI: A Comparative Study of Deep Blue, AlphaZero, Leela Chess Zero, and Stockfish," *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research* 12, no. 4 (2025).

Hepsi şimdiye kadar geliştirilen satranç için özelleşmiş bilgisayar programları olmakla beraber DeepBlue yapay öğrenme algoritmaları içermeyen, daha çok işlemci gücü ve istatistiksel modellere dayanan bir programdır. Diğerleri yapay öğrenme algoritmalarıyla çalışan bilgisayar programlarıdır. Hatta AlphaZero kendi kendine satranç öğrenmiştir.

26 Rajak.

Rajak, Harsh. "Human-Like Playability in Chess AI: A Comparative Study of Deep Blue, AlphaZero, Leela Chess Zero, and Stockfish." *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research* 12, no. 4 (2025).

Searle, John. *Minds, Brains and Science*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2003.

Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigations*. Basil Blackwell, 1986.

———. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Edited by C.K. Ogden. London: The Project Gutenberg, 2010.

Makale

DOI: 10.5281/zenodo.22663766

Bireyci/Atomcu Okumanın Eşiğı: Bilim Etiğı, Toplumsal Norm ve Uzlaşma Arasında Bir Sınır Denemesi

Onur AKBAŞ (Dr.)

Bu makale, Ernest Gellner'in *Dil ve Yalnızlık* adlı eserindeki bireyci/akılcı özne tartışmasını "eşik" metaforu üzerinden yeniden okumayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorusu şudur: Bireyci ya da atomcu okuma, toplumsal yaşam ve uzlaşmanın hangi ünitesine kadar meşru ve verimlidir? Bilimsel üretimde bireyin kurumsal, siyasal ve geleneksel otoriteler karşısında özerkleşmesi epistemik bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık aynı bireycilik, gündelik hayatta ve insani ilişkilerde toplumsal normları bütünüyle dışlayan bir tutuma dönüştüğünde etik bir sorun üretir. Makale, bilim alanında bireysel yargı, kuşku ve özerkliğin bilim etiğı tarafından korunması gerektiğini; toplumsal yaşamda ise yazılı ve yazılı olmayan normların insan ilişkilerini düzenleyen asgari uzlaşma zemini olarak işlev gördüğünü savunur. Bu bağlamda önerilen çözüm, yaşam ile teori arasında bir ayırım ve geçiş ahlakı kurmaktır: Bilimde toplumsal normları aşan tutum, toplumsal hayatta ise insani sorumluluğı gözetken normatif dikkat.

Anahtar Kelimeler: Bireycilik, atomculuk, bilim etiği, toplumsal norm, uzlaşma, eşik metaforu, Ernest Gellner.

Giriş: Eşiğin Nerede Başladığı

Modern düşünce, bireyi çoğu zaman kendi kendine yeterli bir akıl adası olarak kurar. Bu ada, geleneklerin kıyısından kopmuş, otoritenin sisinden çıkmış, kendi yargısını kendi içinde sınavan bir özne fikriyle parıldar. Fakat her ada bir denizin içindedir. Bireyin toplumsal bağlardan arındırılmış biçimde düşünülmesi, bilginin kuruluşunda özgürleştirici bir imkân sağlarken gündelik hayatın ilişkisel dokusunda soğuk ve hatta yıkıcı bir tavra dönüşebilir. Bu nedenle bireycilik meselesi, yalnızca felsefi bir tercih değil, aynı zamanda bir sınır problemidir: Birey nerede epistemik cesaretin taşıyıcısı, nerede toplumsal inceliğin zedeleyicisi hâline gelir?

Bu çalışmada “eşik” metaforu tam da bu sınır problemine işaret eder. Eşik, içerisi ile dışarısını ayıran fakat aynı zamanda geçişi mümkün kılan ara mekândır. Bireyci/atomcu okuma da böyle bir ara mekânda durur. Bilimin alanında bireyin tek başına düşünebilme cesareti, yerleşik kanaatleri askıya alma gücü ve otorite karşısındaki mesafesi bilimsel etkinliğin motorudur. Buna karşılık sosyal ilişkilerde aynı tavrın, yani yalnızca kendi akıl yasasını tanıyan, ilişkisel incelikleri ikincil gören tutumun, insanı bankacı titizliğinde güvenilir ama akşam sofrası sıcaklığında eksik bir varlığa dönüştürme riski vardır.¹

Makalenin iddiası şudur: Bireyci/atomcu okumanın eşiği, bilimsel doğruluk arayışının gerektirdiği özerklik ile toplumsal yaşamın gerektirdiği uzlaşma arasındaki geçiş çizgisidir. Bilim söz konusu olduğunda birey, toplumsal normları ve yerleşik kabulleri aşan bir sorgulama hakkına

sahiptir; burada toplumsal etik değil, bilim etiği belirleyici olur. Ancak toplumsal yaşam içinde bilim insanı da dahil olmak üzere her birey, insani ilişkilerde yazılı ve yazılı olmayan normlara göre hareket etmekle yükümlüdür. Teori ile yaşamı birbirine karıştırmak, düşünceyi kabalıkla; özerkliği kayıtsızlıkla; kuşkuyu ise ilişkisizlikle karıştırma tehlikesini doğurur.

1. Bireyci Görüşün Doğuşu ve Atomcu Okumanın Vaadi

Gellner, bireyci ruhun Avrupa’da ortaya çıkışını karmaşık ve tartışmalı bir hadise olarak değerlendirirken, insanın toplumsal otoriteyi kabullenerek kendi görüşlerini, değerlerini, amaçlarını ve kimliğini seçme noktasına nasıl geldiği sorusunu merkeze alır.² Bu soru, modern öznenin doğum belgesi gibidir. Birey artık yalnızca bir cemaatin, sınıfın, loncanın, ailenin ya da geleneğin uzantısı değildir; kendi dünya tasarımının sorumluluğunu üstlenen ayrı bir merkezdir.

Atomcu okuma bu noktada devreye girer. Toplum, kendi içinde amaçları ve tercihleri bulunan bireylerin sözleşmeye dayalı birlikteliği olarak düşünür. Bu bakış, siyasal alanda yönetimin meşruiyetini bireylerin rızasına, ekonomik alanda değişimi sözleşme tercihlerine, etik alanda ise bireysel acı ve hazların toplamına bağlama eğilimindedir. Gellner’in işaret ettiği gibi statü toplumundan sözleşme toplumuna geçiş, bireyciliğin yalnızca bir boyutu değil, modern toplumsal tahayyülün temel ifade biçimlerinden biridir.³

Bu okumanın vaadi büyüktür: birey, otoritenin gölgesinden çıkar; bilgi, soydan, makamdan,

1 Ernest Gellner, *Dil ve Yalnızlık: Wittgenstein, Malinowski ve Habsburg İkilemi*, çev. G. Aysu Oğuz (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2013), 49.

2 Gellner, *Dil ve Yalnızlık*, 43.

3 Gellner, *Dil ve Yalnızlık*, 45.

kutsanmış hiyerarşilerden ve geleneksel ayrıcalıklardan bağımsızlaşır. Gellner'in vurguladığı üzere modern bilimi güçlü kılan şeylerden biri, bilimsel etkinliğin "otoriter ve siyasi olarak garanti altına alınmış hiyerarşilerin yokluğu" içinde yürümesidir.⁴ Bu nedenle atomcu okuma, bilimin kuruluş anında yalnızca felsefi bir soyutlama değil, epistemolojik bir temizlik hamlesidir.

Ne var ki bu hamlenin kendisi de mutlaklaştırıldığı anda sorun üretir. Birey her bağdan soyutlanmış bir başlangıç noktası olarak düşünüldüğünde, tarih, dil, din, kültür ve alışkanlıkların insan üzerindeki kurucu etkileri görünmez hâle gelir. Oysa birey, toplumsal ilişkilerden önce gelen saf bir madde değil, bu ilişkiler içinde biçimlenen ve onlarla konuşarak kendi özerkliğini kuran bir varlıktır. Eşik burada belirir: Bilgi alanında arındırıcı olan atomculuk, sosyal varoluş alanında körleştirici olabilir.

2. Bilimde Bireycilik: Özerklik, Kuşku ve Bilim Etiği

Bilimsel faaliyetin ayırt edici niteliği, bireyin tek başına kalma cesaretini kurumsal bir erdeme dönüştürmesidir. Bilim insanı, çoğunluğun kanaatiyle, geleneğin konforuyla ya da siyasi otoritenin talebiyle yetinmez. Onun yükümlülüğü, kanıtın önünde eğilmek; fakat kanıt yerine geçen kalabalıklara teslim olmamaktır. Bu nedenle bilim alanında bireycilik, sosyal bencillik değil, epistemik sorumluluktur.

Robert K. Merton'un bilim ethosu için belirlediği evrenselcilik, ortaklaşacılık, çıkar gütmeme ve örgütlü kuşkuculuk ilkeleri bu noktada önemlidir.⁵ Bu ilkeler, bilim insanını yalnızca bireysel kanaatine mahkûm etmez; aynı zamanda o

kanaati kamusal denetime açar. Bilim etiği, bireyin özerkliğini korurken onun iddiasını ortak aklın sınamasına teslim eder. Böylece bilimde bireycilik, kapalı bir benlik rejimi değil, kamusal doğrulama sürecine katılan bir özgürlük biçimi olur.

Michael Polanyi'nin "bilim cumhuriyeti" tasavvuru da benzer bir denge kurar. Bilimsel üretim, merkezi emirle değil, uzmanların birbirlerinin çalışmalarına yönelttiği içkin dikkat ve karşılıklı denetimle ilerler.⁶ Bu modelde birey vardır, hatta vazgeçilmezdir; fakat bu birey, yalıtılmış bir atom değil, görünmez bir koordinasyon ağı içinde çalışan sorumlu bir üyedir. Bilimsel özerklik, bilimsel cemaatin denetiminden kaçmak değil, onun içinde özgürce konuşabilmektir.

Kuhn'un paradigma kavramı, bilimsel bireyciliğin mutlak olmadığını gösterir. Bilim insanı çoğu zaman bir paradigma içinde düşünür; kavramlarını, problemlerini ve meşru çözüm yollarını bu çerçevede öğrenir.⁷ Fakat paradigma, sorgulamayı bütünüyle kapatan bir hapisane değildir. Kriz anlarında bireysel yaratıcılık, yerleşik bilimsel normların ötesine geçerek yeni bir görme biçimi teklif edebilir. Bu bakımdan bilim, hem topluluk hem birey, hem norm hem sapma, hem disiplin hem de keşif alanıdır.

Bu nedenle bilim alanında çözüm, toplumsal normları bilimin üstüne çıkarmak değil, bilim etiğini bilimin iç düzeni olarak kabul etmektir. Bir bilim insanı, mahallenin, partinin, cemaatin ya da makamın beklentisiyle değil, kanıt, yöntem, eleştiri ve doğrulanabilirlik ilkeleriyle hareket eder. Bu anlamda bilimsel bireylik, toplumsal normları aşan meşru bir eşiğe sahiptir.

6 Michael Polanyi, "The Republic of Science: Its Political and Economic Theory," *Minerva* 1 (1962): 54-73.

7 Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 3rd ed. (Chicago: University of Chicago Press, 1996), 10-11.

4 Gellner, *Dil ve Yalnızlık*, 47.

5 Robert K. Merton, "The Normative Structure of Science," in *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, ed. Norman W. Storer (Chicago: University of Chicago Press, 1973), 267-278.

3. Toplumsal Yaşamda Bireycilik: Etik Soğuma Problemi

Bireyci/atomcu okumanın problemleri tarafı, bilimdeki haklı özerkliği gündelik hayatın tüm ilişkilerine taşımaya kalktığında ortaya çıkar. İnsan ilişkileri yalnızca doğruluk önermelerinden oluşmaz. Selam, hatır, nezaket, vefa, mahremiyet, sözün bağlamı, kırılabilirlik ve toplumsal beklentiler, gündelik yaşamın yazılı olmayan dilbilgisini kurar. Bu dilbilgisi olmadan toplum, yalnızca sözleşmelerin soğuk masasına bırakılır.

Gellner'in bireyci/akılcı tip için çizdiği portre, bu tehlikeyi berrak biçimde gösterir. Böyle bir kişi ilkelere göre hareket eder, benzer durumlara benzer tutumla yaklaşır ve güvenilir görünür; fakat ilham verici ya da insani yakınlık kurmaya elverişli biri olduğu söylenemez.⁸ Bu tespit, modern bireyciliğin etik açığını görünür kılar: İnsan yalnızca tutarlı kurallarla değil, ilişki kurma kabiliyetiyle de ahlaki bir varlık olur.

Burada MacIntyre'in modern ahlak eleştirisi hatırlanabilir. Modern birey, kendisini gelenekten ve ortak iyi fikrinden kopardığında ahlaki dili büyük ölçüde tercihlerin çatışmasına indirger.⁹ Toplumsal uzlaşmanın çözülmesi, bireyi özgürleştiriyor gibi görünürken onu ortak anlam dünyasından da mahrum bırakır. İnsan, kendi değerlerini seçme hakkına sahiptir; fakat her seçimi yalnızca kendi içinden gerekçelendirdiğinde, başkalarıyla kurulacak etik ortaklık zayıflar.

Habermas'ın iletişimsel eylem teorisi de bu noktada aydınlatıcıdır. Toplumsal yaşam, yalnızca stratejik çıkar hesaplarıyla değil, karşılıklı anlaşılabilirlik, geçerlilik iddiaları ve iletişimsel uzlaşma imkânıyla ayakta durur.¹⁰ Birey, özerk olduğu ka-

dar konuşan, dinleyen ve gerekçe sunan bir varlıktır. Toplumsal etik, bireyi ezmek için değil, karşılaşmaların dağılmasını önlemek için vardır.

Bu bağlamda atomcu okuma, toplumsal yaşamda sınırlı bir açıklama gücüne sahiptir. İnsanları yalnızca çıkarlarını izleyen, tercihlerini hesaplayan, sözleşmelerle birleşen parçacıklar olarak görmek, toplumsal deneyimin sıcak ve kırılabilir dokusunu ihmal eder. Bireyin hakkı kadar, ilişkinin hakkı da vardır; özgürlüğün alanı kadar, inceliğin alanı da vardır.

4. Eşik Metaforu: Bilimden Hayata Geçerken Değişen Ahlak

Eşik metaforu, bireyciliğin nerede erdem, nerede sorun hâline geldiğini düşünmek için kullanışlıdır. Bilimsel etkinlikte birey, toplumsal baskılarından bağımsızlaşmak zorundadır. Çünkü hakikat iddiası, çoğunluk oyununa, geleneksel kabule ya da duygusal yakınlığa göre kurulamaz. Fakat aynı birey, gündelik hayatın eşiklerinden içeri girdiğinde artık laboratuvarın, arşivin ya da metnin soğuk düzeninde değildir. Karşısında yalnızca tezler değil, insanlar vardır.

Bu nedenle yaşam ile teori arasında bir geçiş ahlaki gerekir. Teoride hakikat, kişisel ilişkilerin üzerinde tutulabilir; yaşamda ise hakikat iddiasının sunulmuş biçimi, ilişkinin dokusunu gözetmek zorundadır. Bilim insanı, bilimsel meselelerde toplumsal normları aşkın bir tutum izleyebilir; fakat insani ilişkilerinde yazılı ya da yazılı olmayan toplumsal normları bütünüyle askıya alamaz. Çünkü toplumsal normlar her zaman gerilik, bası ya da otorite anlamına gelmez; çoğu zaman karşılıklı saygının, nezaketin ve güvenin görünmez altyapısıdır.

Bu ayrım, bilimsel ödünsüzlük ile gündelik kaballığı birbirinden ayırır. Bir akademisyen, kanıtın gerektirdiği yerde hocasına, kurumuna, mahallesine, siyasi çevresine veya çoğunluğun ka-

⁸ Gellner, *Dil ve Yalnızlık*, 49.

⁹ Alasdair MacIntyre, *After Virtue: A Study in Moral Theory*, 3rd ed. (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2007), 6-22.

¹⁰ Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action*, vol. 1, *Reason and the Rationalization of Society*, trans. Thomas McCarthy (Boston: Beacon Press, 1984), 86-101.

naatine itiraz edebilmelidir. Fakat aynı akademisyen, insani ilişkilerde sözün zamanını, muhatabın kırılğanlığını, ortak yaşamın inceliklerini ve sosyal bağların onarıcı gücünü dikkate almalıdır. Bilim etiği, toplumsal etiğin yerine geçmez; yalnızca bilimsel alanın özgün ahlakını kurar.

Eşik burada iki yönlü çalışır. Toplum bilime, “biz böyle alıştık” diyerek hükmetmemelidir. Bilim de topluma, “yalnızca ben bilirim” kibriyle bakmamalıdır. Birincisi bilimi dogmaya, ikincisi bilgiyi insansızlığa sürükler. Sağlıklı çözüm, bilim alanında özerklik; toplumsal alanda sorumluluk ilkesidir.

5. Uzlaşmanın Ünitesi: Kişi, Kurum ve Kamusal Dil

Bireyci/atomcu okumanın toplumsal yaşam ve uzlaşmanın hangi ünitesine kadar geçerli olduğu sorusu, üç düzeyde cevaplanabilir. İlk düzey kişidir. Kişi, kendi vicdanı, akli ve deneyimiyle karar verme hakkına sahiptir. Bu hak olmadan ahlaki sorumluluk da bilimsel yaratıcılık da mümkün olmaz. Ancak kişi, diğer kişilerin varlığını yalnızca kendi özgürlüğünün sınırı olarak değil, kendi insanlığının muhatabı olarak görmek zorundadır.

İkinci düzey kurumdur. Bilimde kurum, bireyi boğmak için değil, iddiaları denetlemek için vardır. Hakemlik, yöntem, atıf, kaynak gösterme, eleştiri ve düzeltme mekanizmaları bireysel iddianın keyfiliğini sınırlar. Bu bakımdan bilim etiği, bireysel cesareti kurumsal sorumlulukla dengeler. Kaynak göstermek, yalnızca teknik bir kural değil, bilginin kamusal hafızasına karşı ahlaki bir nezakettir.

Üçüncü düzey kamusal dildir. Toplumsal uzlaşma, insanların birbirini bütünüyle sevmesinden değil, birbirine gerekçe sunabilmesinden doğar. Kamusal dil, bireysel tercihleri ortak tartışmaya açan zemindir. Bu zeminde hiç kimse yalnızca kendi iç sesiyle yetinemez; iddiasını başkalarının anlayabileceği, tartışabileceği ve gerekir-

se itiraz edebileceği bir dile çevirmek zorundadır.

Bu üç düzey birlikte düşünüldüğünde atomcu okumanın eşiği netleşir: Birey, bilimsel iddiada özgür ve cesur olmalıdır; kurum, bu iddiayı yönetsel ve etik denetime açmalıdır; kamusal dil ise bireyin özerkliğini başkalarıyla yaşanabilir bir uzlaşmaya dönüştürmelidir. Bireycilik, bu üç düzeyi yok saymadığı sürece yararlıdır. Onları çözdüğü anda etik bir soruna dönüşür

Sonuç: Bilimde Özgür, Hayatta Sorumlu Birey

Bireyci/atomcu okuma, modern bilimin ve modern öznenin kuruluşunda güçlü bir imkân sunar. İnsanı geleneksel hiyerarşilerin, statü düzenlerinin ve sorgulanmamış otoritelerin dışına çağırır. Bilim söz konusu olduğunda bu çağrı vazgeçilmezdir. Bilim insanı, toplumsal normların rahatlatıcı fakat bazen körleştirici basıncını aşarak kanıtın, yöntemin ve eleştirinin alanına girmek zorundadır.

Bununla birlikte aynı bireyci tutumun toplumsal yaşamın bütününe taşınması, ilişkileri soğutan ve insanı yalnızca ilke uygulayan bir mekânizmaya dönüştüren etik bir probleme yol açabilir. İnsan, yalnızca düşünen değil, birlikte yaşayan bir varlıktır. Birlikte yaşamak ise yazılı hukuk kadar yazılı olmayan inceliklere, ortak kabullere, sembolik jestlere ve karşılıklı güvene ihtiyaç duyar.

Bu makalenin önerdiği çözüm, yaşam ile teori arasında bir eşik ahlakı kurmaktır. Bilim alanında bireylik, toplumsal normları aşan bir sorgulama cesareti olarak korunmalıdır; burada belirleyici olan bilim etiğidir. Toplumsal yaşamda ise birey, özellikle de bilim insanı, insani ilişkilerinde yazılı veya yazılı olmayan toplumsal normları dikkate almalıdır. Böylece birey ne toplumsal kalıpların içinde erir ne de kendi aklının soğuk kalesine çekilir. Eşiğin iki yanında iki ayrı sorumluluk vardır: Bilimde hakikate sadakat, hayatta insana dikkat.

Kaynakça

- Gellner, Ernest. *Dil ve Yalnızlık: Wittgenstein, Malinowski ve Habsburg İkilemi*. Çeviren G. Aysu Oğuz. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2013.
- Habermas, Jürgen. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1, *Reason and the Rationalization of Society*. Translated by Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press, 1984.
- Kuhn, Thomas S. *The Structure of Scientific Revolutions*. 3rd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- MacIntyre, Alasdair. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. 3rd ed. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2007.
- Merton, Robert K. "The Normative Structure of Science." In *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, edited by Norman W. Storer, 267-278. Chicago: University of Chicago Press, 1973.
- Polanyi, Michael. "The Republic of Science: Its Political and Economic Theory." *Minerva* 1 (1962): 54-73.

Düşünce Yazısı

DOI: 10.5281/zenodo.22666866

Eşiğin Işığında İnanç ve Benlik

Almira CAMGÖZLÜ

Eşik, en genel anlamıyla bir durumun başladığı veya değiştiği kritik noktadır. Bu değişim noktasının neyi ifade ettiği hususunda özellikle epistemoloji ve ontoloji alanlarında tarih boyunca Martin Heidegger, Thomas Hobbes ve Felix Guattari gibi düşünürler birbirinden farklı görüşlerini ortaya koymuştur. Bu metinde eşik kavramını, bazı düşünürlerin yorumlarını da analiz ederek insan hayatında oluşturduğu anlam üzerinden inceleyeceğiz.

Değişim, doğada ve yaşadığımız gerçeklikte en sık meydana gelen temel unsurdur. Yaşamın akışında parmakla gösterip işaret edebileceğimiz her kavisli yolun yanında, aslında mikro ölçekte biz fark etmeden meydana gelen farklılaşmaları içine alır bu kavram. Bir şeyin eşiğinde olma söylemi ise halk ağzında psikolojik, fiziksel, somut ya da soyut şekillerde henüz varılmamış ancak varılması olası olan o sınır noktasını tanımlamak için kullanılabilir. Ancak eşik her zaman mutlak, spesifik bir nokta olmak zorunda değildir. Nitekim bir şey saniyede değişebileceği gibi uzun bir zaman içinde farklılık gösterebilir ve bir süreden sonra bu farklılık, önceki adıyla hitap edemeyeceğimiz bir hâle gelir. Özellikle evrimsel biyolojide karşımıza çıkan bir fenomendir bu. Örnek olarak, Neandertaller'in birden değişip Homo Sapiens'e evrilmesi gibi bir

durum yoktur. Evrimsel değişim, melezleşme dönemindeki binlerce yılı kapsar.¹ Bu evrimsel değişim süreci içerisinde spesifik bir günü işaret ederek o günün Neandertaller'ın Homo Sapiens'lere evrimleştiği gün olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Ancak bu durum, değişimin yaşanmadığı anlamına gelmez. Eşiğin spesifik bir noktadan daha fazlasını barındırdığını göstermektedir.

Bu noktada Theseus'un Gemisi metaforu üzerinden bir şeyin ne kadar fazla değişirse başka bir şey hâline gelebileceği hakkında; yani sınır noktasının, farklılaşma eşiğinin neresi olduğu hakkında düşünmemiz gerekir. Girit'ten Atina'ya hasar alarak dönmüş Theseus'un Gemisi, korunması için çok uzun bir müddetçe saklanır. Zaman ilerledikçe geminin tahtaları çürümeye başlar ve bu tahtalar yenileriyle değiştirilir. Bu böyle devam ettikçe bir süre sonra her parçası değiştirildiği için geminin ilk yapıldığı hâlden hiçbir parça kalmaz. Asıl soru, geminin hâlâ Theseus'un Gemisi olup olmadığıdır. Eğer ki ilk inşa edildiği ve adının konulduğu hâlden bir eser kalmadıysa, o hâlâ aynı gemi midir, yoksa başka bir gemiye mi dönüşmüştür? Eğer ki aynı gemi olduğunu savunacaksak, bir şeyin kıymetini belirleyen unsurun ona biçtiğimiz soyut değer olduğunu öne sürmemiz gerekir. O şey, fiziksel olarak ne kadar fazla değişirse değişsin ilk başta olduğu hâliyle bilinmeli ve değer görmelidir. John Locke, tıpkı canlılarda da olduğu gibi geminin parçaları değişse bile şekli ve organizasyonu aynı kaldığı müddetçe aynı kalmaya devam edeceğini savunur.² Bir diğer yandan, eğer ki farklı bir gemiye dönüştüğünü savunacaksak, bir şeyin kıymetini belirleyen unsurun

onun somut özellikleri olduğunu öne sürmemiz ve bu ihtimalde değişimin gerçekleştiği spesifik noktayı tanımlamamız gerekir. Örneğin , gemi metaforunu düşündüğümüzde, geminin başka bir gemi hâline gelmesi parçalarının %1'inin veya %50'sinin değişiminden sonra mı meydana gelir, %100'ünün mü? Bu gemiyi farklı bir gemi hâline getiren dönüm noktası tam olarak nerededir? Bu eşik noktasını belirleyebilirsek bile, herkes için aynı olan mutlak bir noktadan bahsetmemizin olanağı çok azdır. Bir kişinin başkalaşmaya eriştiğini iddia ettiği noktaya başka bir kişi baktığında aksini iddia edebilir. Bu nedenle eşik noktasının her zaman somut ve herkes tarafından kabul edilebilir olmayabileceğini söylemek mümkündür. Bir başka perspektife göz atmak için Thomas Hobbes'un analojisinden yararlanabiliriz. Geminin eskiyen parçalarının bir kenarda tutulduğunu düşünelim, bir kişi bu parçaları toplayıp bir gemi yapmış olsun. Bu durumda orijinal Theseus'un Gemisi'nin hangisi olduğu muammadır. Hobbes, bu senaryoda her iki geminin de Theseus'un Gemisi olduğunu savunur; birisi tarihsel devamlılık sebebiyle aynı gemiyken diğeri orijinal maddelerden oluştuğu için aynı gemidir.³ Analog düzlemde her sorunun tek bir cevabı olması gerekmez. 1 ve o'lardan çok daha kompleks bir sistemin parçasıdır gerçek hayat. Aynı her sorunun tek bir cevabı olmadığı gibi, eşik dediğimiz nokta da yaşamımıza uyarlandığında kendini başka şekillerde gösterebilir. Değişimin insan hayatındaki yeri ve eşik noktalarına göz atacak olursak, insanın her zaman değiştiği gerçeği önümüze tekrar ve tekrar çıkan bir motif olacaktır. Bireyin vücudunu oluşturan hücreler her saniye kendilerini yeniler. Sürekli yeni beceriler ediniriz, halihazırda var olan yetilerimizi geliştirerek yeni bilgiler ediniriz. Dolayısıyla yaşamak demek, deneyimlemek demektir. Bir insan her

1 Giorgio Manzi, "Before the Emergence of Homo sapiens: Overview on the Early-to-Middle Pleistocene Fossil Record (with a Proposal about Homo heidelbergensis at the Subspecific Level)", *International Journal of Evolutionary Biology* (2011): 582678.

2 "The Philosophical Theories Ship of Theseus and Tabula Rasa", EduBirdie, erişim 19 Haziran 2026, <https://hub.edubirdie.com/examples/the-philosophical-theories-ship-of-theseus-and-tabula-rasa/>

3 Thomas Hobbes, "On Identity and Difference", *Elements of Philosophy: The First Section, Concerning Body* içinde (London: R & W Leybourn, 1956), 100–101.

gün aynı rutini takip ediyor olsa bile o rutinin zihninde neden olduğu değişimler duraksamaz. Bir şeyi yalnızca görmesi, duyması, koklaması veya hissetmesi; yani duyu organlarıyla onu deneyimlemesi bile duyu nöronlarının uyarılması sonucu değişime yol açar.

Felix Guattari'ye göre eşik, bilincin ve kimliğin sınırlarını aşabilen, yeni varlık alanlarına geçişi mümkün kılan kritik noktalar⁴. Politik açıdan ise faşizmi reddeden ve özgürlüğü vadeden geçiş çizgileridir. Bireyin toplumsal normlar ve dayatılan kimlikleri reddedip akışkan bir yapıya ulaştığı anları, kendi biricikliğini kabul ettiği ve herhangi bir sosyal yapıya uymak için benliğini değiştirmeyi seçmesini kapsar. Kendi adımıza düşünmeyi ve karar vermeyi opsiyonel kılarak hayatlarımıza spesifik bir rutini; yediğimiz yemekten yaptığımız işe ve kurduğumuz aileye kadar onlar için en kârlı hayat stilini empoze eden şirketler, devletler ve kapitalist sistem içinde değişebilmek, kendini yenisinden yaratabilmek bir başkaldırıdır. Düşünmek ve sorgulamayı seçmek ise radikal bir eylemdir.

Kendi beynimizi kullanmayı mümkün olduğunca azaltma amacıyla başta Sam Altman gibi isimler tarafından piyasaya sürülen ve geneli ücretsiz olan LLM (*Large Language Model*) veya *Generative AI* baloncuğunun patlamaya yüz tutmaması için kullandığımız her şeye entegre edildiğini görebiliriz. Bu tip modeller tahmin algoritmasına göre çalışır. Yazdığınız 'prompt'a dair bir çıktı oluştururken ona yedirilmiş içeriğe göre yazdığı her kelime, ihtimaller ilkesine dayanır. Kaynaklarda bulunan kelimelere göre, hangi kelimenin diğer kelimeden sonra gelebileceğinin ihtimallerini oluşturduktan sonra, çıktısında en muhtemel kelimeleri kullanarak aslında kendisinin bile tam olarak anlamadığı bir metin yaratır. Kullandığı her kelime, önceki kelimeli referans noktası olarak aldığı anda, sonrasın-

da gelebilecek en muhtemel kelimedir. Yani, genel toplumun kullanımına açılmış bu LLM'ler aslında yazdıkları şeyin genelinden haberdar bile değildir. Bu nedenle mesela spesifik kelimelerin içindeki harflerin sayısını sorduğunuzda afallar. Kaynağa bağlı en muhtemel cevabı oluşturduğu için çıkar bu tarz hatalar, kişinin sorduğu soruyu ciddi anlamadığından değil. Ancak LLM şirketlerinin CEO'ları toplumun bunu bilmesini, modellerin aslında tam olarak nasıl çalıştığından haberdar olmasını istemezler. Çünkü asıl mekanizmayı bilmediğiniz zaman sizinle konuşan modelin gerçekten düşünebilen, anlayabilen, sihirli bir varlık olduğuna inanabilmeniz mümkün olur. Buna inandıkça, tam da şirketlerin istediği şeyi yaparak, onunla daha fazla iletişim kurarsınız ve daha da bağımlı hâle gelirsiniz. Bu bir tuzaktır, çünkü eğer çok büyük bir veri havuzunu filtrelemekle uğraşmıyorsak aslında ihtiyacımız olmayan bu modeller, yaratıcı düşünme ve problem çözme yetilerimizi köreltme görevini çok başarılı bir şekilde yerine getirirler. Belli bir süre sonra, günlük yaşamımızda karşımıza gelen sorunları çözmek için bu modellere bağımlı olduğumuzda; modelleri kullanmak ücretli kılınacak ve yarattığı sorunu çözmek, kendi yarattığı boşluğu doldurmak için para ödemek zorunda kalacağız. Kullanılmadığı için körelen yaratıcı düşünme kabiliyetimiz ise yerini 'AI slop' denilen, ileriye değil, sadece geriye dönüp bize çıktı üretebilen, dolayısıyla asla gerçekten yaratıcı olma kabiliyetine erişemeyecek, ihtimal ilkesinden fazlasını algılayamayan cevaplara bırakacaktır. Bu durumda da bir eşik noktası söz konusudur. Modelleri pazarlayan insanlar 'yapay zeka' ve insanlık arasındaki eşik noktasını halihazırda geçmiş olduğumuz, bu nedenle 'ya buna ayak uyduracağımızı ya da geride kalacağımızı' söyler dururlar. Çünkü eğer ki toplumu halihazırda geri döndüremez veya kontrol edilemez bir teknolojinin mutlak olduğuna inanabilirlerse, kimse geri döndürmeye veya kont-

4 Félix Guattari ve Gilles Deleuze, *Bin Yayla*, çev. Emre Sünter (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2024).

rol etmeye tenezzül etmeyecektir. Ve bu, şirketlerinin hisselerine fayda sağlayacaktır. 'Yapay zeka' baloncuğu patladığında zarar görecektir. 'Yapay zeka' şirketler olduğu için onlar tarafından empoze edilen propagandayı tanıyıp, buna karşı direnç göstermek, ulaşabileceğimiz en önemli farkındalıktır.

Canlılık, açık bir sistemdir. Yani canlılığın belki de en önemli özelliği; dış çevreyle sürekli olarak madde, enerji ve bilgi alışverişi yapabilen bir sistem olmasıdır. Kısacası, bir canlının varlığını sürdürebilmek ve hayatta kalabilmek için sürekli olarak değişmesi, dışarıdan madde alması veya dışarıya madde vermesi gerekir. Bu nedenle canlılar eşikte yaşar. Varlığın her noktası bir eşik noktasına evrilir ve bu noktalar birbirlerini tamamlayarak sonsuza kadar giden bir doğruya dönüşür. Vücudumuzun ve hayatta kalma içgüdümüzün gerçekleştirdiği değişimlerin yanında, bizlere 'asıl değişimler' gibi gelen, hayatımızla alakalı rutin bozucu değişimler de vardır. Bu değişimler, içlerinde belirsizliği barındırdıkları için çoğunlukla korkutucu gelir. Rutinin bozulması, yeni bir rutinin inşa edileceği anlamına gelir. İnsan, sürecin ne getireceğini tamamiyle bilmediği için bu tür eşik noktalarından endişe eder. Ancak ne kadar ürkütücü gelirse gelsin; değişim, hayatı hayat yapan mihenk taşı olmaya devam edecektir. Bu gerçeklikten kaçmaya, geçici çözümler bulmaya çalışmak yerine değişimi kabul etmemiz ve ona ayak uydurarak yolumuza devam etmemiz bize değişim bağlamında aslen kim olduğumuzu gösterecektir. Bu ayak uydurma; kendini direniş, değişim hakkında bilgi edinme veya bir aksiyon alma olarak da gösterebilir. Hayat okyanusunda yüzerken zamanla üzerimize gelen dalgaların neleri getirdiği, neleri götürdüğü ve nelerin o dalgaların şiddetine rağmen sabit kaldığı; bizi, kendi kimliğimize dair önemli neticelere eriştirecektir. Bu somut eşik noktalarından en keskin hissettireni kuşkusuz olarak ölüm noktasıdır. Ölüm, açık sistem olan canlılığın

entropiye kısa süreli karşı koyuşunun alayıdır. Biliş, bize bu eşik noktasının her gün daha yakında olduğunu hatırlatır ve bu bilgiyle barışık yaşamak için bazı inanç sistemleri, güven tutanakları yaratma ihtiyacı hissederiz.

Bu kritik eşik noktası, varlığımızı sorgulamaya iten bir güce dönüşür. Martin Heidegger, eşik 'iki alan arasındaki geçiş' veya 'yeni bir kavrayışa varış' şeklinde ontolojik bir sınır olarak tanımlar.⁵ Ona göre eşik, dünyada var olma (*Dasein*) deneyimimizde sıradan olandan hakikatin olduğu gerçekliğe geçişin yaşandığı kritik bir bölgedir. Ona göre en kesin sınır, ölümdür. Bireyin varoluşunda erişebileceği en nihai eşik ve ufuk noktası olmasının yanında, insanı diğer herkes (*Das Man*) olmaksızın soyutlayıp kendi varlığıyla burun buruna gelmesini sağlayan noktadır. Bu eşik farkındalığı, kişiyi sorgulamaya iter ve bu sayede varlığı hakkında neticelere varması mümkün olur. Hiçliğin veya olmamanın düşüncesi, bireyi çok korkuttuğu için inanacak başka bir gerçeklik arar. Belirsizliği ortadan kaldırmaya çalışarak aslen kanıtlanabilen bir şey olmamasına rağmen ölüm eşiklerinin sonrasını bildiğini iddia eder. Ve buna dair olan inancı, onu ölümün gerçekliği hakkında rahatlatan bir destek aparatına dönüşür.

Çoğu insanın inandığı veya inanmak istediği 'Her şeyin bir nedeni vardır.' düşüncesinin de asıl kaynağı budur. Bu prensip, ona inanan ve ona göre yaşayan insanların hayatta karşılıklarına ne çıkarsa çıksın o değişimi kabullenerek önlerine bakmalarını sağlar. Sonuçta 'kader' inancının sağladığı rahatlık da burada yatar, eğer her şey önceden belirlenmiş determinist bir çizelgeye göre yaşıyorsa, ilerde kişinin karşısına çıkacak hiçbir değişimden kaçmasına veya endişe duymasına gerek kalmayacaktır. Bu düşünce biçimi bireyi rahatlatma potansiyeline sahip olsa bile, gerçekliği yansı-

5 Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Alfa Yayınları, 2024), 551.

tığını göstermez. İnsanlar olarak başka kişilerin acısının altında bir neden aramaya yatkınsınız. Bunun nedeni ise; eğer ki o nedeni bulabilirsek, eğer yaşanan acıyı o spesifik nedene bağlayabilir ve mantık çerçevesine koyabilirsek bu acıya sebep olan şeylere nasıl karşı koyabileceğimizi öğrenebiliriz ve bizim de o kişinin yaşadıklarını yaşamamız gerekmez. Ancak bazen, kişi her şeyi kendi kafasında oluşturduğu yönergeye göre doğru yapsa da bazı olaylardan kaçamaz, sıyrılamaz, kendi başına gelmesini engelleyemez. Bu durumda, bir kişinin yaşadığı şeyler hakkında neden aramak, o kişinin bir şekilde yanıltta olduğunu ve yaşanan olayı engelleyebileceğine inanmak, sonucunda sadece buna inanan bireye zarar verir. Eğer yaşanan bazı trajedilerin, adları gibi, trajedi olduğunu ve bir nedeni olamayabileceğini kabullenirsek, kendimizin başına da kötü bir şey geldiğinde iç savaşa girmek ve neden aramak yerine olan olayı olduğu gibi kabullenip onunla nasıl başa çıkabileceğimizi düşünmeye geçebiliriz.

Sonuç olarak değişimden bağımsız tanımlanamayan eşik kavramının spesifik bir nokta olmasına gerek yoktur. Dijital değil, analog bir dünyada yaşadığımız için her soru tek bir cevaba sahip değildir. Canlılık bakımından eşik, varlığın her saniyesini kapsadığından dolayı baktığımız her yerde kendini gösterir. Eşik, soyut olabilen ve kişiden kişiye farklılık gösterebilen sınır noktalarıdır, bu nedenle analog sistemdeki çoğu değişim sürecinde mutlak bir eşik noktası bulmak oldukça zor olabilir. Yaşadığımız dönemde sırf düşünmek ve sorgulamak bile bir başkaldırı örneği hâline gelmiştir. Bu nedenle, ürettiğimiz bir şeyi değerli kılanın onu yaparken verdiğimiz emek, ona harcadığımız zaman ve karşılığında kazandığımız beceri olduğu unutmamamız gerekir. Eşik kavramı, insan hayatı dahilinde incelendiğinde mutlak sınırı, yani ölümü hazmedebilmek için yarattığımız

inanç sistemleri bizlere huzur kaynağı olabilse bile, içlerinde mutlak gerçekliği barındırdıklarını göstermez. Bir başkasının yaşadığı acının, veya bir trajedinin altında somut nedenler araması, sonucunda yalnızca bu nedeni arayan kişinin kendisine karşı daha yargılayıcı olmasını sağlar. Bu nedenle, her şeyin bir nedeni olduğuna dair geliştirilen inanç, ilk başta rahatlığa sebebiyet verse de, uzun dönemde zararlı bir hâle dönüşebilir. Mutlak eşik bilinciyle başa çıkmak için yarattığımız metodlar, bizleri rasyonel gerçeklikten soyutlayabilir. Eşiklerden oluşan bu hayatta; bireyin karşı koyduğu, tepkisiz kaldığı ve kabul ettiği tüm değişimler kimliğinin birebir yansımasıdır.

Kaynakça

- Edubirdie. "The Philosophical Theories Ship Of Theseus And Tabula Rasa". Erişim 19 Haziran, 2026. <https://hub.edubirdie.com/examples/the-philosophical-theories-ship-of-theseus-and-tabula-rasa/>
- Guattari, Félix ve Deleuze, Gilles. *Bin Yayla*. Çevirmen: Emre Sünter. İstanbul: Norgunk Yayınları, 2024.
- Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. Çevirmen: Kaan H. Ökten. İstanbul: Alfa Yayınları, 2024.
- Hobbes, Thomas. "On Identity and Difference". *Elements of philosophy: The First Section, Concerning Body* içinde, 100–101. London: R & W Leybourn, 1956.
- Manzi, Giorgio. "Before the Emergence of Homo sapiens: Overview on the Early-to-Middle Pleistocene Fossil Record (with a Proposal about Homo heidelbergensis at the Subspecific Level)." *International Journal of Evolutionary Biology*, (2011): 582678. doi:10.4061/2011/582678.

Düşünce Yazısı

DOI: 10.5281/zenodo.22667036

Sınırdan Var Olmak: İnsanın Geçiş Hallerine Disiplinlerarası Bir Bakış

Sümeyye GÜLEÇ

Giriş: Kavramsal Köken ve Eşiğin Doğası

Bir insan hayatı boyunca kaç kez değişir? Bu sorunun kesin bir cevabı yoktur. Çünkü insan, doğduğu andan itibaren tek bir kimlikle yaşamaz; sürekli yeni durumlara, yeni roller ve yeni anlamlara geçiş yapar. Belki de yaşamın en belirgin özelliği, varılacak bir yerden çok, sürekli aşılması gereken eşiklerden oluşmasıdır.

Nitekim mezun olduğumuz gün, evden ilk ayrıldığımız an, yeni bir işe başladığımız ilk sabah ya da uzun bir hastalık döneminden sonra yeniden günlük yaşama dönmeye çalıştığımız zamanlar... Hayatımızın bazı anlarında kendimizi ne tamamen eski hâlimizin içinde ne de bütünüyle yeni bir başlangıcın içinde hissederiz. İşte bu arada kalmışlık hâli, 'eşik' kav-

ramının en görünür karşılıklarından bazılarıdır. Eşik, ilk bakışta soyut ve anlaşılması güç bir kavram gibi görünse de aslında insanın her gün deneyimlediği geçiş anlarının ortak adıdır. Bu nedenle bu yazı, eşik kavramını yalnızca teorik tartışmalar üzerinden değil, gündelik yaşam örnekleri üzerinden ele almayı amaçlamaktadır.

Bir evin dış kapısının eşikinde durduğunuz anı düşünün. Ne tam içeridesinizdir (güvende, ev kıyafetleriyle, mahrem alanda) ne de tam dışarıda (sokakta, kamusal kuralların geçerli olduğu yabancı dünyada). O fiziksel eşikte dururken hem sokağın rüzgarını hisseder hem de evden gelen yemeğin kokusunu alırsınız. İki dünya da üzerinizde aynı anda hak iddia eder. İşte zihinsel ve toplumsal eşikler de tam olarak böyledir; insanı iki farklı gerçekliğin arafında bırakarak sarsıcı ama bir o kadar da dönüştürücü bir deneyim sunarlar. Bu çalışma; eşik kavramını psikofizikten felsefeye, sosyolojiden ahlaki yol ayrımlarına, kültürel anlatılardan yapay zekâ teorilerine uzanan disiplinlerarası bir hat üzerinden incelemeyi ve insanlığın bugün dayandığı en büyük teknolojik kırılmayı anlamlandırmayı amaçlamaktadır.

1. Psikofiziksel Eşik: Algının ve Biyolojinin Sınırı

Disiplinlerarası yolculuğumuza kavramın en somut ve ölçülebilir katmanından, psikoloji ve fizyolojinin kesişim noktası olan psikofizikten başlamak gerekir. Ancak buradaki mesele laboratuvar ölçümleri değil, insanın dünyayla kurduğu o sınırlı temasın hikayesidir.

Ernst Weber ve Gustav Fechner gibi öncülerin deneysel çalışmalarında eşik; bir ses dalgası, bir ışık huzmesi veya bir acı gibi dış dünyadan gelen bir uyarıcının insan organizması ve sinir sistemi tarafından fark edilebildiği o en alt sınır çizgisine

(mutlak eşik) denk gelir.¹

İnsan biyolojisi, dışarıdaki tüm kozmik akışı doğrudan absorbe edemez; onu belirli duyuşal pencerelerden süzerek içeri alır. Bu durumu anlamak için günlük yaşamımızda sürekli deneyimlediğimiz basit bir ana odaklanabiliriz: Büyük bir sürahi suya tek bir şeker tanesi atıp karıştırdığınızda diliniz hiçbir şey hissetmez. Şeker miktarını molekül molekül artırdığınızda, suyun tadındaki o ilk belirsiz tatlılığı yakaladığınız an tat alma eşikinizdir.

Sık sık başımıza gelen bu durum bize felsefi olduğu kadar çok insani bir kapı aralar: Bizler dünyayı olduğu gibi değil, sadece duyuşal biyolojimizin izin verdiği 'eşikler' ölçüsünde algılarız. Hayatımızdaki birçok duyuşal ve zihinsel değişim de böyledir; içimizdeki kırılmalar molekül molekül birikir, sessizce büyür ve ancak ruhumuzun mutlak eşikini aştığı gün canımızı yakmaya başlar.

2. Felsefi Eşik: 'Oluş' Felsefesi ve Sınır Deneyimi

Felsefe dünyasına adım attığımızda, eşik kavramı mekanik bir algı sınırı olmaktan çıkıp, varoluşun en hareketli ve sancılı alanına dönüşür. Felsefe, eşikte durmayı sabit bir kimliğe sahip olmaya bir meydan okuma, insanın kendini arama çabası olarak görür.

Fransız düşünür Gilles Deleuze'ün 'oluş' (*devenir*) felsefesinde eşik, katı yapıların çözüldüğü ve her şeyin akışkan hale geldiği bir potansiyeller bölgesidir.² Doğadaki en güzel örneği bir tohumun toprağın altında çatlayıp filizlendiği ama henüz yeryüzüne çıkıp yaprak açmadığı o gizli zamandır.

1 Ernst Heinrich Weber, *EH Weber on the Tactile Senses* (London: Academic Press, 1996); Gustav Theodor Fechner, *Elements of Psychophysics* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966).

2 Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *Bin Yayla: Kapitalizm ve Sızofreni*, çev. Ali Akay (İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2017).

O varlık artık bir tohum değildir, ama henüz bir çiçek veya ağaç da değildir. Tam olarak 'arada' yani saf bir oluş halindedir.

İnsan hayatında da zamanın ve yaşlanmanın felsefi eşiği böyledir. Aynaya her gün baktığınızda yaşlandığınızı dalga dalga fark etmezsiniz; süreç pürüzsüz bir akış gibidir. Ancak bir gün çekmece- den eski bir fotoğraf albümü çıkarıp on yıl önceki halinize baktığınızda, zihninizde bir kırılma yaşa- nır ve felsefi bir eşiğin çoktan geçildiğini, artık eski insan olmadığınızı anlıyorsunuz. Martin Heidegger'e göre sınır (ve dolayısıyla eşik), bir şeyin bittiği yer değil, aksine o şeyin özünün ve otantik varlığının başladığı yerdir.³

İnsan, kendi ölümlülüğünün ve büyük bir hastalık, varoluşsal bir kriz anı ya da derin bir kayıp gibi sınırlarının eşiğine geldiğinde ancak o zaman maskelerinden sıyrılır ve hayatın gerçek anlamıyla, kendi çıplaklığıyla yüzleşebilir.

3. Sosyolojik ve Antropolojik Eşik: Geçiş Ritüelleri ve 'Liminality'

Felsefenin bireysel ve varoluşsal olarak ele aldığı arada kalma durumu, sosyoloji ve antropolojide toplumsal yapıları bir arada tutan ya da dönüş- türen kolektif bir süreç olarak

karşımıza çıkar. Fransız sosyolog Arnold van Gennep ve sonrasında bu fikri geliştiren kültürel antropolog Victor Turner, eşik (liminality) kavramını toplumsal yaşamın merkezine yerleştir- miştir.⁴ Gennep'e göre toplumlar, bireylerin statü değişikliklerini (çocukluktan yetişkinliğe, bekar- lıktan evliliğe, sivilikten askerliğe) Geçiş Ritüelleri ile kurumsallaştırır.

Bu durumun en canlı örneği, askere gidecek gençlerin celp döneminden önceki o son bir hafta- sıdır. Bu gençler işlerinden istifa etmişlerdir, yani eski sivil ve üretken statüleri sona ermiştir. Ancak henüz kışlaya teslim olup üniformayı giymedikleri için asker de değildirler. Saçları kazıtılır, omuzla- rına Türk bayrağı sarılır, mahalleli onlara kural- sız bir serbestlik tanır. O bir hafta boyunca genç adam toplumsal bir boşlukta, tam bir 'sosyolojik eşikte' yaşamaktadır. Benzer şekilde geleneksel kına ge- celeri de buna örnek verilebilir.

Victor Turner, bu eşik evresindeki insanların tüm toplumsal rütbe, sınıf ve mülkiyetlerinden soyunarak birbirleriyle kurdukları yoğun, hiye- rarşisiz ve mutlak eşitlik duygusuna *communitas* der. Asker uğurlamasındaki veya kına gecesindeki o kolektif duygu birliği tam olarak budur. Ancak modern ve akışkan toplumda bu geleneksel ritü- eller bağlayıcılığını yitirmiştir.⁵ Bunun sonucunda modern insan, ucu açık ve kronik bir 'eşikte mah- sur kalma' krizi yaşamaktadır.

Bir edebiyat öğretmeni olarak her yıl sınıfla- rımda bu eşiğin en somut ve sancılı haline şahit oluyorum: Lise son sınıftaki öğrencilerim, oku- lun son aylarında tam anlamıyla iki dünya ara- sında sıkışmışlık yaşarlar. Arkalarında bıraktık- ları o sıralar ve 'liseli' kimliği onlara dar gelmeye başlamıştır; ancak önlerinde duran o büyük sınav barajını geçip henüz toplumun gözünde 'yetişkin' veya 'üniversiteli' statüsünü de kazanmamışlardır. Çocukluk odaları ile geleceğin belirsizliği arasın- da sıkışan bu gençlerin gözlerinde, Turner'ın bah- settiği o kuralsızlığın, o aidiyetsizliğin ve yarın korkusunun izlerini okumak mümkündür. Onlar, modern dünyanın kendi ritüellerini üretemediği o belirsiz alanda, tek başlarına bir varoluş mücade- lesi verirler.

3 Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011).

4 Arnold van Gennep, *The Rites of Passage* (Chicago: Univer- sity of Chicago Press, 1960); Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (Chicago: Aldine Publishing, 1969).

5 Zygmunt Bauman, *Akışkan Modernite*, çev. Sinan Okan Çavuş (İstanbul: Can Yayınları, 2017).

Üniversiteden mezun olmuş ama yıllarca iş bulamamış bir genci düşünün: Öğrenci kartı iptal edilmiştir (artık öğrenci değildir) ama bir işi ve kartviziti de yoktur (çalışan bir yetişkin de değildir). Bu genç, modern toplumun kurumsal boşluğunda ne o ne bu olabildiği her sabah ‘Ben kimim?’ sorusuyla uyandığı sancılı bir ekonomik ve psikolojik eşikte yıllarca beklemek zorunda kalmaktadır.

4. Ahlaki Eşik: İyiliği ya da Kötülüğü Seçme Anı

İnsanın dünyadaki en eski ve en derin eşik deneyimi, ahlaki bir kararın sınırında durduğu o tekinsiz andır. Hayat bizi her gün iyilik ile kötülük, vicdan ile ego, dürüstlük ile kolaycılık arasında bir yol ayrımına getirir. Bu eşikte dururken insan, yalnızca dış dünyadaki bir kapıdan geçmez; kendi ruhunun karanlığı ve aydınlığı arasında bir seçim yapar. Dostoyevski’nin karakterlerinde gördüğümüz o derin varoluşsal sancı, tam olarak bu ahlaki eşiğin üzerinde yaşanır. İnsan, sınırın ötesine geçip bir kötülüğü veya bir haksızlığı seçtiğinde artık eski masumiyetine asla geri dönemez; eşik aşılmış ve ruh başka bir boyuta dönüşmüştür. Ancak asıl büyüleyici olan, insanın bu eşikteki özgürlüğüdür. Jean-Paul Sartre’ın belirttiği gibi, insan seçimlerinden ibarettir ve bu ahlaki eşikte yapayalnızdır.⁶ İyiliği seçmek çoğu zaman konforlu olanı değil, zor ve fedakârlık gerektiren yolu seçmektir. Immanuel Kant’ın ‘ödev ahlakı’ çerçevesinden bakarsak, insanın hiçbir çıkar gözetmeksizin, sadece doğru olan bu olduğu için o eşikten atlaması onun en saf insanı yönüdür.⁷ Bir insan bencilliğin sınırını aşıp bir başkasının acısına el uzattığında, içindeki o insani

eşiği yukarı taşır. Bu yönüyle iyilik ya da kötülük arasındaki o görünmez ahlaki çizgi, insanın kendi karakterini her gün yeniden inşa ettiği en gerçek, en çıplak ve en insancıl varoluş eşiğidir.

5. Kültürel Eşik: Romanlar, Mekânlar ve İnsan Olma Deneyimi

Eşik kavramı yalnızca bilimsel ve toplumsal alanlarda değil, insanın ürettiği hikâyelerde ve yaşadığı mekânlarda da karşımıza çıkmaktadır. İnsan hem anlatılar aracılığıyla hem de içinde bulunduğu fiziksel çevre sayesinde sürekli bir geçiş deneyimi yaşamaktadır. Bu yönüyle edebiyat ve mimarlık, eşik kavramının gündelik yaşamdaki somut karşılıklarını görünür kılan iki önemli alandır.

Edebiyatta birçok karakter, eski kimliği ile yeni benliği arasında bir dönüşüm süreci yaşar. Özellikle modern edebiyatta karşımıza çıkan yabancılaşmış birey ne geçmişe tamamen ait olabilir ne de geleceğin belirsiz dünyasına bütünüyle uyum sağlayabilir. Bu nedenle eşik, insanın sürekli değişen kimliğinin anlatısal bir karşılığına dönüşmektedir. Örneğin Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* adlı eserinde Turgut Özben, toplumun dayattığı kalıplaşmış roller ile kendi içsel gerçekliği arasında sıkışmış, geri dönüşü olmayan bir varoluşsal eşikte yaşar.⁸ Franz Kafka’nın *Dönüşüm*’ünde Gregor Samsa’nın bir sabah kendini devasa bir böceğe dönüşmüş olarak bulması ise insan ile insan olmayan arasındaki sınırın ne kadar kırılgan olduğunu gösteren çarpıcı bir eşik deneyimidir. Aynı zamanda bireyin kendi yaşam alanına yabancılaşmasını da görünür kılmaktadır.⁹

Benzer şekilde sinema ve popüler kültür anlatılarında da eşik, hikâyenin kırılma noktasıdır.

6 Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk Bir İnsancılıktır*, çev. Asım Bezirci (İstanbul: Say Yayınları, 2019).

7 Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. Ioanna Kuçuradi (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2002).

8 Oğuz Atay, *Tutunamayanlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022).

9 Franz Kafka, *Dönüşüm*, çev. Ahmet Cemal (İstanbul: Can Yayınları, 2022).

Matrix filmindeki Neo karakterinin önüne konulan kırmızı ve mavi hap arasında yaptığı seçim, geri dönüşü olmayan bir eşik deneyiminin popüler kültürdeki en bilinen örneklerinden biridir.

Doğu felsefesinde ve tasavvufta da eşik, insanın hamlıktan pişmeye doğru giden yolculuğunun başlangıcıdır. Mevlana'nın *Mesnevi*'ye 'Dinle neyden!' diyerek başlaması tesadüf değildir.¹⁰ Ney, aslında kamışlıktaki evinden koparılmış, içi boşaltılmış ve üzerinde yedi delik açılmış bir kamıştır. Ne tam eski evine (kamışlığa) aittir ne de üfleyen nefesi olmadan tek başına bir anlam ifade eder. O, acı dolu bir dönüşüm eşliğinden geçerek 'boşalmış', ancak bu sayede ilahi nefesi ve hakikati aktaran bir aracıya, yani saf bir oluş eşğine dönüşmüştür. İnsanın dünyadaki varoluşsal arafı da tam olarak neyin bu hikâyesine benzer; insan da içindeki hırsları ve egoyu boşaltabildiği ölçüde kendi gerçek sesini bulur.

Mimarlıkta ise eşik, yalnızca bir kapının fiziksel sınırını ifade etmez. Bir yapının avlusu, koridoru, merdiveni ya da giriş alanı, bireyi bir deneyimden diğerine hazırlayan geçiş alanlarıdır. Geleneksel Türk evlerinde sokaktan doğrudan yaşam alanına girilmez; önce avluya, ardından sofa ya ve daha sonra odalara geçilir. Aynı şekilde cami mimarisinde avludan ibadet alanına doğru ilerlemek, bireyi yalnızca fiziksel olarak değil, zihinsel ve manevi olarak da farklı bir atmosfere hazırlar. Böylece eşik, insanın bir durumdan başka bir duruma geçişini düzenleyen görünmez bir rehberdir. Mimar Juhani Pallasmaa'nın da vurguladığı gibi mimarlık yalnızca görülen bir yapı değil, insanın tüm duyularıyla deneyimlediği bir yaşantıdır. Bu nedenle mekânsal eşikler, bireyin dünyayla kurduğu ilişkinin önemli bir parçasını

oluşturmaktadır.¹¹ Bu açıdan bakıldığında edebiyat ve mimarlık, insanın yalnızca yaşadığı dünyayı değil, kendisini de yeniden anlamlandırmasına yardımcı olan eşik alanlarıdır. İnsan, bazen bir roman kahramanının dönüşümünde, bazen de bir kapının eşliğinden içeri adım atarken kendi değişiminin izlerini fark etmektedir.

6. Çağdaş Eşik: Dijitalleşen Dünyada İnsan Olmak

Tüm bu tarihsel, biyolojik ve toplumsal eşiklerin ötesinde, bugün insanlık kolektif olarak daha önce hiç deneyimlemediği, türsel düzeyde radikal bir kırılma noktasına dayanmıştır: Yapay zekâ ve dijitalleşme çağı. Bu yeni eşik, insan yaşamını ve mahremiyetini en derinden sarsan iki temel düzlemidir.

Sosyal medya, günümüzde kamusal alan ile özel alan arasındaki geleneksel sınırları yeniden şekillendirmektedir. Daha önce yalnızca yakın çevreyle paylaşılan birçok duygu, düşünce ve deneyim artık geniş kitlelerle paylaşılabilir. Bu durum, insanın kendisini nasıl sunduğu ile gerçekte nasıl yaşadığı arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmesini gerektirmektedir. Birey, dijital ortamda oluşturduğu kimlik ile gündelik hayattaki benliği arasında gidip gelen yeni bir eşik deneyimi yaşamaktadır. Belki de çağımızın en görünmez eşığı, yalnız kalmak ile sürekli görünür olmak arasındaki sınırın giderek belirsizleşmesidir.

Öncelikle mesleklerin ve toplumsal sınıfların eşığı altüst olmaktadır. Eskiden bir metin yazarının, yazılımcının, avukatın veya grafik tasarımcının mesleki eşığı, yıllarca süren eğitimle damıtılmış 'yaratıcılık ve teknik bilgi' standardı üzerine kuruluydu. Bugün yapay zekâ araçlarına verilen birkaç satırlık bir komutla, insanların günler hat-

¹⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismaioğlu (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012).

¹¹ Juhani Pallasmaa, *Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular* (İstanbul: YEM Yayın, 2011).

ta haftalar boyunca üzerinde çalışabileceği kodlar, görseller ve metinler saniyeler içerisinde üretilmektedir. Bu durum beraberinde sanatsal 'özgünlük' eşiğinin de sorgulanmasını getirmektedir. Milyonlarca gerçek sanatçının eserini tarayarak(öğrenerek) saniyeler içinde yeni bir görsel üreten yapay zekanın ürettiği içerikler, sanatın ve yaratıcılığın sınırlarını yeniden düşünmemize neden olmaktadır. Sanatın, emeğin ve özgünlüğün tanımı da bugün yeniden tartışılmaktadır.

Öte yandan bu teknolojik kırılma insan ilişkileri ile insanın kendisini tanımlama biçimleri arasındaki sınırları da yeniden şekillendirmektedir. Günümüzde yapay zekâ ses modelleriyle veya chatbotlarla sabahlara kadar dertleşen, onlarla duygusal bağ kuran ve hatta onlara âşık olduğunu belirten insanların sayısı hızla artmaktadır. Bu durum, insani bağ ve empati kavramlarının artık yalnızca biyolojik bir bedene bağlı olarak düşünülüp düşünülemediği sorusunu gündeme getirmektedir.

Aydınlanma felsefesinden beri insan, "Düşünüyorum, o halde varım." diyerek aklını merkeze alarak dünyayı anlamlandırmaya çalışmıştır. Ancak bugün kendisinden çok daha hızlı hesaplayan, analiz eden ve öğrenen sistemlerle karşı karşıya gelmesi, insanı yeni bir varoluşsal sorgulamaya yöneltmektedir. Artık yapay zekâ sadece bir araç değil; insanın kimliğini, yalnızlığını ve varoluşunu yeniden düşünmesine neden olan yeni bir ayna eşiğidir.

Sonuç

İnsan deneyimi, tarih boyunca sınır çizgileri üzerinde şekillenmiştir. Duyularımızın sınırlarından toplumsal geçiş ritüellerine, vicdani mücadelelerden yapay zekânın dönüştürdüğü yeni dünyaya kadar her dönem kendi eşiklerini üretmiştir.

Mevlana'nın işaret ettiği ney gibi, insan da kendi içini hırslarından ve eski kalıplarından boşaltabildiği, o sancılı dönüşüm eşiklerinde durmayı göze alabildiği ölçüde kendi içsel sesini bulur. Belki de insan olmanın özü, hiçbir zaman tek bir yere bütünüyle ait olmamak; sürekli yeni eşiklerden geçerek kendini yeniden inşa etmektir. Bu nedenle eşik, yalnızca bir sınırı değil, insanın değişme ve dönüşme kapasitesini de ifade eder. İnsan yaşamı tamamlanmış bir hikâye değil, sürekli yeniden başlayan bir geçişler bütünüdür.

Kaynakça

- Atay, Oğuz. *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Modernite*. Çev. Sinan Okan Çavuş. İstanbul: Can Yayınları, 2017.
- Deleuze, Gilles ve Félix Guattari. *Bin Yayıla: Kapitalizm ve Şizofreni*. Çev. Ali Akay. İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2017.
- Fechner, Gustav Theodor. *Elements of Psychophysics*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966.
- Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. Çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011.
- Kafka, Franz. *Dönüşüm*. Çeviren Ahmet Cemal. İstanbul: Can Yayınları, 2022.
- Kant, Immanuel. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çeviren Ioanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2002.
- Matrix, The. Yönetmen: Lana Wachowski ve Lilly Wachowski. Warner Bros., 1999.
- Pallasmaa, Juhani. *Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular*. İstanbul: YEM Yayın, 2011.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Mesnevî*. Çev. Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Sartre, Jean-Paul. *Varoluşçuluk Bir İnsancılıktır*. Çeviren Asım Bezirci. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Turner, Victor. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing, 1969.
- Van Gennep, Arnold. *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
- Weber, Ernst Heinrich. *EH Weber on the Tactile Senses*. London: Academic Press, 1996.

İnceleme Yazısı

DOI: 10.5281/zenodo.22674697

Virginia Woolf'un Orlando'sunda Felsefi ve Edebi Eşikler

Z. Kevser ŞAHİN

Virginia Woolf'un bir şaka¹ olarak yazmaya başladığı *Orlando: A Biography*, yayımlanmasının üstünden geçen yaklaşık bir asırda toplumsal cinsiyet, yabancılaşma, benlik ve bireyselleşme gibi temalar etrafında felsefi, edebi ve sosyolojik tartışmalara zemin hazırlamış ve bu tartışmalarıyla dönemi için önemli bir eşiği temsil etmiştir.

Şaka ile ciddiyet, Doğu ile Batı, erkek ile kadın ve geçmiş ile gelecek arasında kalan roman, Orlando adlı genç bir soylu oğlanın hayat hikayesini anlatır. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar uzanan roman, Orlando'yu 16 yaşından 36 yaşına kadar takip eder. Orlando bu süre zarfında erkekten kadına dönüşür, servetini kaybeder ve geri kazanır, İngiltere'den Türkiye'ye seyahat eder ve geri döner, aşık olur, edebi eserler ortaya koyar ve toplum ve zaman içinde akışkan bir şekilde hareket eder.

¹ Virginia Woolf, *A Writer's Diary: Being Extracts from the Diary of Virginia Woolf*, ed. Leonard Woolf (London: Hogarth Press, 1953), 128.

Roman, edebi manada birçok perspektifte eşik niteliği taşır. Örneğin Woolf, *Orlando*'nun cümlelerinin dolaysız², dilinin ise yarı komik, yarı ciddi, ve epey abartılı³ olmasını hedefler. Kullanılan dil Woolf'un kullandığı tekniği derinleştirir, zira Woolf'un diğer eserlerinde de görülen bilinç akışı tekniği bu eserde bir biyografiye uyarlanarak aktarılır. Woolf'un biyografi türünü seçmesi dikkate değer bir detaydır, önceki eserlerinde denediği biyografi türünü *Orlando*'da derinlemesine işleyen Woolf, esere bir karakter olarak biyografi yazarını da ekleyerek ilişki katmanlarını genişletir. Knopp, romanın en önemli ilişkisinin Orlando ile biyografi yazarı arasında olduğunu söyler.⁴ Woolf, eserin türünü romandan farklı kılarak Orlando ve yazar arasındaki ilişkiyi incelemeye fırsat yaratır. Eleştirmenler, *Orlando*'yu bir biyografi mi, biyografi hicvi mi, tarih mi, tarih hicvi mi, roman mı, yoksa alegori mi olarak ele alacaklarını bilemediklerini yazarlar.⁵ Woolf'un edebi tercihi, Orlando'yu bu belirsizlik içinde güçlü kılar.

Roman boyunca Woolf'un dili sadedir, anın kendisini anlatır. Woolf, gündelik bir anın bütünü ile yaşanmasını, bu yaşantının duygusal ağırlığını detaylı ve eksiksiz betimler.⁶ Bu yaklaşım, Orlando'nun dört asır süren hayatını bir anlar kümesi olarak aynı düzlemde sunar. Orlando'nun hayatı zamanın olağan akışında ilerlemez. Orlando'nun hayatının anlatısı dört asırı kapsasa da, onun hayatından yalnızca 20 sene açıklanır. Metin içinde zaman ilerlese de, Woolf'un dili ve yaklaşımı, zamansal bütünlüğün bu şekilde parçalanmasını

okura sezdirmeden gerçekleştirebilir.

Woolf, Orlando'nun hayatını tasvir ederken kullandığı dilde erkeklik ve dişiliğe dair imgeler belirler. Bu imgeler her zaman Orlando'nun cinsiyeti ile uyuşmaz. Orlando'nun o anki cinsiyeti okur için belirli olsa da metin "erotik bir kafa karışıklığından haz alır".⁷

Roman felsefi perspektiften de incelenebilir. *Orlando*'da görülen temel felsefi öge benlik fikridir. Orlando, dört asır ve iki cinsiyet boyunca yaşarken hem aynı kalan hem de gelişen ve değişen bir karakter olarak tasvir edilir. Orlando, roman boyunca aynı karakteristik özellikleri taşır, geçirdiği değişimler onun benliğini değiştirmez.⁸ Fakat bu değişmez benlik izlenimi romanın sonunda sarsılır. Orlando, aynı anda kaç farklı zamanın ve kaç farklı insanın kendi içinde barındığını sorgular. Bu çoğulluk, bireyleşme sürecinin bir aşaması olarak görülebilir. Orlando, roman sonunda tek ve gerçek bir benlik haline gelir.⁹

Başka bir perspektifte, *Orlando* cinsiyetin özsel değil edimsel olduğu fikrini Judith Butler'ın *Gender Trouble*'ından önce dile getirir.¹⁰ Judith Butler'ın 1990'ların başında ortaya koyduğu edimsellik teorisi, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımı sorgulayarak her iki kavramın da tekrarlanan eylemler yoluyla toplumsal olarak inşa edildiğini öne sürer.¹¹ Bu görüşe göre cinsiyet bir öz değildir. Aksine, toplum bağlamında tekrar eden performanslar ile sürekli yeniden üretilen bir etkidir.¹²

Orlando, bir kadının erkek gibi davranması ya

2 Woolf, *A Writer's Diary*, 136.

3 Woolf, *A Writer's Diary*, 120.

4 Sherron E. Knopp, "If I Saw You Would You Kiss Me?: Sapphism and the Subversiveness of Virginia Woolf's *Orlando*," *PMLA* 103, no. 1 (January 1988): 24–34.

5 Clifton Snider, "A Single Self: A Jungian Interpretation of Virginia Woolf's *Orlando*," *Modern Fiction Studies* 25, no. 2 (Summer 1979): 264.

6 Kari Elise Lokke, "Orlando and Incandescence: Virginia Woolf's Comic Sublime," *Modern Fiction Studies* 38, no. 1 (Spring 1992): 235–252.

7 Nancy Cervetti, "In the Breeches, Petticoats, and Pleasures of *Orlando*," *Journal of Modern Literature* 20, no. 2 (Winter 1996): 166.

8 Zeynep Z. Atayurt, "Virginia Woolf, Orlando ve İstanbul," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 51, no. 1 (2011): 107–122.

9 Snider, "A Single Self," 267.

10 Cervetti, "Breeches, Petticoats, and Pleasures," 168.

11 Gerasimos Kakoliris, "Judith Butler on Gender Performativity," *Dianoësis: A Journal of Philosophy* 17, no. 1 (2025): 57.

12 Gerasimos Kakoliris, "Judith Butler on Gender Performativity," 80.

da bir erkeğin kadın gibi davranması sonucu ortaya çıkan bir karakter değildir. Orlando hem bir erkektir hem de bir kadındır. Bu ikiliğin Orlando'nun hiç düşünmediği bir şey olması¹³, karakterin kendi cinsiyetine ve kimliğine yabancılaşmış olduğunu gösterebilir. Orlando'nun bir özü olmadığı savunulabilir. O kendini yaşadıkları, düşündükleri, içinde bulunduğu mekanlar ve yazdıkları doğrultusunda sürekli yeniden yaratır.

Bununla birlikte, bahsedilen yabancılaşmanın ve değişimin tek örneği Orlando'nun cinsiyetidir. Orlando bir soylu olarak dünyaya gelir ve bir soylu olarak ölür, onun sosyal kimliği cinsiyet detayı dışında değişime uğramaz. Orlando zamanda, mekanda ve cinsiyetinde seyahat ederken statüsünden vazgeçmez. Orlando'ya tanınan dönüşüm alanı, onun sınıfı tarafından ona sağlanan bir alandır. Bu bakımdan roman, cinsiyetin ve kimliğin akışkanlığını kutlarken, bu akışkanlığın kimin için, hangi koşullar altında mümkün olduğu sorusunu da, belki bilinçsizce, açığa çıkarır.

Sonuç olarak, zaman, mekan ve cinsiyet içinde hareket eden bir karakter olarak Orlando; edebi türler, şaka ve gerçeklik arasında hareket eden bir roman olarak ise *Orlando*, felsefi ve edebi bakımdan incelendiğinde çağı için çeşitli eşikler barındırır. Woolf, eserin türü, dilli ve tekniği bakımından zamanında eleştirmenlerin kafasını karıştıran bir yapı ortaya koymuş, çağının ötesinde bir edebi zenginlik inşa etmiştir. Eser, felsefi perspektifte benlik, cinsiyet ve yabancılaşma temalarını tartışmıştır. Woolf, iki perspektiften de, bu belirsizlikleri ve ikilikleri çözmeye çalışmaz. Felsefi ve edebi bakımdan öne sürdüğü çelişkiler, eseri çağının ötesine taşır, zamanının ötesinde sorular sorar.

Kaynakça

- Atayurt, Zeynep Z. "Virginia Woolf, Orlando ve İstanbul." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 51, no. 1 (2011): 107–122.
- Cervetti, Nancy. "In the Breeches, Petticoats, and Pleasures of Orlando." *Journal of Modern Literature* 20, no. 2 (Winter 1996): 165–175.
- Gerasimos Kakoliris, "Judith Butler on Gender Performativity," *Dianoesis: A Journal of Philosophy* 17, no. 1 (2025): 57.
- Knopp, Sherron E. "If I Saw You Would You Kiss Me?": Sapphism and the Subversiveness of Virginia Woolf's *Orlando*." *PMLA* 103, no. 1 (January 1988): 24–34.
- Lokke, Kari Elise. "Orlando and Incandescence: Virginia Woolf's Comic Sublime." *Modern Fiction Studies* 38, no. 1 (Spring 1992): 235–252.
- Snider, Clifton. "A Single Self: A Jungian Interpretation of Virginia Woolf's *Orlando*." *Modern Fiction Studies* 25, no. 2 (Summer 1979): 263–268.
- Woolf, Virginia. *A Writer's Diary: Being Extracts from the Diary of Virginia Woolf*. Edited by Leonard Woolf. London: Hogarth Press, 1953.

13 Cervetti, "Breeches, Petticoats, and Pleasures," 166.

Dosya DışıMakaleDOI: 10.5281/zenodo.22667621

Dört Temel Dil Becerisini Ölçme ve Değerlendirilmesi Hakkında Türkçe ve Edebiyat Öğretmenlerinin Görüşleri

Murat GÜVEN, Nurşat BİÇER (Prof. Dr.)

Özet

İletişim, becerileri modern çağda insan yaşamında önemli bir yere gelmiştir. Dört temel dil becerisi her insanın edinmesi gereken temel beceri olmuştur. Bu sebeple 2023 ölçme değerlendirme yönetmeliği ve 2023 MEB Ölçme ve Değerlendirme Yönetmeliği ve 2024 Türkçe Öğretim Programlarında üzerinde durulmuş ve uygulanması istenmiştir. Araştırma bu çerçevede devlet okullarında görev yapan Türkçe öğretmenlerinin, Türkçe dil sınavlarında uygulanan dört temel dil becerisinin ölçme ve değerlendirme süreçleri hakkındaki görüşlerini

incelemektedir. Araştırma, öğretmenlerin bu süreçte karşılaştıkları zorlukları ve çözüm önerilerini belirlemek için nitel bir araştırma yapılmıştır. Öğretmenlerin görüşlerini alarak deneyimlerini öğrenmek için nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Çeşitli illerden 24 Türkçe öğretmeniyle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. İçerik Analizi için Mxqda 2020 programı kullanılmıştır. Her soru ayrı ayrı değerlendirilmiş, kodları üzerinden bulgular oluşturulmuştur. Araştırma sonuçları, öğretmenlerin genellikle geleneksel sınav yöntemlerini kullandığını, özellikle dinleme ve konuşma becerilerini ölçmede zorlandıklarını göstermektedir. Öğretmenlerin alternatif ölçme ve değerlendirme sürecini kullanmak istedikleri ama kendi ve öğrencilerin hazır olmaması sebebiyle istenilen verimi alamadıkları görülmüştür.

GİRİŞ

2023 yılı itibariyle Milli Eğitim Bakanlığı ölçme değerlendirme usulünde değişikliğe gitmiştir.¹ Bu değişiklikten en çok payı da dil dersleri almış bulunmaktadır. Buna göre dil derslerinin sınavları dört temel dil becerisinin ölçülmesi şeklinde yapılması planlanmaktadır. Bu plana göre okuma ve yazma %50, dinleme becerisi %25 ve konuşma becerisi de yine %25 olarak hesaplanacaktır.² Bu becerilerinin her biri ayrı ayrı sınavlarla ölçülecektir. Bu durum dil derslerinin öğretmenlerine alanları içerisinde sorumluluklarını artırmaktadır. Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme yöntemlerini güncellemesi öngörülmekte ve hedeflenmektedir.³ Bu sebeple öğretmenlerimizin yeni dönem için görüş ve önerilerini almak için böyle bir çalışmaya gerek duyulmaktadır.

Dil eğitimi başka bir ifadeyle Türkçe eğitim ve öğretiminin diğer bütün derslerin temeli olmasının yanı sıra toplumda sağlıklı ilişkiler kurmanın, toplumdaki çatışmaların önlenmesinin önkoşuludur.⁴ Ulusal özellikler, o ulusun coğrafi özellikler

ve tarihsel geçmişleri gibi özellikleriyle işaret edilir. Her ulusun ruhu kendini o dilde açığa vurur. Ulusu diğer uluslardan ayıran en önemli ögenin dil olduğu açıktır.⁵ Dil, yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek bir topluluğun tarihini, değerlerini ve yaşam biçimini taşıyan bir varlık hâline gelir. Her ulusun coğrafi koşulları ve tarihsel deneyimleri, o ulusun diline de yansır; bu, o dilin kelime dağarcığı, deyimleri ve anlatım biçimleri aracılığıyla gerçekleşir. Ulusun ruhunu dil aracılığıyla açığa vurması, dilin kültürel kimliği oluşturmadaki merkezi rolünü ortaya koymaktadır. Örneğin, bir dilin zenginliği ve çeşitliliği, o ulusun düşünce yapısını ve duygusal derinliğini gösterir. Ayrıca, dil, uluslar arası etkileşimlerde bir kimlik belirleyici olarak da işlev görür; farklı diller, farklı bakış açıları ve dünyaya dair algılar sunar. Dil, aynı zamanda ulusal birlikteliği pekiştiren bir unsur olarak da önemlidir. Bir ulusun ortak dili, bireyler arasında bir bağ kurar ve kolektif hafızayı, gelenekleri ve kültürel mirası sürdürür. Farklı dillerin varlığı, ulusal kimliğin çeşitliliğini ve zenginliğini ortaya koyarken, aynı zamanda bu kimliklerin korunması ve aktarılması açısından da zorluklar yaratabilir. Bu bağlamda, dil, bir ulusun ruhunu ve varlığını anlamak için vazgeçilmez bir anahtar gibidir.

1 Milli Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitim Bakanlığı Ölçme ve Değerlendirme Yönetmeliği* (Ankara: MEB, 2023).

2 Milli Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitim Bakanlığı Ölçme ve Değerlendirme Yönetmeliği*.

3 Milli Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitim Bakanlığı Ölçme ve Değerlendirme Yönetmeliği*.

4 Murat Özbay ve Deniz Melanlıoğlu, "Türkçe Öğretim Programlarının Dinleme Becerisi Bakımından Değerlendirilmesi," *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7, no. 1 (Kış 2012): 96.

5 Mehmet Akkaya, *Filozofça Dil Felsefesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 2011), 17.

“Türkiye’de öğrencilerin kendilerini bilişsel, sosyal ve duygusal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurabilmeleri, farklı seviyelerde bulunan dil becerilerini geliştirebilmeleri, ana dillerini doğru ve dilin inceliklerine sahip, güvenli olarak kullanabilmeleri ile mümkündür. Bu da ancak Türkçe Öğretimi ile sağlanmaktadır”.⁶ Yapılandırmacı yaklaşım, Türkçe öğretiminde öğrencinin bilgiyi pasif bir şekilde alması yerine, kendi deneyim ve bilgilerini kullanarak aktif bir şekilde anlamlandırması ve üretmesi üzerine kuruludur. Bu yaklaşım, öğrencinin dil becerilerini geliştirirken aynı zamanda düşünme ve problem çözme gibi üst düzey zihinsel becerilerini de destekler.⁷ 2024 Türkçe programında ise bu durum şöyle ifade edilir, ortaokul Türkçe Öğretiminin Genel amacının ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın temel amacı; yetişmekte olan nesillerin dünyayı anlamının temel aracı olan dili en yetkin biçimde kullanabilmelerini, Türkçenin zenginliklerine vâkıf olmalarını, dil aracılığıyla Türk kültürünü ve değerlerini en doğru biçimde kazanmalarını sağlamak olduğunu söyler. Yine programda Türkçenin anlam derinliğine ve zenginliğine hâkim oldukça öğrencilerin iletişim kurduğu bireyleri, yazarları, şairleri daha iyi anlayacağı; ana dilini kullanarak estetik değer de taşıyan yazılı ve sözlü üretimler yapacağı, bu yolla da kendi kültürel kimliğini sağlıklı temeller üzerine inşa edeceği muhakkak olduğunu söyler ve devam eder: Bu da ancak dil becerilerinde üst düzey gelişim göstermeleriyle mümkün olacaktır. Bu nedenle Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Prog-

6 Hülya Özatalay, “İlköğretim 1. kademe Türkçe öğretim programında öğrencilere kazandırılması hedeflenen temel becerilerin ders kitaplarında kullanılmasına ilişkin durum çalışması” (yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007), 1, aktaran Mehmet Kurudayıoğlu ve Özlem Çetin, “Temel beceriler ve Türkçe öğretimi,” *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 3, no. 3 (2015): 2.

7 Ebru Hezen, “İlköğretim 1-5. Sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu’nun öğelerinin öğretim programında yer alan temel becerileri geliştirmeye uygunluğu” (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

ramı, beşinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar hem anlama hem de anlatmada ihtiyaç duyulan kavramsal becerileri ve alan becerilerini geliştirmeye odaklanmaktadır. “Türkçe dersi, bilgi değil beceri dersidir. Buna bağlı olarak Türkçe dersinin amacı, dört temel dil becerisi olan okuma, dinleme, konuşma, yazma ile bağlantılı olarak programda yer alan temel becerileri de geliştirmektir.”⁸ Türkçe dersi alan bir öğrencinin bu bağlamda dilsel yeteneklerini geliştirmesi gerekir. Dilsel yeteneklerin de neler olduğunu 2024 yılı Ortaokul Türkçe programında belirtilmiştir.

Dersten beklentinin yüksek olduğu ve hayat için temel beceriler sayılabilecek becerilerin uygulama süreci geleneksel yaklaşımdan farklı olmak zorundadır. Yapılacak eğitim bu amaçlara uygun olmalı ve ölçümü de bu amaçlarla paralellik gösterilmelidir. Göstermiyorsa bir yerde bir sorun var demektir. 2023 yılında yayınlanan yeni Ölçme ve Değerlendirme Yönetmeliği ve 2024 yılında yayınlanan Ortaokul Türkçe öğretimi ve Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Programları bu sorunu çözmek için geliştirilmiş bir çözüm yöntemleri sayılabilir.

Programların uygulanması kadar programdaki kazanımların ölçülmesi de bir hayli önem taşımaktadır. 2024 Türkçe Programında genel uygulama esasları belirlenirken “Ölçme ve değerlendirme yöntemleri öğrencilerin eğilimlerine, ihtiyaçlarına ve özel durumlarına göre çeşitlendirilmelidir. Bilgi ve becerilerin ölçülmesi ve değerlendirilmesinde ilgi çekici, günlük yaşamla ilgili, yakın ya da uzak çevrede karşılaşılabilecek problemlere dair görevler verilmeli; öğrenciye yönelik yargı niteliği taşımayan ve onun motivasyonunu artıracak geri bildirimler sağlanmalı; dijital teknolojilerden ve oyunlardan yararlanılmalıdır.”⁹

8 Kurudayıoğlu ve Çetin, “Temel beceriler ve Türkçe öğretimi”, 3.

9 Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı* (Ankara: MEB, 2024), 6.

ifadesine yer verilmiştir. Bu ifadeyi açacak olursak üç başlığa bölmemiz gerekir. Bu bölümler öğrenci merkezli bir yaklaşım, çeşitlilik ve ilgi çekicilik ve motivasyon ve öğrenme olabilir. 2024 Türkçe programında ölçme ve değerlendirme, yalnızca bir sonucun ölçülmesinden çok, öğrencinin öğrenme yolculuğunun sürekli bir parçası olarak görülmektedir. Bu süreç, öğrencilerin dil becerilerini sadece bir düzeyde değil, bütünsel bir şekilde geliştirmeyi amaçlar. Öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif katılımı, öz değerlendirmeleri, geri bildirim ile sürekli gelişimleri ve çoklu değerlendirme yöntemleri, dil becerilerinin en etkili şekilde gelişmesini sağlar. Ölçme ve değerlendirme süreçlerinin öğrenci merkezli bir yaklaşımla çeşitlendirilmesi, öğrencilerin potansiyellerini en iyi şekilde ortaya çıkarmalarına ve daha başarılı olmalarına yardımcı olur. Bu yaklaşım, hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin öğrenme deneyimini zenginleştirir. Bu durumda öğretmen farklı yöntemler kullanmak zorunda bırakır. Bu yöntemler ve sınavlar 2023 yılında yayınlanan ölçme değerlendirme yönetmeliğinde verilen esaslara dayanır. 2023 Ölçme ve Değerlendirme Yönetmeliği, öğrenci başarılarını adil, objektif ve etkili bir şekilde ölçmeyi amaçlayan esasları belirler. Bu yönetmelik, öğrencilerin farklı öğrenme stillerine uygun çeşitli ölçme yöntemlerinin kullanılmasını, sürecin sürekli izlenmesini ve formatif değerlendirmelerin önemini vurgular. Ayrıca, değerlendirme sonuçlarının şeffaf bir şekilde öğrencilere ve velilere sunulması, belirlenen kriterlerin açık olması gerektiği belirtilir. Öğrencilere düzenli geri bildirim verilmesi, gelişimlerini destekler ve eğitimde fırsat eşitliği

sağlamayı amaçlar. Bu esaslar, öğrenci odaklı bir eğitim yaklaşımını güçlendirir. Bu durumda sınav yapan kişi bireysel farklılıkları dikkate alarak çeşitli soru tiplerin kullanıp geçerlilik, güvenilirlik ve kullanılabilirlik ilkelerine dayanarak sınav olan kişinin bilişsel ve duyuşsal alanlarını kapsayıcı değerlendirmeye başarı hedefiyle yola çıkmalıdır.¹⁰

Öğretimi eğitimden ayıran en temel özellik gelişigüzel yürütülmemesi ve rastlantılara bağlı olmamasıdır. Öğretim, programda öngörülen hedeflerle başlar.¹¹ Bu hedefler başarı için temel kıstaslardır. Öğretmen bu kıstasları temel olarak öğrenmenin ne kadar olduğunu ve eksiklerini belirlemede yön verici olacaktır. Keza dil dersleri ve çalışma özelinde Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı dersleri programlarında da aynı durum geçerlidir.

2024 Türkçe öğretimi Programında Türkçe alanı için dört öğrenme alanı verilmiştir.¹² Yine bundan önceki Türkçe programında dört temel alana ayrılmıştı.¹³ Fakat bu dört alanla ilgili herhangi bir ölçüm yapılmıyor ya da ölçümler ders içi performans olarak uygulanmaktaydı. Bu ders içi performans da yine sınav başarısıyla birlikte paralel gitmekte ve sanki davranış notu gibi algılanmaktaydı. Okuma ve yazma becerisi ise dilbilgisi ağırlıklı bir çalışma ile ölçülmekteydi. Sınav sonunda yazdırılan “Kompozisyon” soru ise öğrencilerin ilgi ve alakalarından uzak mecburi konmuş izlenimi veriyordu.

Türk dili ve edebiyat dersi için de durum bundan farklı değildi. 2018 yılında yayınlanan dersin müfredatında okuma, yazma ve sözlü iletişim (dinleme ve konuşma) öğrenme alanları için yine Türkçe dersine benzer bir görüntü vardır. 2024

¹⁰ Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitim Bakanlığı Ölçme ve Değerlendirme Yönetmeliği*.

¹¹ Gülşah Başol, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 21.

¹² Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı*.

¹³ Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı* (Ankara: MEB, 2019).

Türk edebiyatı müfredatı ise okuma, yazma, konuşma ve dinleme alanları yerini almıştır. Bu alanların sınavlarının da yine Türkçe dersi gibi 3 sınav olacak şekilde 4 alan ölçümü istenmiştir. Bu durum yabancı dil dersi için de geçerlidir.

Bu araştırma, Türkçe eğitim sisteminde önemli bir yer tutan dil becerileri ölçme ve değerlendirme süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Elde edilen bulgular, eğitim politikalarının geliştirilmesi, sınav sistemlerinin iyileştirilmesi ve öğretmenlerin mesleki gelişimlerine yönelik çalışmaların yapılması için önemli bir veri kaynağı olacaktır.

Araştırmanın Amacı

Türkçe dil sınavlarında uygulanan dört temel dil becerisi sınavının ölçme ve değerlendirmesi hakkında Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlerinin görüşlerini almaktır.

Problem Sorusu

Ana problem sorumuz “Türkçe dil sınavlarında uygulanan dört temel dil becerisi sınavının ölçme ve değerlendirmesi hakkında Türkçe ve Edebiyat öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?” olmuştur. Problem sorumuza bağlı olarak alt sorularımız ise;

- Dört Temel Dil Becerisi ölçme ve değerlendirilmesinde öğretmen görüşleri nasıldır?
- Dört Temel Dil Becerisi ölçme ve değerlendirilirken yaşanan zorluklar için öğretmen görüşleri nelerdir?
- Dört Temel Dil Becerisi ölçme ve değerlendirilirken yaşanan zorluklar aşmak için öğretmen görüşleri nelerdir?

Desen

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim kullanılmıştır. Çünkü öğretmenlerin deneyimlerini kullanarak ortak bir görüş oluşturmak istenmektedir.¹⁴ Araştırma öğretmenlerin deneyimlerinden faydalanarak ülke genelinde uygulanan sınavlar için görüş ve öneriler oluşturmak ve sınav sistemine katkıda bulunmaktır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2024-2025 öğretim yılında Çorum'dan 7, Tokat'tan 2, Yozgat'tan 1, Gaziantep'ten 1, Konya'dan 1, Afyon'dan 1, Bilecik'ten 1 Samsun'dan 1, Zonguldak'tan 2, Amasya'dan 1, Balıkesir'den 1, Ankara'dan 2, Karabük'ten 1, Ağrı'dan 1 ve Afyonkarahisar'dan 1 öğretmen olmak üzere 24 öğretmenle oluşturmaktadır. Bu öğretmenlere eposta yoluyla ulaşılmış ve kabul edip etmemeleri sorulmuştur. Görüntü ve ses kaydının olmaması istenmiş ve araştırmacılar katılımcıların bu isteğine saygı göstermişlerdir. Kabul eden öğretmenlere görüşme formu gönderilmiştir. Eposta yoluyla görüşme formu katılımcılar geri göndermişlerdir. Bu öğretmenlere kolay ulaşılıyor olması, dönemsel olarak deneyimleriyle her kuşağı kapsıyor ve Türkiye'nin birçok bölgesinde birebir uygulayıcı olması sebebiyle çalışma grubuna seçilmiştir. Bu sebeple uygun örneklem yönteminin seçilip uygulanması daha faydalı olacağı öngörülmüş ve çalışma grubu uygun örnekleme göre kolay ulaşılan öğretmenlerden seçilmiştir. Burada örneklemin doğruluğu, zaman ve paradan ekonomi karşılığı feda edilir. Araştırmacının tanıdık ve ulaşılabilen çevreden örnekleme alma imkanı sağlar.¹⁵

14 Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (Ankara: Nobel Akademi Yayınları, 2023).

15 Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2007), 88.

Branş	Cinsiyet		Eğitim Durumu	Deneyim				Toplam
	Kadın	Erkek	Lisans	1-5	6-10	11-15	16-20	
Türkçe	9	12	21	2	3	12	4	21
Türk Dili ve Edebiyatı	2	1	3	0	0	2	1	3
Toplam	11	13	24	2	3	14	5	24

Veri Toplama Aracı

Ülkenin çeşitli şehirlerinde derse giren Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyat öğretmenleriyle görüşme yapılmıştır. Öğretmenlerin deneyimlerini ortaya çıkarmak için öğretmenlere 13 sorudan oluşmuş görüşme formu hazırlanmıştır. Derinlemesine veri toplamak amacıyla yapılandırılmamış görüşme formu hazırlanmıştır.¹⁶ Bu görüşme formu görüşme sırasında esneklik tanıdığı için tercih edilmiştir. Cevaplar yoktur ve tamamen öğretmen görüşleriyle şekillenmektedir. Sorular açık uçlu olarak hazırlanmıştır. Görüşme soruları 2 adet alan uzmanından görüş alınarak düzenlenmiştir. Görüşme öncesinde pilot görüşme yapılmıştır. Pilot uygulama ve uzmandan alınan görüşler doğrultusunda görüşme formundan değiştirilmesi gereken sorular yeniden hazırlanmış, süre kaybı, anlam belirsizliği ve amaca uygun düşmeyen sorular görüşme formundan çıkarılmıştır. Görüşme formu araştırmacılar tarafından hazırlanarak çalışmaya son hali ortaya çıkarılmıştır. Görüşmeler katılımcıların uzak şehirlerde olması sebebiyle eposta aracılığıyla gönderilmiş doldurmaları istenmiştir. Doldurulan formlar tekrar eposta yoluyla alınmıştır. Görüşmeler iki hafta sürmüş ve dosyalama yöntemiyle görüşme formu saklanmıştır. Ses ve görüntü kaydı alınmamıştır.

Veri Analizi

Görüşme yoluyla elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler, çözümlenerek yazıya aktarılmış ve analizi yapılmıştır. Bu çalışma için Mxqda analiz programı kullanılmıştır. Analizler yapıldıktan sonra ikinci kodlayıcıya gönderilmiş ve 2. kodlayıcının kodlamaları ve görüşleri sonunda kodlamalar son halini almıştır. Bulgular bu kodlamalara göre incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Görüşme yoluyla toplanan verilerin analizinde sorulan açık uçlu sorular ve alınan cevaplar için kodlama tekniği kullanılmıştır. S1, S2, S3... Araştırmacı tarafından yöneltilen soruların numaralarıdır. [K1], [K2], [K3]... Görüşmeye katılan Türkçe öğretmenlerinin numarasıdır.

BULGULAR

Çalışmamız dört temel dil becerisi ve sorular olarak bölümlere ayrılmıştır. 4 bölüm toplam 13 soru yer almıştır. Bazı sorulara katılımcılar birden fazla cevap vermişlerdir. Bu yüzden frekans sayıları katılımcılardan fazla çıkabilmektedir. İlk beceri alanı dinleme olmuştur.

¹⁶ Merriam, Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber.

DÖRT TEMEL DİL BECERİSİNİN ÖLÇME YÖNTEMLERİ							
DİNLEME BECERİSİ		OKUMA BECERİSİ		YAZMA BECERİSİ		KONUŞMA BECERİSİ	
Kodlamalar	f	Kodlamalar	f	Kodlamalar	f	Kodlamalar	f
Dinlediği Metinle ilgili Yazılı Sınav Yapılması	24	Okuma Etkinlikleriyle Ölçme	5	Okuma Sınavı İçerisinde Yazma Metni Vererek	20	Ölçekli Konuşma Yaptırma	24
		Okuduğunu Anlama Yazılı Sınavlarının Yapılması	19	Yazma Etkinlikleriyle Süreç Değerlendirmesi	7		

Tablo 1. Dört Temel Dil Becerisinin Ölçme ve Değerlendirmesi Hakkında Türkçe ve Edebiyat Öğretmenlerinin Görüşleri Kodlama Tablosu

Türkçe öğretmenleri, öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini değerlendirmek için çeşitli yöntemler kullanmaktadır. Bu araştırmada, öğretmenlerin çoğunlukla geleneksel yöntemlere başvurduğu görülmektedir.

Dinleme becerisinde öğretmenler, genellikle yazılı sınavlar tercih etmektedirler. Öğrencilere dinletilen metinler üzerine sorular sorarak anlama düzeylerini ölçmektedirler. Bazı öğretmenler, metinleri birden fazla kez dinleterek öğrencilerin daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, Türkçe kitaplarında verilen ölçekler de değerlendirme sürecinde kullanılmaktadır. Sınavın yapılışı için [K23] sınavını yaparken nasıl yapıldığını anlatırken şu ifadelerle yer vermiştir. “Dinleme/izleme metni dinletilir, izletilir. Metinle ilgili sorular öğrencilere dağıtılır. Sorulara göz atılır. 2. kez dinletilir. Cevaplamaları için süre verilir. 10 dk. sonra son dinleme yapılır. Sorular sınıf kazanımlarına göre hazırlanır. Metni değerlendirmeye yönelik soru da sorulur.” demiştir.

Okuma becerisinde ise öğretmenler, metinler üzerindeki sorularla öğrencilerin metni anlama, kelime anlamları ve ana fikir gibi konulardaki başarılarını ölçmektedirler. Bazı öğretmenler, öğrencilerin sesli okumalarını sağlayarak akıcılık

ve doğrulama becerilerini değerlendirmektedir. Ancak, etkinliklere dayalı değerlendirme yöntemlerini kullanan öğretmen sayısı oldukça azdır. Sınavın yapılışı için [K9] ise “Türkçe dil sınavlarında bir metin vererek içerisindeki kelimelerin anlamlarını sormak ya da anlamlarla kelimelerin metinden bulması soruları yöneterek ölçüyor. Bir paragraf üzerinden çıkarım yapması isteniyor. Ana fikir ve konu soruları da okuma becerilerini ölçmek için kullanılıyor.” demiştir.

Yazma becerisinde en sık kullanılan yöntem, öğrencilere kompozisyon yazdırmaktır. Bu kompozisyonlar, dilbilgisi kuralları açısından da değerlendirilmektedir. Bazı öğretmenler, öğrencilerin yazma süreçlerini gözlemleyerek ve geri bildirim vererek değerlendirme yapmaktadır. Sınavın yapılışı için [K3] ise “Yazma becerisini derslerde yaptırdığım olay yorumlama örnek olay yöntemini çok kullanıyorum mesela örnek olay verip bununla ilgili çözüm önerilerini hani biraz daha böyle yaratıcı yazmaya yönlendirmeye çalışıyorum. Belki de bu şekilde ölçmeye çalışıyorum. Onun dışında yazılarda da standart kompozisyon yazdırıyoruz zaten biliyorsunuz.” demiştir.

Konuşma becerisinde ise öğretmenler, genellikle önceden belirlenmiş ölçütlere göre de-

ğerlendirilen konuşma görevleri kullanmaktadır. Öğrencilerin konuya hâkimiyeti, ifade yeteneği ve dilbilgisi kuralları gibi ölçütler bu değerlendirilmede önemli yer tutmaktadır. . [K23] sınavın yapılışı şekli olarak “Ölçek ile, sürece yayararak. Kitabımızdaki konuları veriyorum ve sırası gelince gönüllü öğrencileri kaldırıp değerlendiriyorum. Hiçbirine kalkmayan öğrenci olursa da başka bir konuşma konusu ile notunu veriyorum. Sık sık kalkanlar daha başarılı oluyor.” demiştir. Sınavın yapılışı için [K2] “Önceden hazırlanmış olan konuşma becerisi ölçekleri, konuya hâkimiyet, konuşmaya başlar-kenki nezaket kurallarına uyması, konuyu ifade ederken konunun kendi içerisindeki mantıksal

bütünlüğüne uygunluk cevaplar vermesi gibi. Bu şekilde soruları önceden öğrencilere veriyorum. Ve onların hazırlanması için belli bir süre tanıyorum.” demiştir.

Türkçe öğretmenleri dört temel dil becerisini ölçmek için çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar ancak geleneksel yöntemler daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu durum, öğrencilerin dil becerilerinin daha kapsamlı ve gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesini zorlaştırabilir. Farklı ölçme değerlendirme araç ve yöntemlerinin kullanılması, öğrencilerin dil becerilerinin daha iyi anlaşılmasına ve geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

DÖRT TEMEL DİL BECERİSİNİN ÖLÇÜLMESİNDE YAŞANAN ZORLUKLAR

DİNLEME BECERİSİ		OKUMA BECERİSİ		YAZMA BECERİSİ		KONUŞMA BECERİSİ	
Kodlamalar	f	Kodlamalar	f	Kodlamalar	f	Kodlamalar	f
Zaman Yetersizliği	6	Zaman Yetersizliği	6	Zaman Yetersizliği	5	Hazırlıksız Konuşma Yapılması	5
Bireysel Farklılıklar	3	Ortamda Sorun Olması	1	Öğrencilerin Kitap Okumaması	2	Dil Hâkimiyeti Eksikliği	4
Teknik Altyapı Eksikliği	5	İlgi Çekememe	4	Yazarken Öğrencilerin Sıkılması	3	Zaman Yetersizliği	5
Çocukların Odaklanamaması	14	Okuma Becerisi için Zorluk Olmaması	3	Türkçenin Kurallarına Öğrencilerin Hakim Olmaması	5	Çocukların Çekinmesi	10
		Okuma Becerisinin Yetersiz Olması	11	Yazma Konusunda Öğrencilerin Deneyimsizliği	5	Ortam Gürültüsü	1
		Veli Desteği Alamama	1	Öğrenci Yazılarının Okunmaması	3		
				Bürokratik İşlerin Çokluğu	2		

Tablo 2. Dört Temel Dil Becerisinin Ölçme ve Değerlendirmesinde Yaşanan Zorluklar Hakkında Türkçe ve Edebiyat Öğretmenlerinin Görüşleri Kodlama Tablosu

Türkçe öğretmenleri, öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini değerlendirirken çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar, her bir beceri için farklılık göstermekle birlikte, bazı ortak noktaları da bulunmaktadır.

Dinleme becerisi değerlendirmesinde en büyük sorun, öğrencilerin metinlere odaklanmakta güçlük çekmesi ve bilgileri hatırlayamamasıdır. Sınav süresinin yetersizliği ve teknik altyapı eksiklikleri de bu süreçte önemli sorunlar olarak görülmektedir. Öğrencilerin bireysel farklılıkları da dinleme becerisi değerlendirmesini zorlaştırmaktadır. [K2] “Dinleme becerisinde yaşadığımız zorluklar özellikle öğrencilerin dinledikleri medyadaki anlatılan konuyu Ne anlatılıyorsa odaklanmıyorlar ve konu bütünlüğünü sağlayamıyorlar. Parça parça cevaplar veriyorlar. Mesela ölçekte yer alan daha doğrusu cevap kâğıdında yer alan cevaplamaları gereken sorularda. Sorunun sadece bir kısmını cevaplayabiliyorlar. Yarım bırakıyorlar. Veya bazı soruları hiç cevaplayamadan geçiyorlar. Yani bir odaklanma problemleri var. Dinlediklerini tam olarak yetiştiremiyorlar. O yüzden dinleme metinlerini zaman zaman iki kez bazen üç kez sınıf seviyesine göre tekrarlamak zorunda kalıyoruz.” demiştir.

Okuma becerisi değerlendirmesinde ise öğrencilerin okuma alışkanlıklarının olmaması, metinleri anlamada zorluk çekmelerine neden olmaktadır. Ayrıca, yoğun müfredat ve sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olması, öğretmenlerin okuma becerilerine yeterince zaman ayırmalarını engellemektedir. Öğrencilerin ilgisini çekecek metinlerin bulunamaması da okuma motivasyonlarını düşürmektedir. [K1] ilkokuldan yetersiz gelen öğrencilerle özel ilgi istedikleri ve sınıfın gerisinde kaldıklarını beyan etmiştir. [K15] ortaokuldan gelen öğrenciler içinde aynı şeyi söylemiştir. [K3]

okuma alışkanlıkları olmadığından okuduğunu anlama ve akıcı okumada yetersiz kaldıklarını söylemiştir. [K14] buna benzer bir cevapla, kitap okuma önemini kaybetti, demiştir.

Yazma becerisi değerlendirmesindeki en büyük sorun, öğrencilerin yazma deneyimlerinin az olması ve dil bilgisi kurallarına hâkim olmamalarıdır. Zaman yetersizliği ve öğrencilerin yazma konusunda isteksiz olmaları da yazma becerilerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. [K5] “Yazma becerisinin ölçülmesinde yaşadığım en büyük zorluk öğrencilerin daha önce bu konuda hemen hemen hiç alıştırma yapmamasından kaynaklanıyor. İlk yıllarda bu alıştırmaları beraber yaparak yazma becerisi alışkanlığı kazandırmaya çalışıyorum.” diyerek geçmişte böyle çalışma yapılmamasından şikayetçi olmuştur. [K11] ise “Aklıma hiçbir şey gelmiyor diyerek yazmak istemiyorlar.” demiştir. Bu durumda yine öğrencilerin geçmişte yazma çalışması yapmadıklarının gösterir

Konuşma becerisi değerlendirmesinde ise öğrencilerin konuşmaktan çekinmesi, hazırlıksız konuşma yapma zorluğu ve dil bilgisi yetersizlikleri gibi sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca, sınıflardaki gürültü ve zaman yetersizliği de konuşma becerisi değerlendirmesini zorlaştırmaktadır. [K3] bu durumla ilgili olarak konuşmasına şöyle başlamıştır: “...konuşmayla ilgili şimdi hazırlıklı konuşmada çok zorlanmıyorlar.” Sonra devam ediyor: “...hazırlıksız konuşmalarda zorlanıyorlar.” İkinci beş frekanslı kodlama ise “Zaman Yetersizliği” şikayetidir. [K5] bu durumu açıklarken şu ifadelerle yer vermiştir: “Konuşma becerisini ölçmek çok uzun zaman alıyor. Hazırlık aşaması sınav esnası ve sınav sonrası çok uzun zaman almaktadır.” demiştir. [K19] buna ek olarak “Öğrenci sayısının fazla oluştundan dolayı çok zaman alan bir uygulama olması.” cevabını vermiştir.

Tüm bu becerilerde ortak olarak görülen en büyük zorluk, *zaman yetersizliği*dir. Yoğun müfredat, sınıf mevcutları ve diğer derslere ayrılan süreler, öğretmenlerin dil becerilerine yeterli zaman ayırmalarını engellemektedir. Bunun yanı sıra, öğrencilerin *motivasyon eksikliği* ve *dil bilgisi yetersizlikleri* de tüm becerilerde ortak olarak karşımıza çıkan sorunlardır.

DÖRT TEMEL DİL BECERİSİNİN ÖLÇÜLMESİNDE YAŞANAN ZORLUKLAR İÇİN ÖNERİLER

DİNLEME BECERİSİ		OKUMA BECERİSİ		YAZMA BECERİSİ		KONUŞMA BECERİSİ	
Kodlamalar	f	Kodlamalar	f	Kodlamalar	f	Kodlamalar	f
Zaman Sorunun Çözülmesi	3	Önerinin Olmaması	1	Yazma Becerisi Sınavının Kaldırılması	1	Konuşma Sınavının Kaldırılmasıyla	2
Altyapı Sorunun Çözülmesi	3	Zaman Sorunun Çözülmesiyle	3	Zaman Sorunun Çözülmesiyle	3	Zaman Sorunun Çözülmesi	2
Dinleme Sınavının Kaldırılması	2	Teknolojiyi Doğru Kullanma	1	Öneri Olmaması	1	Kitap Okumanın Teşvik Edilmesi	4
Grupla Sınav Yapılması	4	Soru Seçim Tablosu Oluşturma	1	Okuma Alışkanlığı Kazandırılması	3	Rahatlatıcı ve Teşvik Edici Ortam Oluşturulması	18
İlgi Çekici Metinler ve Görseller Kullanılması	2	İlgi Çekici Metinler ve Görseller Kullanılması	4	Aile ile İşbirliği Yapılması	3	Konuşma Sınavının Kaldırılmasıyla	2
Dinleme Eğitimi Verilmesi	4	Dil Dersi içi Aile Bilgilendirilmesi	1	Gözlemlemelere Dayalı Ölçeklerle Sürecin Değerlendirilmesi	2	Zaman Sorunun Çözülmesi	2
Sürece Dayalı Performans Değerlendirme	8	Okuma Becerisinin Geliştirilmesi	14	İlgi Çekici Güncel Konularla Yazma İşinin Sevdirilmesi	4	Kitap Okumanın Teşvik Edilmesi	4
				Yazma Eğitimi Verilmesi	8	Rahatlatıcı ve Teşvik Edici Ortam Oluşturulması	18

Tablo 3. Dört Temel Dil Becerisinin Ölçme ve Değerlendirmesinde Yaşanan Zorluklar İçin Türkçe ve Edebiyat Öğretmenlerinin Önerileri Kodlama Tablosu

Türkçe öğretmenleri, öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi temel dil becerilerini geliştirmek için çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Ancak bu süreçte karşılaştıkları ortak bir sorun, zaman yetersizliğidir. Öğretmenler, yoğun müfredat ve sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olması nedeniyle bu becerilere yeterince zaman ayıramamaktadırlar.

Öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmek için öğretmenler, süreç değerlendirmesi yapılması, dinleme eğitimine erken yaşta başlanması ve sınıf mevcutlarının azaltılması gibi önerilerde bulunmuşlardır. Ayrıca, dinleme etkinliklerinin çeşitliliği ve grup çalışmalarının önemi vurgulanmıştır. [K15] süreç değerlendirmesi için “Dinleme sınavının yabancı dil derslerinde uygun olduğunu ancak ana dil olan Türkçede uygun olmadığını düşünüyorum Öğrencinin dil becerisi yıl boyunca dersin süresince performans olarak ölçülebilir.” demiştir. [K3] çocukların ilkokuldan itibaren bu eğitimi alması gerektiğini, yoksa mecburi hissettiklerini söylemiştir. Üçer katılımcı zaman ve altyapı sorunlarının çözülmesi gerektiğini söylemiştir. Altyapı sorunlarının çözümü için MEB’in dinleme çalışmaları hazırlaması ve yayınlaması gerektiğini söylemiştir.

Öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmek için öğretmenler, okuma alışkanlığı kazandırılmasının önemini vurgulamışlardır. Bunun yanı sıra, ilgi çekici metinlerin kullanılması, okuma etkinliklerinin düzenlenmesi ve ailelerin okuma alışkanlığı kazandırma sürecinde desteklenmesi gibi önerilerde bulunmuşlardır. [K1] “Öğrenciler okuma becerisini önemli bir seviyede tamamlayarak ortaokula gelmeli. Gelemeyenler için okulda okuma destekleyici kurslar açılabilir.” demiştir. Aslında okullar bünyesinde yer alan destek odaları bu amaçla da kullanılabilir. [K2] ise “Okuma becerisi bence bir süreç işi bu sebeple öğrencilerimizin okuma becerisinin gelişmesi için çocuklara

uygun kitapları okumasıdır. Çocukların da velileri bu okuma işine ortak olmasıdır.” diyerek düzenli kitap okumanın ve bu işi veli ile beraber yapılması gerektiği üzerinde durmuştur.

Öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmek için öğretmenler, yazma eğitimine önem verilmesi, yazma pratiği yapılması ve ilgi çekici konular üzerinde yazmaları sağlanması gibi önerilerde bulunmuşlardır. Ayrıca, öğrencilerin yazılarını değerlendiren geri bildirim vermelerinin önemi vurgulanmıştır. [K5] yine benzer bir açıklamayla ilkokulda eğitim verilmesini şu sözlerle ifade etmiştir: “İlkokul yıllarında yazma ve yaratıcı yazma konusunda dersler olması ya da ders esnasında bu konuda çalışmalar yapmak öğrencilerin erken yaşlarda yazma alışkanlığı edinmesini sağlayacaktır.” [K3] “çocukların hayal dünyasına hitap edecek onların sevimliliğine hitap edecek şeyler seçmek lazım biraz. Önce yazmayı sevdirmek lazım yani” demiştir. Zaman sorunu için çözülmesi için [K18] etkinliklerin azaltılması gerektiğini söylerken [K23] yazma becerilerinin ayrı bir ders olarak okutulması ve seçmeli olarak da güzel yazı dersi ile desteklenmesi gerektiğini söylemiştir.

Öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek için öğretmenler, rahatlatıcı ve teşvik edici bir ortam oluşturulması, konuşma etkinliklerinin düzenlenmesi ve öğrencilerin konuşma korkularını yenmeleri için desteklenmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, ailelerin çocuklarıyla daha fazla konuşmaları ve öğrencilerin kelime dağarcıklarını zenginleştirmeleri için kitap okumalarının önemi vurgulanmıştır. [K1] “Derslerde olabildiğince öğrencilerin sınıf önünde konuşma yapmalarına imkân tanıyacak etkinlikler olmalı. Ayrıca LGS’de dilbilgisi konuları çıkarılırsa öğretmenler de okuma, dinleme, konuşma gibi becerilerin gelişmesi için daha fazla çalışma yapacaktır.” demiştir. “Öğretmen gözlemlerine kıymet verilmeli, ölçeklerde yazmayan ama öğretmenlerin gördüğü, gözlem-

lediği durumların da değerlendirme aşamasında dikkate alınması” gerektiğini söylemiştir. [K3] “Ailenin bence evde gerçekten çocuğuyla sohbet etmesine ihtiyacı var çocukların. Biraz daha konuşturulabilir.” demiş ve evdeki deneyimlerinin sınıfa yansıdığından bahsetmiştir.

Bu çalışma ile verilen öğretmen görüşlerinde becerilerin tamamında uygulanması istenen ortak

çözüm önerileri getirilmiştir. Bunlar süreç değerlendirme, öğrenci merkezli yaklaşım, teknolojik araçların kullanımı, aile işbirliği ve müfredatın yeniden gözden geçirilmesidir. Bu öneriler doğrultusunda yapılan düzenlemelerle, dört temel dil becerisi ölçme ve değerlendirme sistemi daha etkili hale getirilebilir ve öğrencilerin dil becerilerinin gelişimi desteklenebilir.

Beceri Sınavlarına karşı Türkçe ve Edebiyat Öğretmenlerinin Bakışı

Beceri temelli sınavları oluşturan öğretmenlerin sınavlara bakış açısı çok önemlidir. Bu bakış açısını öğrenmek için öğretmenlerin deneyimleri sorulmuş ve aşağıdaki tabloda kodlama ve frekans bulunmuştur.

Kodlamalar	Frekanslar
İş Yükünün Artması	8
Dersin Öneminin Artması	2
Öğrenciyi Daha İyi Tanıma Fırsatı Vermesi	9
Lisans Eğitimini Uygulama Fırsatı Vermesi	2
Başarının Sırrının Okuma Alışkanlığı Olduğunu Anlama	3

Tablo 4. Dört Temel Dil Becerisinin Ölçme ve Değerlendirmesi hakkında Öğretmenlerin Bakış Açıları

Türkçe öğretmenleri, yeni uygulanan dört temel dil becerisi (dinleme, konuşma, okuma, yazma) ölçme ve değerlendirme sistemine ilişkin farklı görüşlere sahiptir. Öğretmenlerin büyük bir kısmı, bu sistemin iş yüklerini artırdığını ve öğrencilerin özellikle konuşma ve dinleme becerilerinde yetersiz olduğunu belirtmektedir. Bazı öğretmenler, sınav kaygısı ve öğrencilerin motivasyon eksikliği gibi sorunların da olduğunu ifade etmektedir. Ancak, birçok öğretmen de bu siste-

min öğrencilerin dil becerilerini daha iyi anlamalarına ve gelişimlerini takip etmelerine yardımcı olduğunu düşünmektedir. Özellikle öğrencilerin farklı öğrenme stilleri ve güçlü yönlerinin tespit edilebilmesi bu sistemin avantajları arasında sayılmaktadır. Sonuç olarak, öğretmenler bu sistemin öğrencilerin dil becerilerini geliştirmek açısından önemli olduğunu düşünmekle birlikte, sistemin daha iyi uygulanabilmesi için bazı düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmektedirler.

TARTIŞMA VE YORUM

Türkçe ve edebiyat öğretmenlerinin yeni ölçme ve değerlendirme usulleri hakkında görüş ve önerilerini aldığımız çalışmamız öğretmenlerin kendi çevre ve şartlarına göre cevaplar verdiği ve yaşadıkları ortamı en iyi kendilerinin bilmesi, çocukları ve aileleri daha iyi tanınması ve öğretmenlerimizin birinci dereceden uygulayıcısı olması sebebiyle görüşlerinin yön gösterici olacağından şüphemiz yoktur.

Bir seneyi aşkın süre boyunca öğretmenlerimiz artık daha tecrübeli ve işlerin nasıl yürümesi gerektiğini anlıyorlar. Bu sınav sisteminin varlığı da 2024 yılında yayınlanan Türkiye Maarif Modeli vizyonlarına ve Türkiye Maarif Modeli Ortaokul Türkçe ve Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersleri programlarına uygun olduğu görülmüştür.

Araştırmada, öğretmenlerin dört temel dil becerisini ölçme yöntemlerine ilişkin veriler incelenmiştir. Genel olarak öğretmenlerin geleneksel sınav yöntemlerini tercih ettiği görülmektedir. Bu yöntemler, çoğunlukla yazılı sınavlar, çoktan seçmeli sorular ve kısa cevaplı sorulardan oluşmaktadır. Örneğin, dinleme becerisi için genellikle metin dinletilerek ardından yazılı sorular sorulmaktadır. Okuma becerisi için ise metinler verilerek anlama, yorumlama ve çıkarım yapma becerileri ölçülmektedir. Yazma becerisi için kompozisyon yazma veya paragraf tamamlama gibi görevler verilmekte, konuşma becerisi için ise sözlü sınavlar uygulanmaktadır.

Dinleme becerisi, bireyin etkili iletişim kurabilmesi için temel bir yapı taşıdır. Dinleme, konuşulanları veya anlatılanları pasif bir şekilde izleme değil aksine dinlenenlerin anlaşılmasına yönelik iletişimi alma ve yorumlama eylemidir.¹⁷ Dinleme bi-

reyin kendi iç dünyasında gerçekleştiği için doğrudan gözlenmesi mümkün değildir.¹⁸ 2023 ölçme değerlendirme yönetmeliğine göre dil dersi öğretmenlerinden dinleme alanının ölçme ve değerlendirilmesinin yapılması istenmiştir.¹⁹ Bu kararın okullarımızda uygulanışı katılımcılar arasında dinlettikleri metinlerin cevaplarını kâğıda yazdırdıkları olmuştur. Yine Çarkıt ve Dölek ve Demirel yaptığı araştırmada dinleme becerisini geleneksel ölçme ve değerlendirme becerisi ile ölçen öğretmenler alternatif ölçme değerlendirme yapan öğretmenlere göre çoğunlukta kalmıştır.²⁰

Türkçe öğretmenleri, öğrencilerin dinleme becerilerini değerlendirirken çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Öğrencilerin dikkat sürelerinin kısılması, farklı seslere karşı duyarlılıklarının azalması, karmaşık metinleri anlama güçlükleri ve sınav kaygısı gibi faktörler, değerlendirme sürecinde önemli engeller oluşturmaktadır. Ayrıca, sınıflardaki öğrenci çeşitliliği ve teknolojinin sunduğu alternatifler, dinleme becerileri üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. En ciddi sorun olarak da öğrencilerin odaklanmaması sorunu ortaya çıkmıştır. Emiroğlu, makalesinde odaklanma ve hafızada tutma gücünün dinleme becerisini olumsuz etkilediğini söylemiştir.²¹ Dolunay ve Savaş, Türkçe ders kitaplarındaki dinleme etkinliklerinin bilişsel beceri basamaklarına göre dengeli bir bi-

18 Servet Umagan, "Dinleme ve Düşünme," içinde *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*, ed. Ahmet Kırkkılıç ve Hayati Akyol (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2007).

19 Millî Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitim Bakanlığı Ölçme ve Değerlendirme Yönetmeliği*.

20 Cafer Çarkıt, "Ortaokul Türkçe Derslerinde Dinleme Becerisinin Değerlendirilme Sürecine Yönelik Öğretmen Görüşleri," *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5, no. 27 (2018): 2782-93; Onur Dölek ve Ayşe Demirel, "Dinleme Becerisine ve Bu Becerinin Ölçme Değerlendirmesine İlişkin Türkçe Öğretmenlerinin Görüş ve Yaklaşımları," *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 28 (2022): 36-53.

21 Selim Emiroğlu, "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dinleme Sorunlarına İlişkin Görüşleri," *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 11 (2013): 269-307.

17 Tuncay Türkbek ve Özge Kılıç, "Süreç Temelli Dinleme Eğitimin Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Dinleme Becerileri Üzerine Etkisi," *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 2 (2022): 195-209, <https://doi.org/10.48066/kusob.1156673>.

çimde dağılmadığı; analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey bilişsel beceri basamaklarında yer alan etkinliklerin yeterli olmadığını ve uygulamanın bunlarla sınırlı olmasının bireysel farklılıkları geliştirmeye uygun olmadığını söylemiştir.²² Bu durum, sınıf içinde eşitsizliğe ve öğrencilerin motivasyonlarının düşmesine neden olabilmektedir. Doğan dinleme eğitiminde kullanılacak malzemelerin niteliğinin ve çeşitliliğinin süreci etkileyeceğini, bunun için farklı uygulamaların yapılması gerektiğini belirtmiştir.²³ Öğretmenler bu sorunların üstesinden gelmek için süreç değerlendirmesi yapılması, dinleme eğitimine erken yaşta başlanması, sınıf mevcutlarının azaltılması, dinleme etkinliklerinin çeşitliliği, grup çalışmalarının yapılması, teknik altyapının güçlendirilmesi ve öğrencilere düzenli geri bildirim verilmesi gibi çözüm önerileri sunmaktadır. Sevim ve Turan ve Dölek ve Demirel yayınlamış olduğu araştırmalarda etkinliklerin çok ve çeşitli olması deneyim kazandıracağından dinleme becerisinde önemli bir rol oynayacağından söz etmiştir.²⁴ 2010 yılında Doğan da benzer cümleler kurmuştur.²⁵ Bu öneriler sayesinde öğrencilerin dinleme becerileri daha etkili bir şekilde geliştirilebilir ve bireylerin yaşam boyu öğrenen bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlanabilir.

Kelime tanıma, kod çözme, akıcılık ve okuduğunu anlama becerilerinin dinamikliği bu becerilerin gelişimini takip etmek için etkili ve düzenli

olarak değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.²⁶ Çeşitli araştırmalar okumayı öğrenme ve geliştirmede düzenli değerlendirmenin öğrenci başarısını artırdığını ortaya koymuştur.²⁷ Öğretmenler, genellikle metinlerdeki sorulara verilen cevaplar ve sesli okuma performansları üzerinden öğrencilerin okuma becerilerini değerlendirmektedir. Ancak bu yöntemler, öğrencilerin okuma becerilerinin tüm yönlerini ortaya koyamamaktadır. Akyol, araştırmasında basit anlamaya dayalı ve ders kitabına bağlı hazırlanan soruların öğrencilerin üst düzey zihinsel gelişimine katkı sağlamadığı sonucuna varmıştır.²⁸ Dursun ve diğerlerine göre çeşitli unsurların okuma becerilerini kazanma ve kullanma konusunu olumsuz etkilediğini söylemiştir ve bu ifade ile araştırmamız paralellik göstermektedir.²⁹ Öğrencilerin okuma alışkanlıklarının olmaması, yoğun müfredat ve sınıflardaki kalabalıklık gibi faktörler, okuma becerilerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. İlkokuldan itibaren başlayan bu eksiklikler, öğrencilerin ilerleyen sınıflarda da okuma güçlüğü yaşamalarına neden olmaktadır. Velilerin de çocuklarının okuma alışkanlığı kazanmalarında yeterli destek vermemeleeri, sorunu daha da derinleştirmektedir. Bu durum, 2024 Türkçe Programı'nın öğrencilerin okuma becerilerini geliştirme hedefiyle çalışmaktadır.³⁰

22 Salih Kürşad Dolunay ve Ömer Savaş, "Assessing Listening Activities in Secondary School Turkish Language Textbooks in Terms of Higher Order Thinking Skills," *Eğitimde Kuram ve Uygulama* 12, no. 1 (2016): 122-57.

23 Yusuf Doğan, "Dinleme Becerisini Geliştirmede Etkinliklerden Yararlanma," *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 27 (2010): 263-74.

24 Oğuzhan Sevim ve Lokman Turan, "Drama Etkinliklerinin 6. Sınıf Öğrencilerinin Dinleme ve Konuşma Becerileri Üzerindeki Etkisi," *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, no. 35 (2017): 1-13; Dölek ve Demirel, "Dinleme Becerisine ve Bu Becerinin Ölçme Değerlendirmesine İlişkin Türkçe Öğretmenlerinin Görüş ve Yaklaşımları".

25 Doğan, "Dinleme Becerisini Geliştirmede Etkinliklerden Yararlanma".

26 Muhammet Sönmez, "How Do We Assess Reading Skills?," *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları* 9, no. 2 (2021): 130.

27 T. Neville Postlethwaite ve Kenneth N. Ross, *Effective Schools in Reading: Implications for Educational Planners: An Exploratory Study* (The Hague: The International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 1992), aktaran Hayati Akyol vd., *Okumayı Değerlendirme: Öğretmenler İçin Kolay ve Pratik Bir Yol* (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 1.

28 Hayati Akyol ve diğerleri, "Anlamaya Yönelik Ne Tür Sorular Soruyoruz?," *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 9, no. 1 (2013): 41-56.

29 İrfan Dursun ve diğerleri, "Öğrencilere Akıcı Okuma Becerisi Kazandırma Eğitimini Olumsuz Etkileyen Faktörler," *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 3, no. 11 (2023): 2176-2200.

30 Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı*.

Araştırmada öğretmenlerin, öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmek için çeşitli önerilerde bulunduğu görülmektedir. Bu öneriler, 2024 Türkçe Programı'nın öğrenci merkezli, aktif öğrenme ve çoklu zekâ gibi temel ilkeleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Okuma becerilerini geliştirmek için etkinlik temelli değerlendirme yöntemlerinin yaygınlaştırılması, öğrencilerin ilgi alanlarına uygun materyallerle karşılaşmaları, okuma etkinlikleri düzenlenmesi ve okuma köşelerinin oluşturulması gibi çözüm önerileri sunulmaktadır. Çer, "Çocuklar, kendilerine özgü duyma ve düşünme biçimleriyle kendini özgürce gerçekleştirmek isterler."³¹ demiştir. Keza Sever ve Dilidüzgün, eserlerinde seçilen metinlerin çocuğun düşünce ve duygu dünyasına girmesinin ve çocuğu sarıp sarmalamasını, içine almasını anlatmaktadır.³² "Çoğu okuma kuramcısının okuyucunun metinle karşılaştığında önceki deneyimlerinden hareketle kendi dil ve kültürüne ait kavramları okuma ortamına getirerek anlam kurmaya çalıştığı konusunda hemfikir olduğu belirtilmektedir."³³ Ayrıca, öğretmenlerin okuma öğretimi konusunda daha iyi eğitilmesi, okul kütüphanelerinin zenginleştirilmesi ve veli işbirliğinin sağlanması da önemlidir.

Öğretmenler genellikle öğrencilere kompozisyon yazdırma yöntemini kullanarak yazma becerilerini değerlendirmektedirler. Ancak bu yöntem, öğrencilerin yaratıcılıklarını ve farklı yazma türlerindeki becerilerini yeterince ölçmemektedir. 2011 yılında yapılan bir araştırmada öğretmenlerin ölçme değerlendirme yaparken ölçütler

belirleme ve duyurmada yeterli olduğu ortaya konmuştur.³⁴ Bizim çalışmamızda ise öğretmenlerin ölçütler hakkında yeterli bilgi sahibi olup olmadığı veya öğrencilere duyurma konusunda yeterli bilgi yoktur. Fakat yöntem ve teknikleri uygulama konusunda yetersiz olduğu aşikârdır. Öğrencilerin belirli konularda yazmaya zorlama, onları yazma işini yapılması ve not alınması gereken bir zorunluluk hissettirmek, yazma çalışmalarında farklı teknik ve yöntemler yerine bazı belirli yöntem ve teknikleri sürekli olarak kullanmak, öğrenciye yeterince uygulama yapma şansı tanımamak, tek tip ölçme araçları ile öğrenciyi değerlendirmeye çalışmak, yazma sürecini başarısız kılmaktadır.³⁵ Öğrencilerin yazma deneyimlerinin az olması, yoğun müfredat ve öğrenci isteksizliği gibi faktörler, yazma becerilerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Öğrenciler, daha önce yazma pratiği yapmadıkları için akıllarına bir şey gelmediğini ve yazmaktan çekindiklerini belirtmektedirler. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, ilkokuldan itibaren öğrencilere yeterli yazma eğitimi verilmemesi ve yazma alışkanlığı kazandırılmasıdır. Ayrıca süreç değerlendirmesi yapılması da bir sorun olabilmektedir. Öğrenci kısa süre içinde bir yazıyı kurgulayıp yazmalıdır. Bu da öğrencide kaygıya yol açabilmektedir. Ayrancı ve Şimşek testler, kompozisyon sınavları, eşleştirme sınavları gibi birçok sınav kullanılsa da tüm yazıların görülmesi ve süreç değerlendirmede öğrenci gelişimin takibi ve öğrenciye yol göstermek açısından portfolyo değerlendirmenin daha faydalı olacağını söylemiştir.³⁶

31 Erkan Çer, *Çocuk Edebiyatı ve Çocuk: Nitelikli Çocuk Kitapları Nasıl Olmalı?*. (Ankara: Eğiten Kitap, 2016), 1.

32 Sedat Sever, *Çocuk ve Edebiyat* (İzmir: Tudem Yayınları, 2021); Selahattin Dilidüzgün, *İletişim Odaklı Türkçe Derslerinde Çocuk Kitapları* (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004).

33 Mary DeKonty Applegate, Kathleen Benson Quinn ve Anthony J. Applegate, "Levels of Thinking Required by Comprehension Questions in Informal Reading Inventories," *The Reading Teacher* 56, no. 2 (2002), aktaran Hayati Akyol ve diğerleri, "Anlamaya Yönelik Ne Tür Sorular Soruyoruz?," 42.

34 Murat Şengül, "İlköğretim II. Kademe Türkçe Öğretiminde Yazma Becerilerine Yönelik Öğretim ve Ölçme-Değerlendirme Yaklaşımlarının Uygulamadaki Etkililiğinin Değerlendirilmesi" (Yayımlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 2011), 339-40.

35 Bilge Bağcı Ayrancı ve Şahin Şimşek, "Yazılı Anlatımı Ölçme Değerlendirme," içinde *Türk Dili 1*, ed. Ümit Şen (Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2021), 229.

36 Ayrancı ve Şimşek, "Yazılı Anlatımı Ölçme Değerlendirme," 229.

Öğretmenler, öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmek için daha fazla yazma pratiği yapmalarını, ilgi çekici konular üzerinde çalışmalarını ve yazılarını değerlendirirken geri bildirim vermelelerinin önemini vurgulamaktadırlar. Yazma becerilerini geliştirmek için etkinlik temelli değerlendirme yöntemlerinin kullanılması, öğrencilerin farklı yazma türlerini deneyimlemesi ve yazma süreçlerinin değerlendirilmesi önemlidir. Programın etkili bir şekilde uygulanabilmesi için öğretmenlere yönelik desteklerin artırılması, süreç değerlendirme uygulamalarının yaygınlaştırılması ve okul yönetimlerinin bu konuya daha fazla önem vermesi gerekmektedir. Çünkü ölçme ve değerlendirme doğru yapıldığında öğrenmenin kalitesi ve kalıcılığı artar.³⁷ Bu nedenle yazılı anlatım çalışmalarının ölçme ve değerlendirilmesinde güncel ölçme ve değerlendirme tekniklerinden haberdar olmak, öğrencilerin seviyelerini iyi analiz edip uygun ölçme ve değerlendirme tekniğini seçmek, mümkün olduğunca farklı tekniklerde öğrenci başarısını ölçmeye çalışmak konularında öğretmenlerin farkındalıkları arttırılmalıdır.³⁸ Ayrıca, ilkokuldan itibaren yazma eğitimine önem verilmesi, öğrencilerin erken yaşta yazma alışkanlığı kazanmalarını sağlayacaktır. Yazma becerisi, bireyin düşüncelerini ifade etme, bilgiyi sentezleme ve iletişim kurma yeteneği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, yazma becerilerinin geliştirilmesi için okul, aile ve toplumun ortak çaba göstermesi gerekmektedir. Metinde sunulan öneriler, bu konuda önemli bir başlangıç noktası olabilir. Ancak, yazma becerileriyle ilgili sorunların çözümü için daha kapsamlı ve uzun vadeli çalışmalar yapılması gerekmektedir.

37 Ayşegül Alaz ve Seher Yazar, "Ölçme Değerlendirme Sürecinde Sınıf Öğretmenlerinin Tercihleri ve Sebepleri" (1. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde sunulan bildiri, Çanakkale, 2009), 3, aktaran Bilge Bağcı Ayrancı ve Şahin Şimşek, "Yazılı Anlatımı Ölçme Değerlendirme," içinde *Türk Dili 1*, ed. Ümit Şen (Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2021), 230.

38 Ayrancı ve Şimşek, "Yazılı Anlatımı Ölçme Değerlendirme," 230.

Öğretmenler genellikle önceden belirlenmiş ölçütlere göre değerlendirilen konuşma görevleri kullanarak öğrencilerin konuşma becerilerini ölçmektedirler. Bizim araştırmamız da Çerçi'nin araştırması gibi öğretmenlerin hazır ölçekleri tercih ettiği görülmektedir.³⁹ Bozkurt'un araştırmasında konuşma becerisinin değerlendirilmesinde şu maddeler ortak değerlendirme maddesi olarak ortaya çıkmıştır: Solunum, söyleyiş, akıcılık, konuşmanın organizasyonu, içerik, dil kullanımı, beden dili, etkileşim ve sunum.⁴⁰ Ancak bu yöntem, öğrencilerin gerçek hayat durumlarındaki konuşma becerilerini yeterince yansıtmamaktadır. 2024 Türkçe programları ölçek hazırlama işini öğretmene bırakmıştır. Böylelikle kazanımların ve çocukların psikomotor, duyuşsal ve bilişsel boyutları dikkate alınmamaktadır. Bu bağlamda hem nicel hem de nitel verileri bir araya getiren çok yönlü değerlendirme yöntemlerinin tercih edilmesi, öğrencilerin konuşma becerilerindeki gelişimin daha net bir şekilde görülmesini sağlayacaktır. "Konuşma becerisi öznel değerlendirmelerden uzaklaştıkça gerçekçi iletişimsel boyutlara ulaşabilecek ve böylelikle öğrencilerin dil öğrenmelerine yönelik hem öğrencileri hem de alan araştırmacılarını doğru sonuçlarla buluşturacaktır."⁴¹ Öğrencilerin konuşmaktan çekinmesi, hazırlıksız konuşma yapma zorluğu ve dil bilgisi yetersizlikleri gibi sorunlar, konuşma becerilerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Sınıflardaki gürültü ve zaman yetersizliği de bu durumu daha da zorlaştırmaktadır. Öğrencilerin dil becerilerindeki eksiklikler de ko-

39 Arif Çerçi, "Türkçe Öğretmenlerinin Öğrencilerin Konuşma Becerisini Ölçme ve Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri," *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 2, no. 4 (2015): 186-204.

40 B. Ümit Bozkurt, "Türkçe Anadili Konuşucuları İçin Konuşma Becerisi Değerlendirme Çerçevesi Önerisi," *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 5, no. 4 (2017): 924-47.

41 Ezgi İnal, "Yabancı Dil Öğretiminde Konuşma Becerisinin Geliştirilmesi ve Ölçme Değerlendirme Süreçlerine Yönelik Düşünceler: Öğretici Yeterlikleri," *Aydın TÖMER Dil Dergisi* 5, no. 2 (2020): 198.

nuşma değerlendirme süreçlerinde önemli bir engel teşkil etmektedir. Çerçi de araştırmasında da bu yönde bir bulguya rastlamıştır.⁴² Kelime bilgisi yetersizliği, okuma alışkanlıklarının olmaması ve ana dil farklılıkları, öğrencilerin kendilerini ifade etmelerini zorlaştırmaktadır.

Öğretmenler, konuşma becerilerini geliştirmek için rahatlatıcı ve teşvik edici bir ortam oluşturulması, konuşma etkinliklerinin düzenlenmesi ve öğrencilerin konuşma korkularını yenmeleri için desteklenmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Süreç odaklı bir değerlendirme yapılmasını önermesi hem öğrencilerin doğal ortamlarında sınav stresi yaşamadan değerlendirilmesini sağlayacak ve aynı zamanda portfolyo değerlendirme ile öğrencinin çok yönlü değerlendirilmesi sağlanacaktır. Çünkü portfolyo değerlendirme yaklaşımı öğrencileri birbirleriyle karşılaştırmak ya da yarıştırmak yerine, her bir öğrencinin kendi potansiyeli ve özellikleri doğrultusunda en üst düzeyde gelişmesini amaçlar.⁴³ Ayrıca, ailelerin çocuklarıyla daha fazla konuşmaları ve öğrencilerin kelime dağarcıklarını zenginleştirmeleri için kitap okumalarının önemi vurgulanmıştır. Bu sebeple öğretmenlerimiz buna da gönderme yapmışlar ve muhakkak eğitime katılması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Burns, çocuğu ile ilgilenen, okul ile işbirliği halinde olan ailelerin, çocuğun başarısında ve güdülenmesinde etkili olduğunu belirtmektedir.⁴⁴ Slavin, motivasyonu, etkili öğretimin en önemli bileşenlerinden biri olarak tarif etmektedir.⁴⁵ “Konuşmanın ham maddesinin ses

olduğu göz önüne alınırsa konuşma eğitiminde fiziki ve çevresel unsurların etkisi daha açık bir şekilde anlaşılır. Özellikle sınıf ortamında konuşan dinleyen etkileşiminden, sesin işitilebilir oluşuna, sınıfların öğrenci sayılarının fazlalığı sebebiyle öğrencilere gereken zamanın ayrılamayışına kadar pek çok hususun konuşma eğitimi açısından elverişsiz olduğu söylenebilir.”⁴⁶ Zaman sorunun oluşmasının sebepleri sınav sisteminin konuşma becerilerine yeterince önem vermemesi ve öğretmenlerin konuşma becerilerine daha fazla zaman ayırayabilecekleri bir ortamın olmamasıdır. Öğretmenler, yoğun müfredat ve sınıf mevcudu gibi nedenlerle konuşma becerilerine yeterli zaman ayıramadıklarını belirtmektedirler. Konuşma becerisi, bireyin sosyalleşmesi, düşüncelerini ifade etmesi ve etkili iletişim kurabilmesi için oldukça önemlidir. Bu nedenle, konuşma becerilerinin geliştirilmesi için okul, aile ve toplumun ortak çaba göstermesi gerekmektedir. Metinde sunulan öneriler, bu konuda önemli bir başlangıç noktası olabilir. Ancak, konuşma becerileriyle ilgili sorunların çözümü için daha kapsamlı ve uzun vadeli çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Yeni uygulanan dört temel dil becerisi (dinleme, konuşma, okuma, yazma) ölçme ve değerlendirme sistemi, Türk eğitim sisteminde önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu sistem, öğrencilerin dil becerilerini daha kapsamlı ve objektif bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ancak, öğretmenlerin bu sisteme ilişkin görüşleri oldukça çeşitlidir. Öğretmenlerin büyük bir kısmı, bu sistemin öğrencilerin dil becerilerini daha iyi anlamalarına ve gelişimlerini takip etmelerine yardımcı olduğunu düşünmektedir. Özellikle öğrencilerin farklı öğrenme stilleri ve güçlü yönlerinin tespit edilebilmesi bu sistemin önemli bir avantajıdır. Ancak, sistemin iş yükünü artırdığı, öğrencilerde

42 Çerçi, “Türkçe Öğretmenlerinin Öğrencilerin Konuşma Becerisini Ölçme ve Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri,” 201.

43 Adnan Kan, “Portfolyo Değerlendirme,” *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 32, no. 32 (2007): 141.

44 Burns (1993), aktaran Emine Çakır ve Mehmet Yavuz, “Ortaokullarda Aile Katılımına Yönelik Okul Müdürlerinin Görüşleri,” *Karamanoğlu Mehmetbey Uluslararası Eğitim ve Araştırma Dergisi* 2, no. 1 (2020): 29.

45 Slavin (2013), aktaran Çakır ve Mehmet, “Ortaokullarda Aile Katılımına Yönelik Okul Müdürlerinin Görüşleri,” 29.

46 Tosun ve Aydın (2013), aktaran Çerçi, “Türkçe Öğretmenlerinin Öğrencilerin Konuşma Becerisini Ölçme ve Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri,” 200.

sınav kaygısı yarattığı ve özellikle konuşma ve dinleme becerilerinin değerlendirilmesinde zorluklar yaşandığı gibi olumsuz görüşler de bulunmaktadır. Bu durum, yeni sistemin uygulanmasında bazı sorunlar olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin bu sisteme daha iyi adapte olabilmeleri için gerekli eğitimler verilmeli, öğrencilerin sınav kaygısı azaltılmalı ve değerlendirme süreçleri daha esnek hale getirilmelidir. Ayrıca, sistemin sürekli olarak değerlendirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Yeni dil becerileri ölçme ve değerlendirme sistemi, Türk eğitim sisteminde önemli bir adım olsa da, sistemin daha etkili ve verimli hale getirilmesi için bazı düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu sayede öğrencilerin dil becerileri daha iyi gelişecek ve geleceğe daha donanımlı bireyler olarak yetişeceklerdir.

ÖNERİLER

Ölçme ve Değerlendirme Sürecinde Öneriler:

Anlık sınavlar yerine, öğrencilerin gelişimini zaman içinde izleyen portfolyo, performans görevleri ve gözlem formları gibi araçların kullanılması önerilir. Böylelikle süreç odaklı değerlendirme yapılabilir.

Tek bir ölçme yöntemine bağlı kalınmadan, gözlem, sözlü sunum, proje, öz değerlendirme ve akran değerlendirme gibi çeşitli yöntemlerin bir arada kullanılması, değerlendirmenin daha kapsamlı olmasını sağlar.

Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirmenin yeni yaklaşımları hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı veya uygulamadıkları görülmüştür. Öğretmenlerin yeni yaklaşımlar konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmaları için hizmet içi eğitimler düzenlenmelidir.

Dinleme etkinlikleri ve diğer teknolojik destekli uygulamalar için okullardaki teknolojik altyapının iyileştirilmesi gerekmektedir. İnternet kopyaları, ses sisteminde yaşanan sorunlar sınavları

olumsuz etkilemektedir. Zaman sorunu da bunlardan en önemlilerindendir.

Velilerin ölçme ve değerlendirme süreçlerine dâhil edilmesi, öğrencilerin gelişimini daha iyi takip etmek ve desteklemek için önemlidir. Veliler çocukların başarılarını yakından takip etmelidir. Çünkü evde ne yaşandığını ve nasıl bir çalışma yapıldığını veliler takip edebilir.

Öğrencilere düzenli ve yapıcı geri bildirim verilmesi, öğrenme süreçlerini iyileştirmelerine yardımcı olur. Önemli olan süreçtir ve öğrenciyi sadece değerlendirme yapmak için değil, eksikliklerini görmek ve eksikliklerini gidermek için değerlendirme yapılmalıdır.

MEB öğretmenlere alanlarının ölçme değerlendirme konusunda hizmet içi eğitim vermelidir. Ve ölçme değerlendirme yöntemini belirlemek öğretmenin sorumluluğudur, mesajını vermelidir.

Dinleme Becerisi İçin Öneriler:

Öğrencilerin ön bilgilerini harekete geçirmeleri ve konuya ilgi duymalarını sağlamak için dinleme öncesi etkinlikler yapılması önerilir. Dinleme eğitimi yapılmadan değerlendirme yapmak sonucunda istenmeyen sonuçlar doğurabilir.

Farklı türlerde dinleme etkinlikleri (öykü, haber, röportaj, şarkı vb.) kullanılarak öğrencilerin farklı dinleme amaçlarına yönelik becerileri geliştirilmelidir.

Öğrencilerin dinlediklerini daha iyi anlamalarına ve hatırlamalarına yardımcı olmak için not tutma ve özetleme becerileri öğretilmelidir. Bunun yanı sıra dinleme yöntemleri öğretilmelidir.

Özellikle zor metinlerde öğrencilere metni tekrar dinleme imkânı verilmelidir. Unutulmama- lıdır ki öğrenci anlık odak kaybı veya hafızanın gelişmemesi sebebiyle çabuk unutacaktır.

Öğrencilerin farklı öğrenme hızları ve stilleri dikkate alınarak, dinleme etkinlikleri ve değerlendirme süreçleri buna göre uyarlanmalıdır.

Okuma Becerileri İçin Öneriler:

Öğrencilere erken yaşlardan itibaren okuma alışkanlığı kazandırılmalı ve bu alışkanlığın sürdürülmesi için teşvik edilmelidir. Okumanın tüm bireyler için katkısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bu sebeple tüm derslerdeki başarıyı arttırmak için okuma becerisi geliştirilmeli ve süreli ve süresiz yayınları okuma alışkanlığı kazandırılmalıdır.

Öğrencilerin farklı metin türleriyle karşılaşmalarını sağlamak için farklı metin türlerinin kullanılması önerilir. Ders kitapları buna göre hazırlanmalıdır. Farklı metin okuma stratejileri (tahmin etme, özetleme, soru sorma ve görselleştirme vb.) öğretilerek okuma becerilerini daha etkili kullanmaları sağlanabilir.

Öğrencilerin metinlerle etkileşim kurmalarını sağlayacak tartışma, drama ve yaratıcı yazma gibi etkinlikler düzenlenmelidir. Çocukların yaparak yaşayarak öğrendikleri unutulmamalıdır.

Yazma Becerileri İçin Öneriler:

Fikir üretimi, taslak oluşturma, düzenleme ve yeniden yazma gibi yazma sürecinin tüm aşamaları değerlendirilmelidir. Süreç odaklı değerlendirme yapılması ve her aşamada geri bildirim verilmesi gerekmektedir.

Öğrencilere farklı türlerde yazma etkinlikleri (öykü, şiir, mektup, rapor, makale vb.) sunulurken yazma becerilerini geliştirmek hedeflenir. Etkinlikler öğretmenin yazma konusunda bilgisini artırması ile olacaktır ve her alanda yazı yazabiliyor olmalıdır.

Öğrencilere yazıları hakkında yapıcı geri bildirim verilerek gelişimlerine katkı sağlanır. Süreç değerlendirmede yazılar her aşamada değerlendirilir ve dosya içinde saklanır. Yılbaşı ve yılsonunda gelişimleri takip edilir.

Öğrencilerin gelişiminin takibi için portfolyo kullanımı önerilebilir.

Konuşma Becerileri İçin Öneriler:

Rahat ve destekleyici bir sınıf ortamı yaratmak, öğrencilerin kendilerini güvende hissetmelerini ve hata yapmaktan korkmamalarını sağlar. Özgüvenleri artar ve özyeterlilikleri gelişir.

Konuşma becerilerini değerlendirirken mümkün olduğunca doğal ortamda değerlendirme yapmak önemlidir. Bu sebeple doğal ortam yaratılmalıdır. Canlandırma yapılabilir veya okul dışı öğrenmelerle konuşma etkinlikleri geliştirilebilir.

Öğrencilerin farklı konuşma becerilerini geliştirmeleri için çeşitli konuşma etkinlikleri düzenlenmelidir.

Konuşma becerilerinin ayrılmaz bir parçası olan dilbilgisi ve telaffuz çalışmalarına da önem verilmelidir. Etkinliklerden bazıları bu çalışmalara ayrılmalıdır.

Öğretmenlerin iyi birer model olması, öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmelerinde önemli bir etkidir.

Öğrencilerin kendi konuşmalarını kaydederek kendilerini değerlendirmelerine ve farklı kişilerle iletişim kurarak pratik yapmalarına olanak tanır.

Konuşma becerilerini değerlendirirken sadece akıcılığa değil, çok boyutlu değerlendirme ölçekleri kullanılarak konuya hâkimiyet, içerik, dilbilgisi, telaffuz, beden dili ve dinleyiciyle etkileşim gibi farklı boyutlar da değerlendirilmelidir.

Anlık sınavlar yerine, öğrencilerin konuşma becerilerini süreç içerisinde izleyen ve kaydeden süreç odaklı değerlendirme yöntemleri tercih edilmelidir.

Öğrencilerin kendi konuşmalarını ve arkadaşlarının konuşmalarını değerlendirmeleri için öz değerlendirme ve akran değerlendirme yöntemleri kullanılabilir.

Bu öneriler, dört temel dil becerisini geliştirmek ve ölçme değerlendirmelerin sağlıklı olabilmesi için uygulanabilir.

Etik Kurul İzni:

Bu araştırmanın yürütülebilmesi için Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulundan, 08/11/2024 tarihli ve 226228 sayılı karar ile etik kurul izni alınmıştır.

Kaynakça

- Akkaya, Mehmet. *Filozofça Dil Felsefesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 2011.
- Akyol, Hayati, Kasım Yıldırım, Seyit Ateş ve Çetin Çetinkaya. "Anlamaya Yönelik Ne Tür Sorular Soruyoruz?" *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 9, no. 1 (2013): 41–56.
- Akyol, Hayati, Kasım Yıldırım, Seyit Ateş, Çetin Çetinkaya ve Timothy V. Rasinski. *Okumayı Değerlendirme: Öğretmenler İçin Kolay ve Pratik Bir Yol*. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Bağcı Ayrancı, Bilge, ve Şahin Şimşek. "Yazılı Anlatımı Ölçme Değerlendirme." *İçinde Türk Dili 1*, editör Ümit Şen, 208–225. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2021.
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2007.
- Başol, Gülşah. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Bozkurt, B. Ümit. "Türkçe Anadili Konuşucuları İçin Konuşma Becerisi Değerlendirme Çerçevesi Önerisi." *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 5, no. 4 (2017): 924–47.
- Çakır, Emine, ve Mehmet Yavuz. "Ortaokullarda Aile Katılımına Yönelik Okul Müdürlerinin Görüşleri." *Karamanoğlu Mehmetbey Uluslararası Eğitim ve Araştırma Dergisi* 2, no. 1 (2020): 17–34.
- Çarkıt, Cafer. "Ortaokul Türkçe Derslerinde Dinleme Becerisinin Değerlendirilme Sürecine Yönelik Öğretmen Görüşleri." *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5, no. 27 (2018): 2782–93.
- Çer, Erkan. *Çocuk Edebiyatı ve Çocuk: Nitelikli Çocuk Kitapları Nasıl Olmalı?*. Ankara: Eğiten Kitap, 2016.
- Çerçi, Arif. "Türkçe Öğretmenlerinin Öğrencilerin Konuşma Becerisini Ölçme ve Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri." *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 2, no. 4 (2015): 186–204.
- Dilidüzgün, Selahattin. *İletişim Odaklı Türkçe Derslerinde Çocuk Kitapları*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004.
- Doğan, Yusuf. "Dinleme Becerisini Geliştirmede Etkinliklerden Yararlanma." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 27 (2010): 263–74.
- Dolunay, Salih Kürşad, ve Ömer Savaş. "Assessing Listening Activities in Secondary School Turkish Language Textbooks in Terms of Higher Order Thinking Skills." *Eğitimde Kuram ve Uygulama* 12, no. 1 (2016): 122–57.
- Dölek, Onur, ve Ayşe Demirel. "Dinleme Becerisine ve Bu Becerinin Ölçme Değerlendirme-sine İlişkin Türkçe Öğretmenlerinin Görüş ve Yaklaşımları." *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 28 (2022): 36–53.
- Dursun, İrfan, Hasan Şanlı ve Sezen Şanlı. "Öğrencilere Akıcı Okuma Becerisi Kazandırma Eğitimini Olumsuz Etkileyen Faktörler." *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 3, no. 11 (2023): 2176–2200.
- Emiroğlu, Selim. "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dinleme Sorunlarına İlişkin Görüşleri." *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 11 (2013): 269–307.

- Hezen, Ebru. "İlköğretim 1-5. Sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu'nun Öğelerinin Öğretim Programında Yer Alan Temel Becerileri Geliştirmeye Uygunluğu." Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- İnal, Ezgi. "Yabancı Dil Öğretiminde Konuşma Becerisinin Geliştirilmesi ve Ölçme Değerlendirme Süreçlerine Yönelik Düşünceler: Öğretici Yeterlikleri." *Aydın TÖMER Dil Dergisi* 5, no. 2 (2020): 189–204.
- Kan, Adnan. "Portfolyo Değerlendirme." *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 32, no. 32 (2007): 133–144.
- Kurudayıoğlu, Mehmet, ve Özlem Çetin. "Temel Beceriler ve Türkçe Öğretimi." *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 3, no. 3 (2015): 1-19.
- Merriam, Sharan B. *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Ankara: Nobel Akademi Yayınları, 2023.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Millî Eğitim Bakanlığı Ölçme ve Değerlendirme Yönetmeliği*. Ankara: MEB, 2023.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı*. Ankara: MEB, 2024.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı*. Ankara: MEB, 2019.
- Özbay, Murat, ve Deniz Melanlıoğlu. "Türkçe Öğretim Programlarının Dinleme Becerisi Bakımından Değerlendirilmesi." *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7, no. 1 (Kış 2012): 87–97.
- Sever, Sedat. *Çocuk ve Edebiyat*. İzmir: Tudem Yayınları, 2021.
- Sevim, Oğuzhan, ve Lokman Turan. "Drama Etkinliklerinin 6. Sınıf Öğrencilerinin Dinleme ve Konuşma Becerileri Üzerindeki Etkisi." *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, no. 35 (2017): 1–13.
- Sönmez, Muhammet. "How Do We Assess Reading Skills?" *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları* 9, no. 2 (2021): 127–146.
- Şengül, Murat. "İlköğretim II. Kademe Türkçe Öğretiminde Yazma Becerilerine Yönelik Öğretim ve Ölçme-Değerlendirme Yaklaşımlarının Uygulamadaki Etkililiğinin Değerlendirilmesi." Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 2011.
- Türkben, Tuncay, ve Özge Kılıç. "Süreç Temelli Dinleme Eğitimin Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Dinleme Becerileri Üzerine Etkisi." *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 2 (2022): 195–209. <https://doi.org/10.48066/kusob.1156673>.
- Umagan, Servet. "Dinleme ve Düşünme." İçinde *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*, editör Ahmet Kırkkılıç ve Hayati Akyol, 149-163. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2007.

Dosya Dışı

Düşünce Yazısı

DOI: 10.5281/zenodo.22674813

Anlam Vekâleti

Servet PİŞKEN (Dr.)

İnsan, Kendi Yaşamının Tanıklığını Devrediyor mu?

İnsan, tarih boyunca yalnızca yaşadığı dünyayı değil, yaşadıklarının anlamını da anlamaya çalıştı. Açlıkla, savaşla, göçle, hastalıkla ve ölümle karşılaştığında bile yaşamını sürdürebilmesini sağlayan şeylerden biri, yaşadıklarına bir anlam verebilmesiydi. Bu nedenle insanlık tarihini yalnızca uygarlıkların, teknolojilerin veya siyasal yapıların tarihi olarak okumak yeterli görünmemektedir. Aynı zamanda bu tarih, insanların kendilerini, başkalarını ve dünyayı nasıl anlamlandırdıklarının da tarihidir.

Bugün dikkat çekici bir durumla karşı karşıya olduğumuz düşünülebilir. İnsanlık tarihinde hiçbir kuşak bu kadar çok bilgiye, görüntüye ve deneyim anlatısına aynı anda ulaşamadı. Buna rağmen bireyin kendi yaşamına ilişkin anlam duygusunu kurmakta giderek daha fazla zorlandığı yönünde güçlü bir sezgi ortaya çıkmaktadır. Bu durum çoğu zaman teknoloji, diji-

talleşme veya bilgi yoğunluğu üzerinden açıklanmaktadır. Ancak yaşanan dönüşümün daha derin bir yerde gerçekleşiyor olması da mümkündür. İnsan, kendi yaşamını anlamlandırırken giderek daha az kendi deneyimlerine dönmekte, giderek daha fazla başkaları tarafından üretilmiş deneyim biçimlerine başvurmaktadır.

Yaşanan dönüşümü açıklamaya çalışırken çoğu zaman bilgiye odaklanıyoruz. Oysa insanı insan yapan şey yalnızca bilgi değildir. İnsan, yaşadıklarının tanığı olabilen bir varlıktır. Bir olayın anlam kazanması, onun gerçekleşmiş olmasına değil, yaşandığının farkına varılmış olmasına bağlıdır. Bu nedenle deneyim ile farkındalık arasındaki ilişki, insanın kendi varoluşunu kurduğu temel alanlardan birini oluşturmaktadır. Maurice Merleau-Ponty'nin bedenlenmiş deneyim anlayışının da işaret ettiği gibi, insan dünyayla yalnızca düşünerek değil; görerek, duyarak, hissederek ve hatırlayarak ilişki kurar.¹

Belki de bu nedenle, bugün karşı karşıya olduğumuz dönüşümün merkezinde bilgi eksikliğinden çok, deneyimin dönüşümü yer almaktadır. İnsan görmekte, duymakta, hissetmekte ve yaşamaktadır; ancak bunları kendi yaşam öyküsünün sürekliliği içerisinde anlamlandırmakta giderek daha fazla zorlanmaktadır. Yaşanan ile farkına varılan arasındaki mesafe açıldıkça, deneyim de kendi anlamını üretme kapasitesini kaybetmeye başlamaktadır.

Bu durum, deneyimin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Aksine, insan tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar fazla deneyime maruz kalmaktadır. Ancak yaşanan deneyimlerin yoğunluğu ile bu deneyimlerin bireyin kendi yaşamı içerisindeki anlamı arasındaki ilişki giderek daha kırılgan hale gelmektedir. Bu nedenle burada karşı karşıya olduğumuz durum, deneyim eksikliği değil, deneyimsizleşme olarak adlandırılabilir.

Deneyimsizleşme, bireyin yaşadığı olayların sayısının azalması değil; yaşadığı olayların kendi yaşam öyküsü içerisindeki anlamını kurma kapasitesinin zayıflamasıdır. İnsan yaşamaya devam eder, görmeye, duymaya ve hissetmeye devam eder; ancak yaşadıklarını kendi varoluşunun sürekliliği içerisinde yeniden kurmakta giderek daha fazla zorlanır. Böylece deneyim, yaşanan bir olay olmaktan çok, tüketilen bir içerik biçimine dönüşmeye başlayabilir.

Belki de çağımızın en dikkat çekici paradokslarından biri burada ortaya çıkmaktadır. İnsan, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar çok deneyime, bilgiye ve yaşam anlatısına ulaşabilmekte; buna rağmen kendi yaşamına ilişkin anlam duygusunu korumakta giderek daha fazla zorlanabilmektedir. Çünkü insanın ihtiyacı olan şey yalnızca daha fazla deneyim yaşamak değil, yaşadığı deneyimleri kendi farkındalığında yeniden kurabilmektir.

Bu nedenle insanın kendi yaşamıyla kurduğu ilişkinin dönüşümünü anlamaya çalışırken, yalnızca bilgiye veya teknolojiye değil, insanın kendi deneyimlerine ilişkin tanıklık kapasitesine de bakmak gerekmektedir. Çünkü insan, yalnızca yaşayan değil; yaşadığını fark edebilen bir varlıktır.

Vekâlet Hafızası, Tanıklığın Devri

İnsanın kendi deneyimleriyle kurduğu ilişkinin zayıflaması, beraberinde yeni bir hafıza biçiminin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Bu hafıza biçimi, bireyin doğrudan yaşamadığı, duysal olarak geri çağıramadığı, ancak yaşamını anlamlandırırken kullandığı ikincil deneyim alanlarından oluşmaktadır. Burada önerilen kavramsallaştırmayla bu alan, **vekâlet hafızası** olarak adlandırılabilir.

Vekâlet hafızası, insanın hiç deneyimlemediği şeyleri bilmesi anlamına gelmez. İnsanlık tarihi boyunca bireyler, kendi yaşamlarının dışında ka-

1 Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, çev. Colin Smith (London: Routledge, 1962), 84-112.

lan deneyimlerden de yararlanmış, başkalarının yaşantılarından öğrenmiş ve kültürel hafızanın sunduğu anlam dünyaları içerisinde var olmuşlardır. Ancak bugün dikkat çeken durum, bireyin kendi deneyimsel hafızası ile vekâlet hafızası arasındaki ilişkinin yön değiştirmeye başlamış olmasıdır.²

Belki de dikkat edilmesi gereken nokta tam da burada ortaya çıkmaktadır. Geçmişte insan, başkalarının deneyimlerinden yararlanarak kendi yaşamını anlamlandırıyor. Bugün ise çoğu zaman kendi yaşamını, başkaları tarafından önceden anlamlandırılmış deneyimler üzerinden yaşamaya başlamaktadır.

Bu dönüşüm, gündelik yaşamın en sıradan anlarında bile gözlemlenebilir. İnsan, bir yere gitmeden önce oraya ilişkin binlerce görüntü görmekte, bir olayla karşılaşmadan önce o olay hakkında sayısız yorumla karşılaşmakta, bir duyguyu deneyimlemeden önce ise o duygunun nasıl hissedilmesi gerektiğine ilişkin hazır anlatılarla çevrelenmektedir. Böylece yaşanan deneyim, çoğu zaman ilk kez yaşanan bir olay olmaktan çıkmakta; daha önceden kurulmuş bir anlam alanının yeniden doğrulanmasına dönüşmektedir.

Bu durumun en dikkat çekici sonuçlarından biri, insanın kendi deneyimlerine duyduğu güvenin zayıflamaya başlamasıdır. İnsan, gördüğüne, duyduğuna, hissettiğine ve hatırladığına ilişkin kararlarını giderek daha fazla dışsal doğrulama mekanizmaları aracılığıyla vermektedir. Kendi deneyiminin tanığı olmak yerine, kendi deneyiminin doğrulanmasını bekleyen bir özneye dönüşmektedir.

Belki de burada insanlık tarihinin önemli eşiklerinden biriyle karşı karşıyayız. Çünkü insan, tarih boyunca yaşamını anlamlandırırken başkala-

rının deneyimlerinden yararlandı; ancak kendi yaşamının tanıklığını büyük ölçüde kendisi üstlendi. Bugün ise ilk kez, insanın kendi yaşamının tanıklığını farkında olmadan devretmeye başladığı bir döneme yaklaşmış olabiliriz.³

Bu nedenle mesele, teknolojiye sahip olmak ya da olmamak, bilgiye erişmek ya da erişememek meselesi değildir. Mesele, insanın kendi yaşamının tanığı olarak kalıp kalamayacağı meselesidir. Çünkü insanın yaşamı üzerinde sahip olduğu en temel yetilerden biri, yaşadığını fark edebilme ve yaşadığını kendi deneyimi içerisinde anlamlandırabilme kapasitesidir. Bu kapasitenin zayıflaması, yalnızca bireysel bir dönüşüm değil, aynı zamanda insanın kendisini anlama biçiminde ortaya çıkan tarihsel bir eşik olarak da okunabilir.

Anlam Vekâleti

İnsanın kendi deneyimlerine duyduğu güvenin azalması, yalnızca bireysel bir psikolojik dönüşüm olarak değerlendirilemez. Bu durum, aynı zamanda insanın kendi yaşamıyla kurduğu ilişkinin niteliğinde meydana gelen daha kapsamlı bir değişime işaret etmektedir. İnsan, tarih boyunca yaşadığı dünyanın tanığı olmayı sürdürdü. Yanıldı, eksik gördü, unuttu, yeniden hatırladı; ancak yaşamının anlamını büyük ölçüde kendi deneyimleri içerisinde kurmaya devam etti. Bugün ise farklı bir eğilimin ortaya çıktığı düşünülebilir. İnsan, yaşadıklarının anlamını belirlerken giderek daha fazla kendi dışındaki yorum sistemlerine başvurmaktadır. Bu dönüşüm çoğu zaman bilinçli bir tercih olarak gerçekleşmez. İnsan, kendi yaşamının anlamını başkalarına bıraktığını düşünmez. Aksine, daha doğru bilgiye ulaştığını, daha geniş bir perspektif kazandığını veya daha güvenilir değerlendirmeler yaptığını varsayar. Ancak tam da bu süreç içerisinde, kendi deneyimlerine ilişkin

2 Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989), 25-52.

3 Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (Chicago: Aldine Publishing Company, 1969), 94-97.

yorum yetisini giderek daha az kullanmaya başlar.

Belki de burada, insanlık tarihinin yeni eşiklerinden biriyle karşı karşıyayız. Çünkü insan, kendi yaşamını yaşamaya devam ederken, kendi yaşamının anlamını üretme sorumluluğunu farkında olmadan devretmeye başlamaktadır. Bu noktada ortaya çıkan durumu **anlam vekâleti** olarak adlandırmak mümkündür. Burada önerilen kavram, bireyin anlam üretme yetisinin tamamen ortadan kalktığını değil, anlam üretme otoritesinin giderek dışsallaştığını ileri sürmektedir.

Anlam vekâleti, bireyin kendi yaşamının anlamını üretme yetisini, farkında olmadan, kendi dışındaki deneyim, bilgi ve yorum sistemlerine devretmesi durumudur. Burada söz konusu olan şey, düşünmenin veya yorumlamanın tamamen ortadan kalkması değildir. Daha çok, bireyin kendi deneyimlerinin yorum otoritesini giderek daha az kullanmasıdır. İnsan yaşamaya devam eder; ancak yaşadıklarının ne anlama geldiğini belirleme sürecinde, kendi deneyimlerinden çok, önceden kurulmuş anlam ağlarına başvurmaya başlar. Bu nedenle anlam vekâleti, bilgi eksikliğiyle açıklanabilecek bir durum değildir. Tam tersine, aşırı bilgi, aşırı yorum ve aşırı temsil ortamlarında daha görünür hale gelmektedir. İnsan, kendi yaşamına ilişkin anlamı üretmek yerine, hazır anlam biçimleri arasından seçim yapmaya yönelmektedir. Böylece yaşamın anlamı kaybolmamakta; yalnızca yaşamın dışına taşınmaktadır.

Belki de insanlık tarihinde ilk kez, insan kendi deneyimlerinden yaşamayı değil, kendi deneyimlerinin yerine geçen anlam sistemleri içerisinde yaşamayı öğrenmektedir. Daha da önemlisi, insan kendi yaşamının tanığı olmaktan çok, kendi yaşamının tanıklığını devretmeyi öğrenmektedir.

İnsanın kendi yaşamının tanığı olma kapasitesinin zayıflaması, yalnızca bireysel bir dönüşüm olarak ele alınamaz. Çünkü insanın kendi yaşa-

mına ilişkin anlamı üretme biçimi, aynı zamanda onun kendisini nasıl bir özne olarak gördüğüyle de ilişkilidir. İnsan, kendi yaşamının anlamını kurabildiği ölçüde kendi yaşamının sorumluluğunu üstlenebilir. Yaşanan deneyimler, bireyin kendi farkındalığında yeniden kurulduğunda, insan yalnızca yaşamış olmaz; aynı zamanda yaşadığının da bilincine varır.⁴

Benzer şekilde, insan kendisini daima belirli anlam ufukları içerisinde kurar. Ancak burada ortaya çıkan yeni durum, bireyin kendi anlam ufkunu oluşturmak yerine, önceden oluşturulmuş anlam ufukları arasında hareket etmeye başlamasıdır. İnsan, kendi yaşamının anlamını inşa etmekten çok, kendisine sunulan anlamlar arasından seçim yapmaya yönelmektedir.⁵ Bu dönüşüm, insanın özgürlüğünü bütünüyle ortadan kaldırmaz. Daha incelikli bir değişime işaret eder. İnsan, kendi yaşamının anlamını kurma hakkını kaybetmez; ancak bu hakkı giderek daha az kullanmaya başlar. Belki de bu nedenle çağımızın en önemli meselelerinden biri, bilgiye erişimden önce, insanın kendi yaşamını anlamlandırma kapasitesini nasıl koruyacağı sorusudur. Çünkü insan, yaşamı boyunca birçok şeyi başkalarından öğrenebilir. Başkalarının deneyimlerinden yararlanabilir, başkalarının bilgilerini kullanabilir, başkalarının yorumlarını dikkate alabilir. Ancak insanın kendi yaşamının tanıklığını bütünüyle devretmesi, yalnızca bilgi edinme biçiminin değil, insan olma biçiminin de dönüşmeye başladığını düşündürmektedir.

Eğer insanın kendi yaşamının anlamını üretme kapasitesi zayıflıyorsa, burada daha temel bir soru ortaya çıkmaktadır: İnsan yaşamını sürdüren şey tam olarak nedir? İnsan yalnızca biyolojik ihtiyaçları karşılandığı için mi yaşamını sürdürebilir, yoksa insanı ayakta tutan başka bir beslenme biçimi-

4 Hannah Arendt, *The Life of the Mind*, Vol. I: *Thinking* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1978), 4-15.

5 Taylor, *Sources of the Self*, 27-52.

mi de var mıdır? Belki de bu sorunun cevabı, insanın yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda anlamsal olarak da beslenen bir varlık olduğunu yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.

İnsan Ne ile Yaşar?

İnsanlık tarihi boyunca açlık, çoğu zaman bedensel bir eksiklik olarak düşünüldü. İnsan, yaşayabilmek için beslenmek zorundaydı. Ancak insan deneyimine daha yakından bakıldığında, yaşamı sürdüren şeyin yalnızca biyolojik ihtiyaçların karşılanması olmadığı da görülmektedir. İnsan, aynı zamanda yaşadıklarının anlamını kurabildiği ölçüde varlığını sürdürebilen bir canlıdır.

Bu nedenle insanın beslenme biçimleri yalnızca fiziksel değildir. İnsan, gördüğü, hatırladığı, anlattığı ve anlamlandırdığı şeyler aracılığıyla da yaşamını sürdürür. Bir kaybın katlanılabilir hale gelmesi, bir acının taşınabilmesi veya bir geleceğin tasarlanabilmesi, büyük ölçüde insanın yaşadıklarını kendi yaşam öyküsü içerisinde anlamlandırabilmesine bağlıdır. Viktor Frankl'ın da dikkat çektiği gibi, insanın yaşamını sürdüren temel güçlerden biri anlamdır.⁶

Belki de bu nedenle çağımızın en görünmez yoksulluk biçimlerinden biri, maddi değil, anlamsal bir yoksulluktur. İnsan, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar çok bilgiye, deneyim anlatısına ve yaşam modeline erişebilmektedir. Buna rağmen kendi yaşamının anlamını kurmakta giderek daha fazla zorlanabilmektedir. Çünkü insanın ihtiyacı olan şey yalnızca bilgiye erişmek değildir; kendi yaşamına ilişkin anlamı, kendi deneyimleri aracılığıyla üretebilmektir. Bu noktada ortaya çıkan durum, klasik anlamda bir yoksulluk biçiminden farklı görünmektedir. İnsan, yaşamını sürdürmekte; ancak yaşamını anlamlandıran kaynaklarla ilişkisi giderek zayıflamaktadır. Yaşanan

olayların sayısı artarken, bu olayların bireyin kendi yaşamındaki anlamı aynı ölçüde derinleşmeye bilmektedir. Böylece insan, deneyim eksikliği değil, deneyimlerini anlamlandırma kapasitesindeki aşınma ile karşı karşıya kalmaktadır.

Belki de bu nedenle insanın en temel ihtiyaçlarından biri, yalnızca yaşamak değil; yaşadığını kendi farkındalığında yeniden kurabilmektir. Çünkü insan, kendi deneyimlerinden anlam üretebildiği ölçüde kendi yaşamının öznesi olarak kalabilir. Bu kapasitenin zayıflaması ise, insanın daha az yaşaması anlamına gelmez; yaşadığı şeylerin giderek daha az kendisine ait hale gelmesi anlamına gelebilir. Bu nedenle burada tartışılan mesele, teknolojiye karşı olmak veya geçmişi idealize etmek değildir. Daha temel bir soru söz konusudur: İnsan, kendi yaşamını anlamlandırma kapasitesini hangi noktada başkalarına devretmeye başlamaktadır? Ve daha önemlisi, insan kendi yaşamının tanığı olmaktan vazgeçtiğinde, geriye insan deneyiminden ne kalmaktadır?

Anlam İnşası Hakkı

İnsanlık tarihi boyunca insan, birçok hakkı için mücadele etti. Yaşama hakkı, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, eğitim hakkı ve bilgiye erişim hakkı, insanın kendi varlığını sürdürebilmesi için temel alanlar olarak kabul edildi. Ancak bütün bu hakların öncesinde veya en az onlar kadar temel başka bir alanın varlığı üzerine yeterince düşünülmediği söylenebilir: İnsanın kendi yaşamının anlamını kendi deneyimleri aracılığıyla kurabilme imkânı. Çünkü insan, yalnızca yaşayan, düşünen veya konuşan bir varlık değildir. İnsan, yaşadıklarını kendi farkındalığında yeniden kurabilen bir varlıktır. Bir deneyimin insan yaşamındaki değeri, onun gerçekleşmiş olmasından çok, kişinin onu kendi yaşamı içerisinde nasıl anlamlandırdığıyla ilişkilidir. Viktor Frankl'ın da dikkat çektiği gibi, insan yaşamını sürdüren temel güçlerden biri an-

6 Viktor E. Frankl, *Man's Search for Meaning* (Boston: Beacon Press, 2006), 99-115.

lamdır. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, insanın anlamı yalnızca arayan değil, aynı zamanda üreten bir varlık olmasıdır.⁷ Bu nedenle bireyin kendi yaşamına ilişkin anlamı kendi deneyimleri, duyuları, hafızası ve farkındalığı aracılığıyla kurabilme imkânı, burada anlam inşası hakkı olarak önerilmektedir. Bu ifade, hukuki bir hak kategorisinden çok, insanın kendi yaşamını kendi deneyimleri aracılığıyla anlamlandırabilme kapasitesine işaret etmektedir.

Belki de bugün karşı karşıya olduğumuz dönüşümün en önemli sonucu, insanın kendi yaşamının anlamını kurma sorumluluğundan yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamasıdır. Bu durum, teknolojiye, bilgiye veya yapay zekâya ilişkin bir tartışmanın ötesinde, insanın kendi varlığıyla kurduğu ilişkinin dönüşümüne işaret etmektedir. İnsan, yaşadıklarını sürdürmeye devam etmekte; ancak yaşadıklarının ne anlama geldiğini belirleme yetisini giderek daha az kullanmaktadır.

İnsan, kendi yaşamının anlamını bütünüyle kaybetmez. Ancak bu anlamı üretme sorumluluğunu giderek daha az üstlenmeye başlayabilir. Belki de bu nedenle çağımızın temel meselelerinden biri, insanın bilgiye erişim hakkından önce, kendi yaşamına ilişkin anlamı üretebilme kapasitesini nasıl koruyacağı sorusudur. Çünkü insanın kendi yaşamına ilişkin anlamı kurabilmesi, yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda insanın kendi yaşamının öznesi olarak kalabilmesinin de temel koşullarından biridir. Bu nedenle anlam inşası hakkı, insanın kendi yaşamının tanığı olarak kalabilmesinin ontolojik koşullarından biri olarak düşünülebilir. İnsan, kendi deneyimlerinden anlam üretebildiği ölçüde kendi yaşamının tanığı olarak kalabilir. Bu kapasitenin zayıflaması ise, insanın daha az yaşaması anlamına gelmez; yaşadığı şeylerin giderek daha az kendisine ait hale gelmesi anlamına gelebilir.

İnsanlığın Yeni Eşiği

Belki de burada cevaplanması gereken asıl soru, insanın kendi yaşamının tanıklığını ne zaman kaybetmeye başladığı değildir. Daha temel soru, insanın kendi yaşamının tanığı olmanın ne anlama geldiğidir.

İnsan, yaşamı boyunca sayısız olayla karşılaşır. Bazılarını unuttur, bazılarını yanlış hatırlar, bazılarını ise yıllar boyunca içinde taşır. Ancak insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerden biri, yaşadıklarını yalnızca deneyimlemesi değil, aynı zamanda bu deneyimlerin farkına varabilmesidir. İnsan, yaşadığını ikinci kez yaşayabilen bir varlıktır. Hatırlama, anlatma, düşünme ve anlamlandırma süreçleri, insanın kendi yaşamına yeniden dönebilmesini sağlar. Belki de bu nedenle insanın kendi yaşamının tanıklığını kaybetmesi, bir hafıza kaybından çok daha derin bir anlama sahiptir. Çünkü burada kaybolan şey yalnızca yaşanan olaylar değil, insanın kendi yaşamıyla kurduğu içsel ilişkidir. İnsan, yaşamaya devam eder; ancak yaşadıklarının kendisine ait olduğunu hissettiren bağ giderek zayıflayabilir. Bu durum, ani bir kopuş biçiminde ortaya çıkmaz. Çoğu zaman yavaş, sessiz ve fark edilmesi güç bir dönüşüm olarak gerçekleşir. İnsan, kendi yaşamını sürdürürken, kendi yaşamına ilişkin anlamı giderek daha fazla dışarıdan öğrenmeye başlar. Ne hissettiğini, neyi arzuladığını, neyi hatırlaması gerektiğini ve hatta neye üzülmesi gerektiğini başkalarının anlam dünyaları aracılığıyla tanımlamaya başlayabilir.

Belki de çağımızın en büyük paradokslarından biri burada ortaya çıkmaktadır. İnsan, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar fazla deneyime erişebilmekte; buna rağmen kendi deneyimlerine ilişkin güvenini korumakta zorlanabilmektedir. Daha fazla bilgiye sahip olmak, her zaman daha fazla anlam üretebilmek anlamına gelmemektedir.

7 Frankl, *Man's Search for Meaning*, 115-135.

Bu nedenle bugün üzerinde durduğumuz eşik, yalnızca teknolojik veya siyasal bir eşik değildir. Daha derinde, insanın kendi yaşamının tanıdığı olarak kalıp kalamayacağına ilişkin bir eşiktir. Çünkü insan, kendi yaşamının anlamını üretme sorumluluğunu bütünüyle başkalarına bıraktığında, yalnızca bir düşünme biçimini değil, kendi varoluşunun en temel dayanaklarından birini de kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.⁸

Belki de insanlık tarihinde ilk kez, insanın karşı karşıya olduğu temel sorun, gerçekliğin ne olduğu sorusu değildir. İnsanlık, yüzyıllar boyunca hakikati, bilgiyi, varlığı ve özgürlüğü tartıştı. Ancak bugün ortaya çıkan durum, daha önce yeterince sorulmamış başka bir soruyu görünür kılmaktadır: İnsan, kendi yaşamının tanıdığı olarak kalmayı sürdürebilecek midir? Bu soru, teknolojiye ilişkin bir kaygının, kültürel bir nostaljinin veya bireysel bir huzursuzluğun ötesine geçmektedir. Çünkü insan, tarih boyunca yalnızca yaşadığı için değil, yaşadıklarını kendi farkındalığında yeniden kurabildiği için insan olarak kaldı. Acının taşınabilmesi, kaybın anlamlandırılabilmesi, geleceğin tasarlanabilmesi ve yaşamın sürdürülebilmesi, büyük ölçüde bu kapasiteye bağlıydı. İnsan, yalnızca biyolojik olarak değil, aynı zamanda anlam-sal olarak da beslenen bir varlık oldu.

Belki de bu nedenle, insanın kendi yaşamının tanıklığını devretmesi, yalnızca yeni bir düşünme biçiminin ortaya çıkışı değildir. Daha derinde, insanın kendi varoluşunu sürdürme biçimlerinden birinin dönüşmeye başlamasıdır. Çünkü insan, kendi yaşamına ilişkin anlamı kendi deneyimleri aracılığıyla üretebildiği ölçüde kendi yaşamının öznesi olarak kalabilir.

Bu yazının başında sorulan soru, aslında insanlığın uzun tarihinin içinden gelen eski bir soruydu: İnsan ne ile yaşar? Belki de bugün bu soruya verilebilecek cevaplardan biri şudur:

İnsan, her şeyden önce kendi deneyimlerinden ürettiği anlamla yaşar.

Ve insanlığın bugün üzerinde durduğu en büyük eşik, gerçek ile sanal arasındaki eşik değildir.

Asıl eşik, kendi yaşamının tanıdığı olarak kalabilen insan ile kendi yaşamının tanıklığını farkında olmadan başkalarına devreden insan arasındaki eşiktir.

Kaynakça

- Arendt, Hannah. *The Life of the Mind*. Vol. I: *Thinking*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1978.
- Frankl, Viktor E. *Man's Search for Meaning*. Boston: Beacon Press, 2006.
- Merleau-Ponty, Maurice. *Phenomenology of Perception*. Translated by Colin Smith. London: Routledge, 1962.
- Taylor, Charles. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.
- Turner, Victor. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1969.

⁸ Turner, *The Ritual Process*, 94-111.

